

Հայկական գիտահետազոտական հանգույց
Armenian Research & Academic Repository

Սույն աշխատանքն արտոնագրված է «Մտերժագործական համայնքներ ոչ առևտրային իրավասություն 3.0» արտոնագրով

This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 3.0 Unported (CC BY-NC 3.0) license.

Դու կարող ես.

պատճենել և տարածել նյութը ցանկացած ձևաչափով կամ կրիչով
ձևափոխել կամ օգտագործել առկա նյութը ստեղծելու համար նորը

You are free to:

Share — copy and redistribute the material in any medium or format

Adapt — remix, transform, and build upon the material

ՎԱՆԷ ՇԱՅԿ

ՀԱՅՐԵՆԻ

ԾԻԱՆ

Արձուկներ

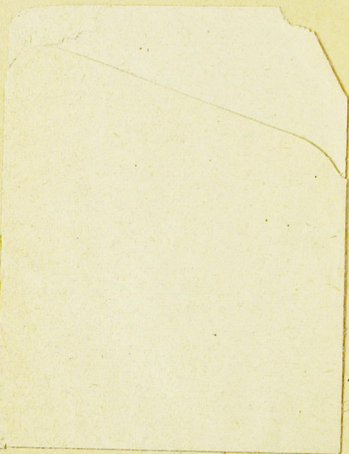
Հեփթաթներ

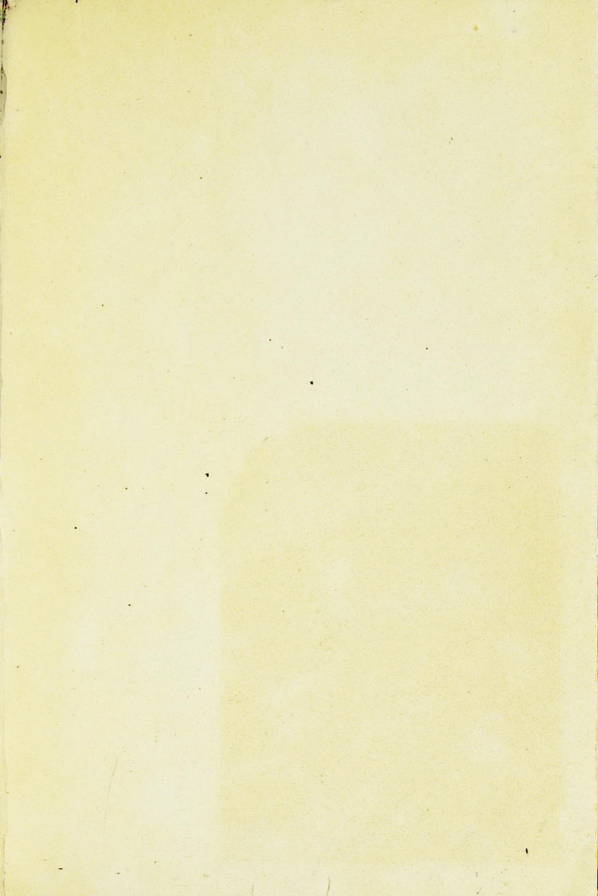
Պատմաբաններ

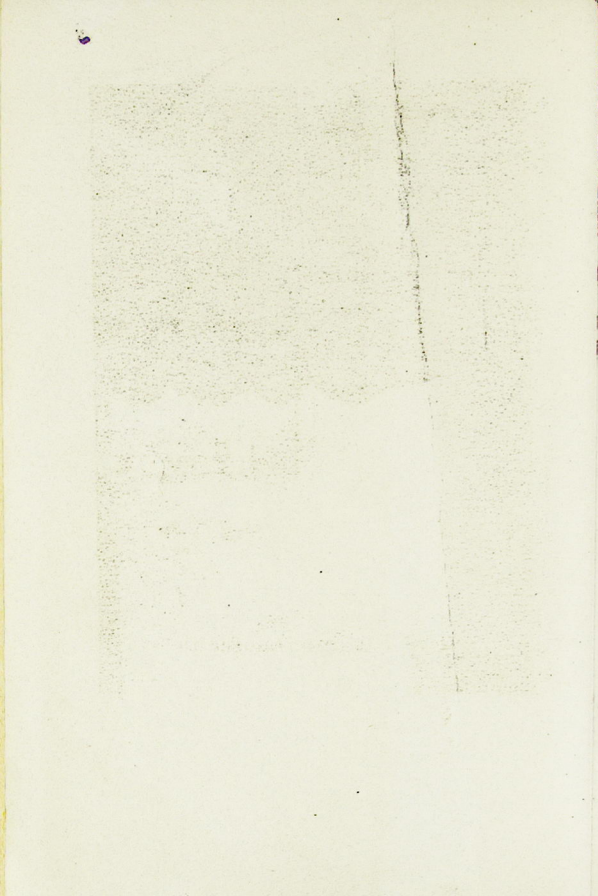

Ա. Շարֆ

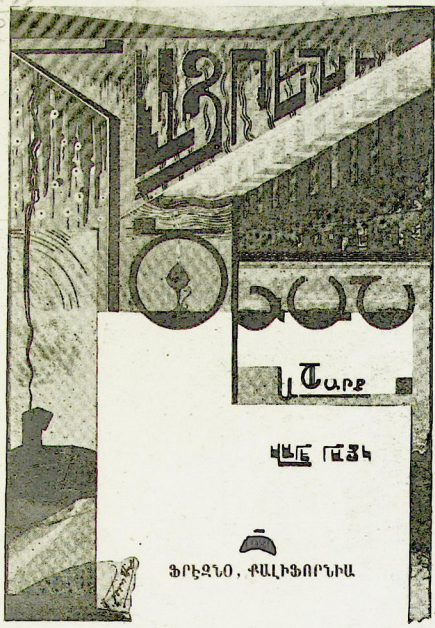

891.99

225

A 3992

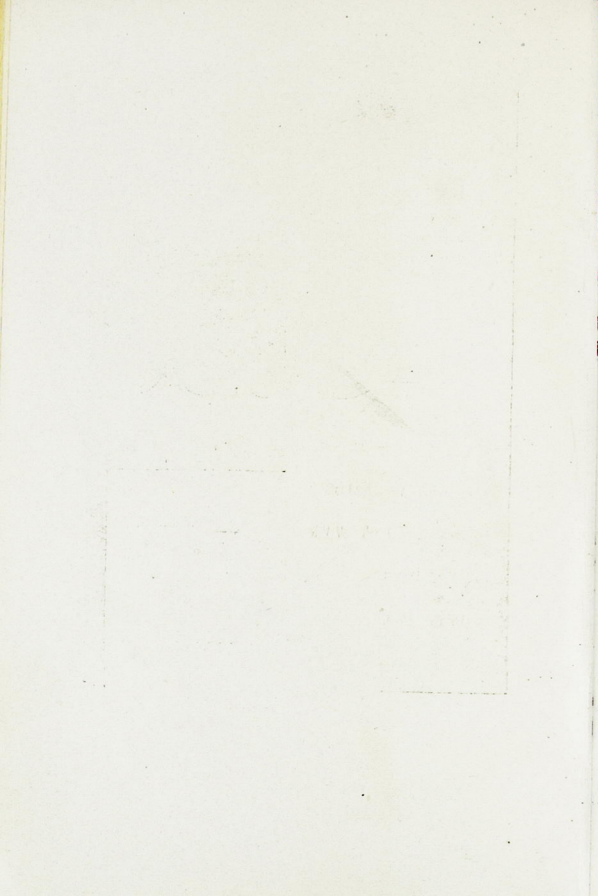

სტარე

ხე რეზა

ხრეზო, ჩაქიხორნა

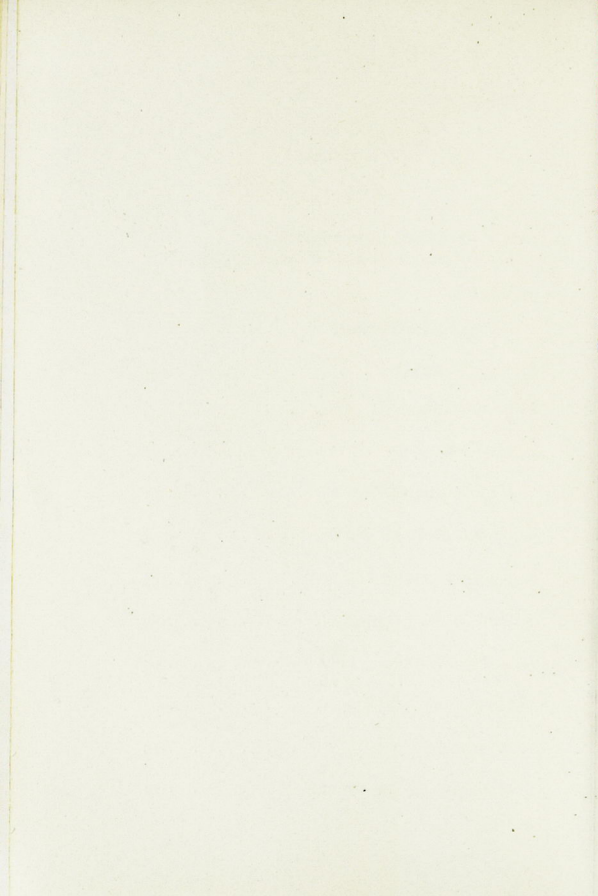
ՑԱՆԿ

էջ

«Հայրենի Ծխամ» ԽՈՐՀՐԴԱՊԱՏԿԵՐ . . . 3
(Գծումած՝ արուեստագէտ Մ. Քէլտպպանեանէ)

Նիւթեր

1- ԱՅԳԻՆ ՈՒ ԱՅԳԵԿՈՒԹԸ	7
2- ՊԱՌԱԻ ՓՇԵՆԻՆ	21
3- ՍՐՐՈՅՆ ՅԱԿՈՐԱՅ	33
4- ԿՈՅՐ ԹՈՉՆԻԿԸ	45
5- Ո՞ՒՐ ԳԱՑԻՐ ՎԱՐՊԵՏ	51
6- ԻՄ ԳԱՐՈՒՆՍ ԻՄ ՍԷՐՍ	57
7- «ՔԷՌԻՆ 'ՏԻ ԳԱՅ»	69
8- ՍԻՐԱԿԱՆԻՆ ԵՏԵԻԷՆ	89
9- ԶՀԱՍԿՑՈՒԱԾԸ	95
10- ՆԵՐԷ՛ ԻՆՇԻ, ՄԱՅՐԻԿ	102
11- ԱՐՑՈՒՆՔՆԵՐԸ	115
12- ԱՂԲԻԻՐԻ ՄԸ ՀԻՆ ՕՐԵՐԸ	119

ԱՅԳԻՆ ՈՒ ԱՅԳԵԿՈՒԹԸ

ԱՅԳԻՆ ՈՒ ԱՅԳԵԿՈՒԹԸ

Նահատակ Հօրս Յիշատակին

Լերան դազաթէն քիչ մը դարձար, ծուած գետինի մը վրան էր մեր այգին . անկանոն կողմերով հողի փոքրիկ կտոր մը: Սաղոյի թփիկներ՝ իրենց բաղուկները սարփինաներուն փաթթած ուղիղ տողերով շարուար էին հոն: Հայրս անցորդներուն կամ նախիրի մը մուտքը արգելելու համար, ինչպէս բոլոր այգիներն ունէին, ճերմակ քարի կոյտերով անխնամ շրջապատ մը քաշեր էր անոր բոլորտիքը:

Այսպէս ամբողջ այգեստանը փոքրիկ քառակուսիներու խումբ մը դարձեր էր քով քովի շարուած սաւաններու պէս, որոնց վրայ՝ կ'ըսես, գեղին աղուոր աղջիկները նախշուն ծաղիկներ բաներ՝ ու առուակին մէջ լուալէ ետք, բերեր հոտ, լեռան վրայ փոեր էին քովէ քով:

Հնուց մնացեր էր մեր այգին, բամպակ մաղերով մամիկի մը պէս որ աղօթքի նմանող աղուոր խօսքեր կ'ունենայ շրթունքներուն վրայ եւ դրպանին մէջ անոյշ բաներ անպակաս:

Հայրս չէր յիշեր անոր պատմութիւնը: Մեր պապերը եկեր անցիր էին անոր վրայէն, տղու մը պէս խաղցեր՝ անոր հետ, փորեր էին հողը, խնամեր էին դայն, մանկական աղապատանքով գուրդուրացեր էին անոր վրայ, ջուրի տեղ խմեր էին անոր դինին, հոն վառեր իրենց սէրն ու երիտասարդութիւնը եւ նո'յն այդ հողերուն վրայ՝ կ'քելով իրենց շինականի առոյգ հասակը, օր մըն ալ թողուցեր ամէ'ն բան, տուն ու այգի, սէր ու երազ, եւ դացեր պառկեր էին լերան միւս կողին վրայ, քարէ քաղաքին մէջ, շա'րք շա'րք եւ իրարու ձօտ, ինչպէս կը նստէին խրախճանքի սեղանին բոլորտիքը:

Մահն ու գինին, մեր պապերուն օրով կզրայր էին, երկու առուակներու պէս որ մէկ լերան տակէն կը բխին քովէ քով: Ասոր համար գեղերուն մէջ այգեստանն ու գերեզմաննոցը առհասարակ մօտ կ'ըլլային իրարու եւ ունեւոր շիրիմներ արիչներու (1) շուքին տակ կ'առնէին իրենց հանդիսը:

Հայրս օրօրոցէն ճանչցեր էր այգին, իր հօրը վիշերուն փակած՝ բոպիկ, գլխարաց գացեր եկեր է կղեր հոն, եւ կաթընկերներու անոյշ մտերմութիւնով մեծցեր՝ անոր թուփերուն հետ. պարմանի ու երխտասարդ օրերէն իր սիրտն ու քրտինքը տուեր էր անոնց: Տակաւին տերեւ ու ծաղիկ չբացուած, անիկա կ'ըսէր ինծի բոլոր թուփերուն բերքը, խաղողին տեսակն ու գոյնը, պաշտպանելու, խնամելու, յօտելու արուեստը նաեւ, զոր այդ փոքրիկ տարածութեամբ հողի կտորին վրայ ստրվեր ու վարպետ դարձեր էր:

Երբ ձմեռը կատղէր եւ աղբիւրները քարանային, հայրս կը մթազնէր, գլուխը ծոկելով պատուհանին մէջ՝ տեղուանքը զետեղուած ձեռքի մեծութեամբ ապակիներուն՝ հատաչանքով կը նայէր դուրսը, լեռներո՞ւն, այգիներո՞ւն . . . : Նո՛յն մտահոգութիւնը նաեւ ամառը, երբ արեւը կրակ թափեր վերէն, աղոխները վառեր ու անուխ դարձնէր:

Այս գուրգուրանքը անոր համար որ, ամբողջ տարին այգիին բարիքներով շէն էր տունը. աշունը՝ այգեկո՛ւթ, դուարթ աշխատանք, անհատնում ուրախութիւն, շէնլիք. առատութիւն ամէ՛ն գի, խաղող, շիրա, ուռի, մալէզ, ոռճիկ, պաստեղ ու գինի՛, միւռոնի՛ պէս գինի: Մտանին բողոքները (2) յի կիներու պէս իրենց փօրը տնկած կը շարուէին մինչեւ իրենց բերանը արեւին բարիքներով աուցուն:

(1) Արիշ—որթատունկ որ կը մազլցի, կը տարածուի:

(2) Բողոք—հողէ կարաս:

Ձիւնի եղանակը երկարատեւ վայելք մը կ'ըլլար. խրախճանքը երգիքներուն տակ կը փրփրէր ամէն շաբթու: Կեանքը կը սահէր դոհունակութեան, սիրոյ եւ երգի մէջ, գիւնիի մշտավազ առուակներու վրայէն:

Պապերուս պէս իմ օրրանս ալ կապեր էին ընկուղի ծառի մը, որ այդիին ճիշտ կեդրոնը կեցած մեծ քրոջ մը պէս խաղողի փոքրիկ թուփերուն կը հսկէր ամառ ձմեռ անտրտունջ, անբաժա՛ն: Մանկական ճիչերս անոր ճիւղերուն մէջէն բարձրացեր էին, լացեր խնդացեր էի հոն, բունիկի մը մէջ բնակող ընտանիքի մը ճոռոզուն մանկիկներուն հետ:

Երբ ոտքերս սկսան դիմանալ այգիի հեռաւորութեան, ա՛լ հօրս ձեռքէն կախուած կ'երթայի այդեստան: Հողիս կը ծլթիէր (3) ժամ առաջ զայն տեսելու կարօտով: Գարնան առաջին օրերուն իսկ հոն էի, երբ բամբոսն (4) ու կուժկոյրուկը (5) ձիւնհալին տակէն իրենց ազուտր բիբերը կը բանային ու դետինը զմայլելի կանանչով մը կ'ըսկսէր ներկուիլ:

Ձմրան ձիւնն ու հեղեղները աւերած, քայքայած կ'ըլլային անսպաշտպան թփիկները: Հայրս մէկիկ մէկիկ կը խնամէր, կը շտկէր, անոնց աչքը (6) կը բանար, կը մաքրէր. աւելի ետքերը, երբ որթին բարակ ու հանդուցաւոր ճիւղերուն վրայ պտերներ սկսէին կլորնալ, յօտելու եղանակն էր ա՛լ: Հայրս յօտոցը առած կը կրտրէր անօդուտ ճիւղերն ու արմատները: Ամէն կտրուածքէ արցունքի պէս վճիտ կաթիլներ կ'իյնային դոր խնամքով կը հաւաքէի գաւաթի մը մէջ եւ կը տանէի տուն. մայրս անով կը թրջէր փոքրիկ քոյրերուս մազերը եւ եր-

(3) Ծլթփիլ—ծլիլ եւ թափիլ, սաստիկ բաղձալ:

(4) Բամբոս—հիբիկ:

(5) Կուժ կոյրուկ—Ձիւնածաղիկ:

(6) Աչքը բանալ—որթերու արմատին բուրբուրքը փոսեցնել:

գելով կը սանտրէր: Քանի՛ քանի՛ աղջիկներ այդ ջուրով մինչև իրենց կրունկը երկարող զի՛րկ, զի՛րկ մազեր ունեցեր էին, կը պատճէր մայրս:

Յօտելու դորձողութիւնը մէկ երկու օրէն կ'աւարտէր: Տաժանապին բան մըն էր այդ աշխատանքը. հոգեկան տեսակ մը հասնումով կը դիտէի ծերունի հօրս ծըռիւր, խորհիւր, անպէտ ճիւղերը զանազանելու համար ըրած ձեւերն ու չափերը, որոնք յղացումի նման երկունքի ցաւէ մը կ'անցնէին կարծես: Ծաղատին վրայ, մատերու պէս երկարող խորշոմներու մէջէն քրտինքի խոշոր կաթիլներ կը շարուէին ետևէ ետև ու կը թափէին հողին մէջ, խաղողի հատիկներու եւ ապա երգի եւ ուրախութեան փոխուելու համար:

Արևը շատոնց մեկնած կ'ըլլար երբ հայրս քրտնաթոր գլուխը վեր կ'առնէր, մէյ մը երկինք ու մէյ մըն ալ շուրջը կը նայէր, յետոյ օրթոտները (7) կը կապէր, պզտիկ խուրձ մը ինծի կուտար, մնացածը կը նետէր իր շալակը, ու կ'իյնայինք ճամբայ: Լուսինը թոյլ ամպերու տակէն մեղի կը հետևէր ժպտուն քոյրիկի մը պէս: Բարտիներու տակէն անցնելու ատեն ալ աչխփուկ կը խաղար. մէյ մը կերևէր, մէյ մը կը կորուէր. կատարէ կատար կը ցատկէր ինծի ժպտելու համար: Գորտերն ալ ծղրիգներուն միօրինակ ու աղմկալից ճիչերուն հետ իրենց կրկոցը ձգած կ'ըլլային արդէն:

Գորունի՛ գիշեր. ամէն քար երկունք մը կը ծածկէր, ամէն գուղձի գիրկ կեանք մը կ'արթննար, ծառերն ու թուփերը հոգի կ'առնէին ու կարօտի անհուն դողով կը համբուրուէին . . . :

Մենք կ'անցնէինք փխրուն կածաններէ. ուրիշ այգիի աշխատաւորներ ալ կ'անցնէին մեր ետևէն: Վարը, ճորակին խաղաղութիւնն աղմկող յորդառատ աղբիւր մը կար: Կը կենայինք հոն օրթոտին կապերը գետին շարած,

(7) Օրքստ—որթհատ—որթին կտրուած ճիւղերը:

խորունկ պապակով կը ծծէինք լեռներու ստինքներէն հոսող կաթը, եւ լուսնկային հետ կ'ողղղուէինք դէպի տուն:

Ապրիլի շարաթներուն որթատունկին տերեւները կը բացուէին փոքրիկ ոլորուն ականջներու պէս եւ հետզհետէ մեծնալով արեւէն այրած ձեռքեր կը դառնային: Ազոխի հատիկներն ալ շուտով ողկո՞յղ ողկո՞յղ կը կախուէին տերեւներուն տակ, ինչպէս սաթէ ուլունքներ՝ սիրուն ուլերէ առկախ:

Երբ արեւը կ'սկսէր տաքնալ, ազոխի հատիկները ամէն օր քիչ մը կը սեւնային ու կը դեղնէին. բարակ փոշի մըն ալ կը ծածկէր պտուղները (8). այգեստանի կեանքը կը սկսէր: Տունէն աւելի այգիին մէջ կ'ապրէինք ա՛լ: Հայրս ուտիի ճիւղերով փոքրիկ, բրդածեւ հիւղ մը կը շէնէր, ուր կ'անցնէինք այգեկութի դիշերները:

Առաւօտէն մինչեւ իրիկուն այգիին մէջ, արեւին տակ, հողերուն հետ, թուփերուն եւ սողուններուն խաղընկեր: Կրիաները մանաւանդ ամենէն զուարթ եւ քրքչալիւր ժամերը կը բերէին մեզի: Թուփերուն տակ կը դառնէինք զանոնք պառաւներու պէս կկզած նստած: Ուրախութեան ազաղակներով կը բերէինք լաճերու բազմութեան մը մէջ, եւ կունակի վրայ դարձուցած փորի պատեանին զարնելով կ'երգէինք,

Զարկէ՛ք էս դիմ ու էմ դիմ

Ելլայ խաղայ մեր փնդիմ:

Բարի սողունը իր պատեանի չորս անկիւններէն ոտքերը դուրս կը հանէր ու կը քաշէր չարչարազին հեւքերով, որոնք անպատում ժպիտներ կը բանային մեր մանկական դէմքերուն վրայ:

Իրիկունը հայրս շուկայէն կը դառնար. հացլաթը հողին վրայ եւ մենք անոր բոլորտիքը շարուած՝ փայտէ դը-

(8) Պտուղ—խաղողի հատիկներուն կ'ըսեն նաեւ:

դալներով կ'ուտէինք մեր ճաշը, քուֆթան կամ փիլաւը եւ միշտ թանն ու թացանը: Մթնշաղին մէջ աշխատանքը քաղցրազոյն դրօսանք մըն էր: Հայրս խաղողի թուփերուն հետ գլուխ գլխի, ընկիւք գործ մը կը գտնէր միշտ, կը փորէր, կը շտկէր, սարփինաները կ'ամրացնէր, ամէն ճիւղի վրայ գուրգուրանք մը՝ եւ ամէն տերեւի վրայ քրտինք մը կը ձգէր, անբաժան սիրականներու մտերմութենէն աւելի բան մըն էր անոնց քովքովիութիւնը. պատաստի վրայ նկարուած երա՛զ մը ճիշդ:

Մենք, բռես, երզի ու քրքիչի ետեւէն՝ մինչեւ կէս դիշեր: Ամբողջ այդեւտանը այսպէս մէկ ծայրէն միւսը օրօրի, գեղջկական շէրերու, կանչերու, խօսուըսուըներու պղտոր համերգի մը մէջ կը լուրջ:

Յանկապատի քարերուն վրայ կամ տարածուն ծառերու տակ կը շարուէին կիներ, աղջիկներ առանձինն, եւ էրիկ մարդիկ ուրիշ անկիւններ: Հանաքներն ու կալածին (9) կը տեւէին մինչեւ ուշ առտն: Գեղն ու քաղաքը, դարիպն ու անոր ուշացած նամակը, թարմ նշանտուքներ, ծանօթ տղու կամ աղջկայ մը հասցէին նետուած գովեստներ, կամ կասկածոտ բտերու կէսկիսկատար խօսքեր եւ դեռ շատ մը ուրիշ բաներ, զոր գեղացին կը հասկնայ լոկ, չպիտի մոռցուէին հոն: Երբեմն ալ հեքիաթին թելը կը քակուէր անվերջ, բոլորուող նայուածքներ յարաշարժ շրթունքէ մը կը կախուէին ջուրին վրայ թափող ծարաւ բաղմութեան մը պէս:

Կամաց կամաց քունը վրայ կը հասնէր, լեզուները կը թանձրանային, գլուխները՝ շարտի տատանքներէ ետք՝ քնաթաթախ կ'իյնային ետեւէ ետեւ մարող ճրագներու նման:

Մօտիկ ու հեռաւոր ձայները կը կտրէին ա՛լ, գորտերն ու ծղրիդներն անգամ լեզուներն իրենց կը քաշէին. մթնոլորտը անհուն խաղաղութեան մը մէջ կը քարանար. վե-

(9) Կալաքի—երկարօրէն խօսակցիլ:

րէն աստղերը անուշ երազներ կը թափէին քնացող աչքերուն խորը . տերեւները անանուն փախուչով լեզու կ'ելլային գիշերուան կիսուն արթնցող սիրահաններու պէս , ու որթատունկերը՝ լուսնկային թեթեւ շղարչներուն մէջ պաշտելի հարսներ դարձած՝ կը ծնէին աղւո՛ր , աղւո՛ր ողկոյզներ :

Այգեկութի՛ օրեր , ուր Աստուածածինն ալ կուգար , օրհնութիւն կը թափէր դաշտերուն ու ճամբաներուն վրայ . այդին կը քաղցրանար ու կը ծանրանար , իր հասունութեան ամենէն հեշտագին ու տարփահրաւէր օրերուն կը հասնէր :

Ու կը կթէին այդի՛ն , կը քաղէին թուփերուն կաթը , մանուկի մը պէս որ դեռատի ծիծի մը փակած կը ծծէ երկինքին բոլոր լուսաւորներուն երազը , հովերուն երգն ու լեռներուն կուսական գեղեցկութիւնները :

Թուփերը աղջիկ կ'ունենային , ինչպէս ծաղիկները թիթեռնիկ , ամէն ողկոյզի ձեռք մը կ'երկարէր , ու կը կրթէի՛ն . . .

Մենք բոպիկ ոտքերով լաճեր , տեսնէիք մեզ , խաղողի լեփլեցուն կողովներ մեր գլխուն , երբ կը վաղէինք իրարու ետեւէն հեւիհեւ ու խնդապատառ : Շուտով հասաւանին (10) վրայ ձերմակ ու սեւ ողկոյզներու խայտաբրդէտ բլրակ մը կը բարձրացնէինք , ապա ուռիի ճիւղերով հիւսուած գլանաձեւ կողովներու մէջ կը լեցնէինք ու բարի աչքերով էջերուն բեռցած կը տանէինք տուն :

Լեռներուն սէրն ու երազը կը լեցուէին էրգիքներուն տակ , մառանն ամբողջ եւ կամաց կամաց կը բաշխուէին տարուան բոլոր օրերուն , գեղի բոլո՛ր հողիներուն :

Կ'եռար կը բխլտար այգեստանն ամբողջ—դաշտերուն հարսնիքն էր , աչնան դատիկը . ո՛վ պիտի կենար տունէն ներս եթէ պառաւած չէր անոր հողին , եթէ հին օրերու

(10) Հտտաւան—մեծ սաւան , խաղող կամ թութ հաւաքելու համար :

Թո՛խչըը շէր մեռեր : Ծերունիներն անգամ կանանչ երազներով կը լեցուէին, խորշոմներու մէջ թաղուած անոնց հիւանդ աչքերուն խորը երիտասարդ արեւներուն ճառագայթը կը շողար :

Այգեկուծի գիշերները որսի ու զոզութեան, տեսակ մը քաջութեան պահերն էին, վախկոտներ պուտուկը փաթթելով իրենց գլուխին տակ կը դնէին, ինչ որ աւելի կը քաղցրացնէր խաղը : Պատանիներ անոնց վրայ ամենէն աւելի կը սիրէին փորձել իրենց ճարտարութիւնը : Անլուսին գիշերներ մանաւանդ՝ ամէն թուփ ստուեր մը կը պահէր կարծես . քանի՛ քանիներ արթուն կը մնային երեւակայական ստուերներով եւ ոտնաձայներով վրդոված, եւ կը յառէին խաւարին՝ «աղի արցունք» չլալու համար կորուստի մը ետեւէն :

Կութէն ետք այդին գէշ երազէ մը արթնցած աղջնակի մը պէս կ'իյնար թեւարեկ, ծանր հիւանդ : Երբ մարդերու յետին ծնացորդներն ալ իրենց կոնակը դարձուցած կը հեռանային անկէ, դեղնած ու դողող շունչ մը կը հեւար այրի թուփերուն բոլորտիքը եւ աւերակ խորհուրդ մը՝ մարմին հագած՝ կը թափառէր այդիէ այդի :

Ամէն օր խումբ խումբ տերեւներ կը ձգէին այդին եւ ցաւոտ հողիներու պէս կը փախչէին լեռէ լեռ, ձորէ ձոր, անծանօթ սէրերու ետեւէն . . .

Զմեռը կը մօտենար :

* * *

Հիմա լքուած է ան, մեր այդին, ինչպէս բոլոր այդիները, դարունն ալ աշունն ալ այրի ու խոպան : Ո՛չ ծերունիի մը քրտինքը կը բեղմնաւորէ զայն եւ ո՛չ ալ մանկական աղաղակ մը կենդանութիւն կը թափէ հոն : Գարունները կուգան ու կ'անցնին հեռուէն, առանց նայուածք մը նետելու անոր չոր գետինին : Ու վերէն սլացող թռչունները երգի տեղ հեկեկանք մը կը խեղդեն իրենց

կոկորդին մէջ, ամէն աիգամ որ նայուածքնին անոր քը-
սելով կ'անցնին հեռուէն:

Սլուրդի բազմանդամ ընտանիքներ ու թափառաշրջիկ
սողուններ եկեր ու իրենց հեղը բնակութիւնը հաստատեր
են հոն: Առդին անդին վայրի անանուխի ցիրուցան կոյ-
տեր, փուշն ու դեղին կաղննան տարածուեր են ամէն
կողմ, Ապրիմ-չապրիմի աղուոր նայուածք մը անդամ չի
բացուիր տեղոյն կանանչներուն մէջտեղուանքը:

Պաղոզի թուփերս մէկիկ մէկիկ չորցեր են. փոթորի-
կը խլեր է զանոնք արմատներէն ու աւե՛ր տարե՛ր, չես
գիտեր ո՛ւր . . .

Ընկուղենիս ալ չկայ ու անոր վրայի թեւաւոր արա-
բածներն ալ՝ որոնց հետ բացի աչքերս արեւին ու անոր
սերունդներուն հետ աչխփուկ խաղացի օրերո՛վ, տարի-
ներո՛վ:

Ի՛նչ անանուն կսկիծներ մօտենան՝ իմ ու գուցէ ին-
ծի հետ վերապրող բարի թոչունի մը սրտին, երբ քայլերս
անոր թեւերուն հետ թուչին օր մը դէպի մեր այդին, այդ
ափ մը հողը, որուն վրայ կ'ապրին տակաւին յիշատակ-
ները անհամար սերունդներուն, որոնք եկան ու անցան
արեւներով ու աստղերով բաբախուն երկինքի մը տա-
կէն . . .

Անոնք չկան ա՛լ, այդին ալ չկայ, իմ սիրտս միայն
մնաց այդ օրերէն եւ հողիններէն փրթած փշրանքի մը պէս
որ արցունքով կը կանչէ այդին, մանկութիւնը ու անոնց
կապուած հեքիաթները:

Թողուցէ՛ք որ սիրտս անոնց հետ ըլլայ, ամէն օր թա-
փառիմ հոն, սէրբերս ու երազներս կանչեմ որպէսզի զոնէ
անոնք ամէն օր քիչ մը մարող արեւս տաքցնեն:

Որովհետեւ, երբ ապրչումէ մաղերս հովին տուած
կըսպասէի տարտամ ու անանուն ստուերներուն, սիրտս
ողկոյճներու պէս հո՛ն հասունցաւ, հո՛ն լսեցի հեռաւոր
աստղերուն խորհուրդը որ եկաւ ու սիրաւիաններու կրակէ
երդին հետ անցաւ հողիէ: . . .

Օր մը, միջնադին՝ այգեստանէն երազ մը եկաւ ինծի, ու ես սիրտս անոր շրթունքներուն վրայ հոսեցուցի, մոռցուած աղբիւրի մը պէս որ ծարաւ անցորդներ կը փրնտուէ. ցորեկը անոր հեաքերը փնտոեցի ու չգտար, սաքերուն փոսը՝ հողին վրայ՝ ծաղիկներու պէս հոտոտեցի . . .

Ախ, օտար լեռները երազ չունին, այս սիրտերը կարօտ չունին, անոնց աչքերուն մէջ թախիծը չի լճանար, արծաթին երգովը կը սնանին անոնք. անոնց արեւը ճառագայթ չունի. ո՛ւր դռնեմ իմ հեռուոր այգիս, միջնադին մէջ կորսուած սիրականս ու կաթիլ մըն ալ երազ . . .

Այգիս մեռած է, իմ սիրականս ալ անոր հետ, ու բոլո՛ր սրտերուն սիրականները այգեստանին հետ: Փախեր է իմ շէնութիւնս ու բոլո՛ր սրտերուն շէնութիւնը: Աստուածներն ալ հեռացեր են մեր օճախէն, գեղին ծխանները գլխատուած վիղերու պէս կը կենան, ու սրտերը՝ մարած, դատա՛րկ կանթեղներ մո՛ւթ մատուռներու մէջ առկախ:

Ըսէք ուրեմն, ո՛վ պիտի բերէ ինծի հին օրերը, հողերուն տարփանքը, գեղին շերն ու հիւսիսակներուն երգը, երբ այդին չկայ . . .

Անոր գինին հողէ փարջերով խրախճանքի սեղաններուն կը թագաւորէր, ու տաճարներու մէջ՝ Աստուածորդին պատարագի կը կանչէր, սկիհը՝ խորանին ծոցը՝ բեղմնաւոր երազի մը կը փոխուէր, որուն կը մօտենային հարսն ու փեսան դողահար, անով թրջելու համար իրենց շրթունքներուն կրակը:

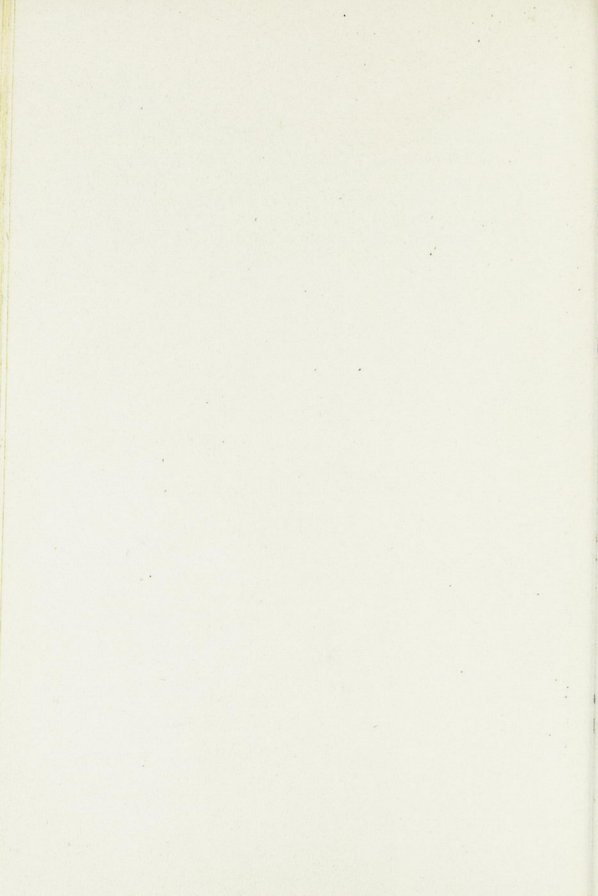
Ի՞մ շրթունքներս ալ այդ անանուն կրակն ունին, ո՞ւր դռնեմ այգիս ու անոր սիրական երազները:

Երբ այգեստանը չէն էր, սուաւօտը աղջնակի մը պէս կ'արթննար մեր հորիզոններուն վրայ, ու առուակներն ալ արծաթ ժապաւէններ կը դառնային անոր վարսերուն փաթթուելու համար: Լեռներու կողին պըլլուած ճամբան լեցուն էր աղջիկներո՛վ, հարսներո՛վ, տղաքներո՛վ, սէրերով . . .

Ես պէմուրատ հողի մըն եմ , իմ երազներս կ'ուզեմ . . .

Ելլեմ երթամ մածիկս դռնեմ , անիկա դիտէ անցա՛ծ ,
 դացա՛ծ անոյշ օրերուն հեքիաթը , անոր ձեռքերն ու ոտ-
 քերն իյնամ , որ դէթ անիկա սատմէ ինծի այգիիս հին
 երազը . մեռած թուփերուն վիշտը փսփոսայ ինծի ու երգէ
 կրակէ կարօտը՝ լեռներու գինով սիրականներուն . . . :

ՊԱՌԱԻ ՓՇԵՆԻՆ

(ՀԵՔԻԱԹ)

THE UNIVERSITY OF CHICAGO

PHYSICS DEPARTMENT

ՊԱՌԱԻ ՓՇԵՆԻՆ

(ՀԵՔԻԱԹ)

Սբ. Այրոսնի ճամբուն վրայ լերկ ու ամայի բլուր մը կայ որուն կողին՝ զաճաճ փշենի մը կ'աճի, ամառ ձմեռ, լքուած, մի'ս մինակ:

Մեր կողմերը մեծ ու պզտիկ դիտեն, «պառաւ փշենին» է ան, որ փէշերն հաւաքեր, կկզեր նստեր է հոն, ու ճամբան կորսուած անտիրական ճամբորդի մը պէս կ'սպասէ որ մէկը դայ ու զինք իր անծանօթ տնակն առաջնորդէ:

Անհատնում տարիներ, կ'ըսեն, եկեր ու անցեր են անոր վրայէն, կարկուտն իջեր՝ անոր դլխուն, կատղած հովը ծեծեր է դայն, ապտակ ու կից տուեր՝ անոր կողերուն, բայց պառաւը անէծքի մը պէս փակեր է հողին, բոներ է դայն պինդ, կ'ըսես, ահաւոր դադանիք մը ծածկելու, կամ գետնին տակէն բառ մը, շշուկ մը առնելու անձկութեամբ ինկած հոտ ու քարացած:

Իրեն համար բլուրն ամբողջ անիծուած է. կանաչ-կակաչ ծղօտի թել մ'իսկ չդողար անոր վրայ: Ինք արդէն ծաղիկ չունի, տերեւներն ալ հաղիւ դունաթափ կանաչ մը կը հագնին աչնան ետքի օրերուն: Միւս եղանակները աւելի անողոք են, այդ թեթեւ կանաչն ալ կը սրբեն անոր վրայէն, ու կը թողուն որ աղտոտ ու զզոզ մազերու խուրճը մնայ ան, միշտ պէմուրատ, արեւի ու դարնան հոտ չ'առնէ երբ դրացի բլուրներուն բոլոր թփիկները նախշուն դգեստներ կը հագնին, մանչ աղջիկ կ'ըլլան եւ հովերուն ու միջատներուն միջոցաւ անոյշ համբոյրներ կը փոխանակեն մինչե՛ւ իրկուն, մինչե՛ւ լոյս:

Բլուրին վրայ զոյգ մը անտաշ քարեր ալ կան, հողէն հաղիւ թիզ մը վեր՝ երկարած, պառկած: Անոնց ճիւղ մէջտեղը կ'աճի պառաւ փշենին, որ, չե՛ս դիտեր, անէծք

Թէ աղօթք կարդալու է եկեր հոն ու ալ չէ կրցեր հեռանալ անկէ :

Քարերը դորշ են ու հին, շա՛տ հին : Մածուռը տա-
րիներով բուսեր ու չորցեր է հոն եւ սպիններու նման բաղ-
ձաթիւ կլորահներ թողուցեր է անոնց վրայ :

Մեր փոքրիկ, ցասկոտուն ուլերուն հետ վաղվտակու
համար երբ նախիրին ետեւով կը հեռանայինք դէպի հո-
րիզոնին բացերը, հեռուէն կ'երեւէին բլուրն ու քարերը
եւ անոնց ճիշտ մէջտեղը նստած շատուկը, փշենին :

Մեր դէմքի ժպտուն ճրագները կը մարէին մէկէն, ու
պաղ շուրի կաթիլի մը պէս՝ սարսուռը մեր կոնակէն կը
սկսէր սողոսկիլ մինչեւ վար : Բոպիկ ոտքերնիս լայն մը
բացած՝ կը կենայինք հոն պահիկ մը, մեր ծերունի հո-
վիւն ալ կը կենար, դլուխը այն կողմ կը դարձնէր, ան-
հասկնալի բառեր կը պտտար ու կ'ստնէր կը հեռանար ան
կէ : Նախիրը անձայն կը հետեւէր ծերուկին, մենք բո-
պիկ, դըլխարաց լաճերս ալ նախիրին հլու անդամներ՝
մեր սեւուլիկ այծիկներուն :

Քիչեր կընային սիրտ ընել ու մօտենալ այդ զոյգ քա-
րերուն : Ո՛չ միջատ, ո՛չ թռչուն, ո՛չ երգ, ո՛չ բղիւն :
Երկինքի թափառիկ այդ հողիներն անգամ իրենց կտու-
ցէն հառաչ մը քահելով՝ թեւերնին դէպի ուրիշ բլուրներ
կը դարձնէին ու կը փախչէին անկէ արտօրնօք :

Ձեփիւռ ալ չկար հոն : Ապրիլի իրիկուններուն բարի
հոգին ըսես, կատրած բանակի մը պէս կ'անցնէր անկէ եւ
փշենիին վրայէն սահելու ատեն անխմանալի վայրին մը
կը տարածէր չորս դին : Պառաւը կը դիմադրէր տանջա-
հար, ապա վիշտ մը կը կոտտար դուղձերուն մէջ, կ'անց-
նէր պառաւին արմատները, մինչեւ անոր խղճմտանքին
կեդրոնը : Ասոր համար, կը պատմէին մեր լեռներուն
հին, հին ծերունիները, թէ փշենիին խղճմտանքը այդ պա-
հուն էր որ կ'արթնար, տարին հազիւ հեղ մը կամ եր-
կուք, եւ լուսու դէմ լացի ու կոծի շշուկներ կը լսուէին
անոր յատակէն :

* * *

Մեր հովիւը, որ եօթանասուն տարի միայն անտեղ-
ւանքը ապրեր էր, կ'ըսէր թէ բլուրին այդ երկու քարերը
երկու դերեզմաններ են, որբերու նման անջատուած միւս
երջանիկ ու բազմանդամ մեռելներու քաղաքէն եւ հո'դ,
տխուր խաղաղութեան մէջ թաղուած: Որովհետեւ անոնց
ճակատագիրը ո'չ մէկ մեռել ունեցեր էր, ո'չ մէկին արե-
ւը խաւարեր էր անոնցին նման: Մահէն ետք անոնք զոյգ
մը անժառանգ ուխտաւորներու պէս քով քովի եկեր,
մէկ-մէկ սեւ քար առեր էին իրենց վրայ ու կը սպասէին
ո'ր օրունան, ո'ր դատաստանին, մարդ չէր դիտեր . . .

— Հապա էն փշենին, տէտէ, հապա էն մէջտեղի սեւ
փշենին:

— Էն փշենին չար պառաւ մըն է եղեր, վատ պառաւ
մը, վրայ կը բերէր բարի ծերունին իր ճակատին խոր-
շումները քամելով եւ անոնց ալիքներուն տակ վառելով
զոյգ մը յողնած աչքերուն վաղեմի կատաղութիւնը:

* * *

— Որո՞նք են այդ դժբախտ մեռելները, եւ ո՞վ է այդ
փշենին, որ դեռ կայ ու կ'ապրի քարերուն մէջտեղ եւ իր
թունաւոր փուշերը կ'երկարէ անոնց՝ եօթը պորտ բանոյ
անէծքի մը պէս:

* * *

Ու հոս, ալ չէր կրնար կենալ մեր ուլերուն ու կովե-
րուն բարի հովիւը, հեքեաթին կծիկը կը քակէր կամաց
կախաց, անոր յուզումներուն ու ելեւէջներուն ետեւէն
քաշելով իր մաշած սիրտը եւ մեր տղու երազուն ու ապ-
շահար հոգին:

Մտիկ ըրէ՛ք, թող հովիւը սկսի իր հեքեաթը:

Հին, անյիշատակ օրերուն իշխան մը կ'ապրէր: Քա-
ռասուն աղախին ունէր, քառասուն ծառայ, քառասուն
նաժիշտ եւ բի՛ւր բի՛ւր ճիւաւոր:

Իր դղեակը Սբ. Այրոնի քարերուն վրայ կը բարձրա-
նար եւ աշտարակը կը հասնէր լուսնին ու աստղերուն :

Հին օրերու իշխանը մէկ հատիկ աղջիկ մը ունէր ,
անմահ աչքերով մատաղատի իշխանուհի մը : Անոր սիր-
տը , կը վկայեն , բարի , բարի լուսնկայ մըն էր որ կը ժըպ-
տէր բոլոր աշխարհին իբրեւ թաղուհի , ու կ'ապրէր աշ-
տարակի բարձունքին : Անոր վարսերը բարտիներէն կախ-
ւած ճառագայթներու խուրճ մըն էին , փափուկ ու բո-
ցավառ , որոնց տակ պահուած փոքրիկ ահանջներու բըլ-
թակէն կը կախուէր երկու կաթիլ ջինջ ու հրաշագեղ ա-
զամանդ :

Լեռները՝ քաջեր ալ ունէին այն ատեն , թխադէմ ու
զանդրագեղ պատանիներ , որոնք լսեր էին իշխանուհիին
անունը , կրակ ինկեր էր անոնց բոլորին ահանջին մէջ :
Անոնք քայլեր էին աշտարակին բոլորտիքը անհամար գի-
շերներ . անոր հետքերը գտնելու համար խօսեր էին , հո-
ղին ու քարին , հառաչե՛ր ու լացե՛ր : Շատեր անոր հա-
մար կոռեր ու մեռեր էին վերջին շունչով՝ չըթուսքի
վրայ բռնած մատաղատի իշխանուհիին անունը , իբրեւ
հրաշագեղ բոյրով ծաղիկներու անմահական փունջ մը :

Մնացողներն ալ հանդիստ չունէին , որովհետեւ ա-
նոնց աչքերու պատուհանէն իշխանուհիին էր անցեր եւ ի-
ջեր՝ սրտերուն յատակը հոն բոլոր խորշերն ու ամայքը
լեցուցեր , յորդեր էր :

Անթիւ դարպասներ մօտիկ ու հեռաւոր հորիզոններէ՝
անօդուտ անցեր էին : Գեղուհիին կը մնար աշտարակին կա-
տարը , սրտի բերբաւոր գերիներուն վերեւ՝ քնքոյշ բայց
անառիկ : Իրիկուան շողերուն հետ միայն կ'ելլէր դուրս
եւ լուսնի շղարշներով կը վերադառնար տուն :

Անոնց քովէն անցնելու ատեն՝ անլեզու իրերն անդամ
ցանկութեան խելայեղ բարախում մը կ'ուսնենային : Լեռ-
ներու ուժգին հովը իշխանուհիին կը վաղէր շիտի շիտակ
երբ հորիզոնին ծայրէն կը փրթէր սուլելով , ապա փոք-
րիկ շուններուն քծծինքը կը փորձէր եւ կ'ուշանար անոր

քղանցքներուն տակ . . . Արու խոտերն իսկ անոր մանրիկ ոտքերուն ներքեւ անհուն երջանկութիւն մը կ'ապրէին ու կը թափէին բեղմնաւոր սարսուռներ . . .

Օրեր ու ամիսներ անցան :

Առաւօտ մը, դանդուր մազերով կտրիճ մը եկաւ իր ձիուն հետ միս մինակ, առանց ոսկիի եւ փայլուն քարերու . իր աչքերուն սեւ ու մշուշոտ աղամանդը միայն բերաւ մատղաշ իշխանուհիին ու առաջին նայուածքով լուսաւորեց անոր մենաւոր սիրտը . . .

Սարերու առոյգ սիրականներ . . . Հոգիներ՝ հովերով ու երազներով շաղուած, ու լեցուած աւելի շատ բոյրով ու թրթռումներով քան եկող ու դացող բոլոր մայիսները՝ բոլոր բոլոր լեռներուն . . . Անոնց սիրտը արեւէն փրթիւր էր, բայց անհուն արեւներ լուսաւորելու չափ ճառագայթ ունէր եւ անծայր անապատներ կենդանացնելու չափ երգ ու թրթիռ . . .

Անոնք կը սիրէին զերար :

Դղեակին մէջ Բուրուի կտուցով պառաւ մը կար որ իր մութ սենեակին մէջ գիշեր ցորեկ ջահրակ դարձնելով բախտ կը կարդար : Անիկա կ'ատէր լոյսը, կ'ատէր ծիծաղը, կ'ատէր երգն ու թռիչքը, բնութիւնն ու անոր պաշտելի բոլոր ձայները . . . :

Գիշեր մը, երազ մը տեսաւ պառաւը ու գորտի ոտքերով շարժելէն իշխանին գնաց մատաղատի աղջկան հօրը : Չես դիտեր ի՞նչ պտուտաց անոր ականջին, սարերու երջանիկ սիրականները չարաչուք տեսիլք զգացին այդ բոպէին եւ անխմանալի դողի մը մօտենալը՝ իրենց հոգիներուն . . .

Յաջորդ օրը իշխանը մերժեց իր աղջիկը կտրիճին տալ : Անոր եւ իր ընտանիքին մէջ պապենական թշնամութիւն մը կայ եղբր, որ սերունդէ սերունդ անցեր է

նուիրական աւանդութեան մը պէս : Իրենց նախահայրերը սերունդներով կոտուեր են եղեր եօթ լեռներու վրայ եւ ձորեր լեցուցեր՝ դիակներով :

Լուրը սիրահարներուն եկաւ սեւ ուրուրի մը պէս :

Երկինքէն անօրինակ խաւար մը մաղեցին անոնց գլխուն, ժպտուն աստղիկներ մինչև լոյս արցունք քրթթելով դալկացան :

Լացին լեռներու անոյշ սիրականները. անհուն աշապատանքով լեցուն իրենց թեւերը՝ իրարու համար ցացած մնացին անծանօթ աստուածներու ազաչող բուրմբու պէս : Իրենց չրթունքներէն թափեցին խօսքեր՝ որոնք ձութին մէջ կայծոռիկներ եղան ու յետոյ երկինքի բարի լուսաւորներուն խառնուեցան :

Բամբաստող բերաններ շատ բաներ տարին ականջէ ալկանջ : Շատեր մեղքցան, շատեր լացին մատաղատի սիրահարներուն կարօտը, քարերուն սիրտն անդամ դադաց եւ շիկնեցաւ երբ չարարախտ լուրին արձաղանդն հասաւ իրենց կուրծքին :

Բայց պառաւը դաժան մնաց ինչպէս մահը՝ բոլոր աստուածներուն պաղատող որդեկորոյս մօրկան մը առջեւ :

Իշխանը պնդեց սառի մը պէս անողոք խօսքեր ըրաւ որովհետեւ պառաւին աչքերը փուշի մը պէս մխուեր էին իրեններուն՝ սուրբ ու անքակտելի աւանդութեան անունով . . .

Անկրելի՛ ցաւ, անհնարին ճակատադիր :

Մայրը միայն մեղքցաւ իր աղջկան, անհուն դորովանքէն լոյս մը ցաթեց իր մտքին մէջ : Խորհեցաւ դժուարին աշխատանքի մը կապել տղան ու յուսալքել դայն, կամ յաջողութեան պարագային՝ ընտանեկան սուրբ աւանդութեան ներողութիւնը սիրաշահել :

Առաջարկեց որ աղջիկը պիտի տար թշնամի հասակադեղ իշխանին եթէ անիկա մինակը, լեռներու աղջկան աշտարակին քով կարենար շինել ուրիշ մըն ալ նոյնքան ամ-

քանդուռ եւ բարձր, եւ անկէ վերջ պիտի թող տրուէր հոն մտնել սուրբ առաքաաստին ի խնդիր . . . :

Գանդուր մագերով տղան խելայեղօրէն սոթտեց իր բազուկները, առաւ քլունկն ու կարկինը, կոտրեց ապառաժը, չափեց ու ձեւեց քարերը, քանդակեց զանոնք իր սրտին ամէնէն խորունկ երգերով, ու բարձրացաւ :

Ամիսներ ու տարիներ անցան ժամանակը ա'լ աւելի ուժովցուց անոր բազուկները, սիրտը երգեց եւ իր սիրասունն արձագանդը գտաւ բարձրէն : Երազին մէջ խօսեցաւ դղեակի լուսաւոր էակին, ու բարձրացաւ սրբազան դարբիրն մօտեցող քուրմի մը յափշտակութեամբ :

Իշխանուհին երգեց անոր աշխատանքին համար անոր քաջութեան, անոր մշտավառ արեւին համար :

Լուսինն անթիւ անգամներ դարձաւ անոնց վրայէն ու երկինքէն ժպտուն քրոջ մը պէս հարսանիքի նրբին չըդարձեր կախեց վար : Եկող ու գացող աղանիներն ալ ձերմակ փետուրներ թափեցին անոնց գլխուն՝ սուրբ պըսակը փութացնելու համար . . .

Պատանին մեծցաւ, պատանին բարձրացաւ ու մօտեցաւ իր սիրականին ոտքերուն : Քանի մը լուսնկայ դիչերներ միայն . . . ու ինք լոյսերու ամենէն քնքոյշը պիտի սեղմէր իր կուրծքի կրակին . . .

Պառաւը լսեց. անոր սիրտը զգաց մօտեցող երջանկութիւնը՝ անձկալի հոգիներուն : Աչքերը թոշնած կոպերու ճախճախուտին մէջ դարձան եւ գամուած մնացին սեւ կէտի մը : Չարագուշակ, անկասկած . . .

Առաւօտ մը շատ կանուխ, վատ խոովքով մը մէկդի նետեց իր ջահրակը որովհետեւ տեսաւ որ տղան կը բարձրանար ու կը մօտենար կատարին :

Ու ինչպէս ծերացած, սովալլուկ օձ մը, սողոսկեցաւ դէպի իր նեղ պատուհանը եւ ժանտաբոյր գունջը դուրս երկարելով մթմթաց :

—Շատ երկարեցաւ գործդ, տղա՛յ, գեղեցիկ իշխանուհին չդիմացաւ ու մեռաւ . . .

Հեռաւոր հորիզոնէն երկարող արշալոյսի ճառագայթները մահուան ու աղջամուղջի դանակներ դարձան ու միուեցան կարիճի կուրծքին, սեւ ու բոցավառ աչքերուն դունդը իրենց առանցքին վրայ դարձան խօլական վիշտով, ետ դնաց մէկէն ինքզինքը դանելու համար, եւ թաւալազլոր ինկաւ ամեհի բարձունքէն վար, ժայռերուն վրայ ջախջախուեցաւ: Աղիողորմ ու անխմանալի հեկեկանք մըն ալ անոր կոկորդին մէջ մնաց կիսախեղդ . . . :

Ձատուկ կիներ վերադարձաւ իր սենեակը դիւային ծիծաղ մը իր նեխած շրթունքներուն վրայ բռնած: Ու սկսաւ կրկին դարձնել ջահրակը՝ քամբախտ ու անարեւ հոգիներուն:

Այդ առաւօտ աշտարակի իշխանուհին իր սիրականին ձայներով չարթնցաւ: Ա՛լ հասած է կատարին, մըտածեց, ու սրտուհանէն դուրս նայեցաւ: Իր գլուխը կը նմանէր լեռներու կատարին դրուած լիւլուսնին որ քաղցրութեամբ կը նայի վարը, երազով ու միջնադով շինուած աշխարհին: Սիրականը չկար, անոր հասակը փոռեր պառկեր էր վարը, ապառաժներուն վրայ անկենդան: Աչքերը միայն կը յառէին վեր. իրենց մէջ պահելով լեռներու եղնիկին անանուն կարօտը, զուլալ ու անապակ ջուրներուն:

Խելացնոր՝ ինչպէս աշնան հովը, աշտարակի դեղուհին վար նետեց ինքզինք, սարերու անդին սիրականին թեւերուն մէջ ու հոն ինքն ալ փշրուեցաւ աննման բիւրեղի մը պէս:

Հովիւը հոս կը վերջացնէր իր հէքեաթը: Անոր հոգին՝ անձրեւին տակ թրջած բուխ հողերուն կը նմանէր,

տխո՛ւր եւ լալու մօտ : Ի՞ր սրտի հեռաւոր սարերէն հա-
ռաչանք մըն ալ կ'ելլէր կոկորդիւն մէջ եւ հոն ալ կը մնար :

—Քիչ ետք, կ'աւելցնէր ան, դղեակ եւ իշխանութիւն
հիմնայատակ եղան : Անոնց սերունդներէն մարդ, մար-
դասանք չմնացին :

Հեռաւոր գիւղացիներ զոհերուն գերեզմանը շինե-
ցին բլրակի կողին երկու քարեր ալ դրին անոնց վրայ, ա-
նանուն ու անյիշատակ :

Միրահար հողիներուն անէծքը փշենիի փոխեց դըղ-
եակին պառաւը, որ աս ըրաւ, ան ըրաւ կրկին անգամ ե-
կաւ եւ դժբախտ գերեզմաններուն մէջտեղ դրաւ իր թու-
նաւոր արմատները, որպէսզի երբ անոնց սիրտերը ամէն
գիշեր քարերուն մէջէն լեղու ելլէին եւ անանուն կարօ-
տով իրարու մօտենային, փշենին իր ժանտ ասեղները եր-
կարեր եւ խոցոտեր զանոնք յաւիտեան :

Օ՛ր, արե՛ւ չունենայի՛ր դուն, պառա՛ւ :

ՄՐԲՈՅՆ ՅԱԿՈՒԿԱՅ

ՍՐԲՈՅՆ ՅԱԿՈՒԱՅ

Մեր Սուրբ Յակոբը ամէնուն ալ բարի, ամէնուն ալ սիրելի սուրբն էր: Ժամուն աջ կողմը, մթնշաղ անկիւնի մը մէջ՝ ուր երկար պատուհանին լոյսն անգամ չէր հասներ, գեղջուկ քահանայի մը պէս կանգնած՝ կը կենար, գիշեր ցորեկ, տարին տասներկու ամիս անշարժ:

Ամէն օր, երբ բուպիկ ոտքերով Եկեղեցիի դռնէն ներս կը մտնէի ու դէպի դասը երթալու ատեն անոր առջեւէն կանցնէի փոքրիկ բիրբերս ակամայ կը յառէին անոր աչքերուն, որոնք կը դառնային ինծի եւ կը հետեւէին քայլերուս ժպտուն ու բարի ակնարկներով: Անոր շատ մօտէն անցնելու ատենս ալ գովեստի քաղցր վափսուքներ կը լսէի իրմէն:

Որքան կը սիրէր զիս Սուրբ Յակոբ, որքա՞ն բարեկամ էր խելօք մանուկներուն, կը մտածէի գիշերը անկողին մտնելու ատեն:

Կը պատահէր որ այնինչ իրիկունը վարժատունէն եկեղեցի իջնելու ատեն, աշակերտներու շարքէն ճարպիկ փախուստ մը կը փորձէինք քանի մը ընկերներ, նախապէս խօսք մէկ ըրած, եւ փողոցներուն մէջ, կամ բերդին հըրապարակը խաղերով կը փակէինք օրը: Յաջորդ առաւօտ մուտքն ու լուսուն, եկեղեցի մտածիս պէս վարժապետէն առաջ պատկերին բարի սուրբն էր որ իր անկիւնէն ցաւազին ու տխուր աչքեր կը բանար վրաս եւ իր վշտահար սիրտը չէր ծածկեր ինձմէ:

Ինչքան ցաւազին ու տխուր կանցնէին օրերս:

Ի՞նչ կըլլար, եթէ բարի ծերունին ներէր ինծի այս անգամ ալ: Ո՞՞սք մէկ, ո՛ւրիտ մէկ որ ալ չպիտի փախէի

ժամէն, փողոցները չպիտի իյնայի երբէք, շուտով եկեղեցի պիտի վազէի երբ խորանին մոմը սկսէր պլպլալ ու բահանան իր «Հայր Մեր»ը խաչահնքէր:

Բայց սուրբը արդէն ներող էր: Հաղար անդամ ներեր էր. իր անոյշ ժպիտը կրկին բացեր էր վրաս, մոռցեր էր իմ փախուսաներս, շարութիւններս, եւ անհանդարտ նիստ ու կացս ընկերներուս հետ՝ նոյն խնկ խորանին առջեւ:

Փոքրիկ մարմինով ծերունի մըն էր մեր Սուրբ Յակոբը: Հին ու գորշ շրջանակի մը մէջ մտած, կըսես, ցած, փայտաչն դրան մը սեմին կայներ՝ դուրս դալու կը պատրաստուի, միտթարութեան աղօթք մը, աւետարանի աւետիս մը փսփսալու համար իր զրկուած, չբաւժըրացիներուն:

Իրաւ ալ անիկա ժողովուրդին բերանն էր միշտ, տընանկներուն աւելի մօտիկ, անոնց սրտին մէջ լաւապէս անկիւն մը առած՝ կսպրբեր հետերնին մանկութենէ մինչեւ գերեզման:

Իր մէջքին կը դառնար մոմկայներու սեւցած կամար մը որուն վրայ առ հասարակ շարաթ եւ կիրակի օրեր մէկ երկու մոմեր կը պլպլային: Տաղաւար օրեր սակայն սուրբը յիշողներուն թիւը կը շատնար, եւ պատկերը լոյսերու մէջ կողողուէր: Հիմա աւելի աղւոր կը տեսնուէր անոր բուռ մը բամպակ մօրուքը, որ զգուշութեամբ վար կը թափէր նախշուն կրծկալին վրայ, եւ երկու կողմերէն դէպի ականջները տձեւ կերպով չէր տարածուեր ինչպէս կուեննային անխնամ սուրբեր գեղերուն կամ աղբարս վանքերուն մէջ:

Ոսկեթել բանուածքներով շուրջառ մըն ալ անոր մինչեւ հողաթափները կ'իջնէր, շնորհքով ու վայելչութեամբ ծածկելով անոր ծերունիի կորացած հասակը: Փոքրիկ մեղրամոմէ ձեռքերն ալ վախնալով դուրս կելէին շուրջառին տակէն, մէկով աւետարան մը, խնկ միւսով ալ խաչ մը բռնած երկիւղածութեամբ, եւ օրհնութիւն բաշ-

խելու կողմ ու սրատրաստ երևոյթով :

Ասոր համար անոր աչքերուն եղական բարութիւնը շատ կը սիրէին մարդիկ, եւ մանաւանդ կնիկներ եւ մանուկներ :

Ես մեծ հայր չէի ճանչցեր, ասոր համար կը սիրէի անոր բարի թոռնիկն ըլլալ, ինչպէս մայրս սովոր էր ըսել միշտ, անոր դուրգուրանքը վայելել, օրհնութեան արժանանալ եւ աղւոր աղւոր շարականներ լսել իրմէն, թէ եւ իմ քնացած ատենս կերդէ եղեր ալ բայց ես չէի կրնար իմանալ զինք բնականաբար :

Երբ բաղձանք մը ունենայի, նոր կօշիկի կամ զգեստի մը փափաքով հնհնար սիրտս, ուղղակի Սուրբ Յակոբին կերթայի, անոր ականջներուն կը խօսէի ամէն բան, այնպէս բառ առ բառ, ինչպէս որ մայրս կը թելադրէր ինծի : Իրա՛ւ ալ աղօթքս, խնդրանքներուս բոլո՛ր մանրամասնութիւնները բարի սուրբին կը հասնէր, անիկա ամբողջ սիրտս կը հասկնար, ու տակաւին նոր տարի կամ Ս. Ծընունդ չեկած՝ ես զոյգ մը կարմրուկ կօշիկ եւ ծաղկադարձ զգեստ մըն ալ սրատրաստ ունեցած կըլլայի : Կիրակի օրեր, մօրս ձեռքէն կախուելով երբ եկեղեցի կերթայի, Սուրբ Յակոբ անպատում ուրախութեամբ կը նայէր ինծի, իմ նոսր ուղեւորս, կօշիկներուս, եւ կը ժպտէր ինծի հիացումը հաղիւ զսպած :

Բոլո՛ր ընկերներս ալ ինծի պէս կընէին : Անոնք ալ շատ գոհ ու երջանիկ կըլլային երբ Սուրբ Յակոբ Պատանի իր բարեխօսութեանց մէջ զանոնք ալ չէր մոռնար երբէք :

Դեկտեմբերի այնինչ կիրակին Սբ. Յակոբի տօնն էր : Ծարաթը կուգար անշուշտ, սակայն սուանձինն հանդիսաւորութիւն եւ պատարագ ընելու համար երբեմն կիրակի օրուան կը ձգուէր տօնակատարութիւնը :

Քահանան ութ օր առաջ եկեղեցիի բեմէն կը ծանու-

ցանէր տօնը Սրբոցն Յակոբայ, Մեծ Բնայ Հայրապետին Մարուգէի ճգնաւորին, Մելիտոսի Եպիսկոպոսին . . . Ապա կը յորդորէր որ ծոմ բռնել, պահք պահել չմոռնան ձարդիկ, բարի կենան, բարի զործեն, որպէսզի արժանի ըլլան փառաց անթառամ պսակին եւ Սուրբ Յակոբայ դըթառա՛տ երկայնամիտ բարեխօսութեան :

Երբ տօնին օրը կը հասնէր, բարեպաշտ բան մը լեցւած կըլլար ժողովուրդին սիրտը. ժամուն ներսն ու գուրսը ամէն կողմ : Անշունչ իրերն իսկ խորհրդաւոր երեւոյթ մը կառնէին, խորանը աւելի փայլուն, աւելի խտխտուն, ու երգերը շա՛տ աւելի քաղցր կըլլային :

Իր փոքրիկ շրջանակին մէջ՝ բարեխօս սուրբը փեսայի մը պէս գեղեցկացած՝ բազմութեան կը նայէր անհուն բերկրութեամբ եւ գոհունակութեամբ : Իր շուրջի ճըրագները կը շատնային, կը բազմանային : Մարդիկ կարգի կեցած կըստասէին որ իրենց բերած մօմը ուղղակի իրենք իրենց ձեռքով զարնէին պատկերի մոմկային վըրայ եւ ո՛չ թէ ժամկոչին ձեռքով, որպէսզի սուրբը իր բուն աչքերով տեսնէր թէ որոնք եկած էին իր մօտ, եւ ի՛նչ կարգի մոմ բերած՝ իր անուանակոչութեան :

Ձէին ուղեր պղտիկ իյնալ սուրբին առջեւ կամ չըփոթութիւն պատճառել անոր :

Լման շարաթ մը, ոմանք պահքով, ոմանք միաժուծ (1) եւ ուրիշներ բոլորովին ծոմապահութեամբ անցուցած՝ մօտէն ու հեռուէն կուգային Սուրբ Յակոբին ոտքը : Ուխտաւորներ էին անոնք, ապաւինած անուանի սուրբին դթառատ ողորմութեան, հրճէն զօրքին, անոր անսահման բարեխօսութեան, եւ հիացած անոր ուժին ու տարածուած համբաւին վրայ :

Շիրտակն ըսեմ, Սուրբն ալ իրեն եկողները պարասլէք հաններ, անիկա կրկնապատկուած, տասնապատկուած սէր ու գութ կուեննար այդ շարթուն, եւ լիառատ կը

(1) Միաժուծ—Օրը մէկ անգամ ուտել :

բաժնէր ամէնուն: Մէկին զաւակը կը բժշկէր, միւսին աչքերուն լոյս կուտար, ուրիշի մը ոտք ու ձեռք կը պարգեւէր, բախտերնին կը բանար (2), սրտերնուն մուրաղը կուտար, ցաւերով բեռնաւորուած հոգիներուն ծանրութիւնը ուղղակի իր փոքրիկ ծերունի ուսերուն վրայ կ'առնէր, կը մխիթարէր, կը քաջալերէր եւ ճամբու կը դռնէր զանոնք հազար ու մէկ խոստումներով:

Քարոզէն առաջ բոլոր Յակոբները ուրախութեամբ լեցուած եւ բարձրավիզ մէկ մէկ վառող մոմ կը բռնէին: Երեցիոխանը կը բաժնէր զանոնք բազմութեան մէջ շրջելով եւ սուրբին ի պատիւ նուէրներ հաւաքելով: Ժամն ամբողջ հարսնետոհներու երջանիկ, շէնչող բազմութիւն մը կը դառնար: Կիները վերնատունէն վար կը նայէին յախշտակուած: Շքեղ հալաններով ու թեղանիքներով զգեստաւորուած քահանան առանձինն նուիրուածով սուրբին առջեւ բուրվառ կը նետէր, խունկ ու սիրտ կըսպառէր: Ճերմակ շապիկներ հագած զպիրներն ալ աւելի անոյշ երգելու համար ջանք չէին խնայեր: Խունկին մուխը կամպանար ու կը թանցրանար եւ ամէն ինչ փախչող տեսիլքի մը կը վերածէր: Պատարագը լուսապսակ հանդէս մը, հրեշտակներու լեզուով արտասանուած փառաբանութիւն մը կը դառնար:

Ու երբ քահանան իր քարոզով՝ նահատակ սուրբին կեանքն ալ կը պատմէր եւ անոր չարչարանքներուն կենդանի նկարագրութիւնը կուտար, ժողովուրդը անձայն հօտի մը պէս պատկերին սուրբին կը դառնար եւ խոր համակրանքով կը դգուէր զայն, հազար երանի կուտար անոր հոգիին, անոր բարի, շատ բարի անունին ու համբաւին:

Արարողութիւնը վերջանալուն ժամորները կը մեկնէին տուն ձիւնալից փողոցներ կտրելով:

Եթէ մինչեւ այդ շաբթուն ձիւն չէր տեղացեր, Ս.

(2) Բախտ բախալ—նշանած տալ:

Յակոր այդ աղէտը կը հեռացնէր մեր լեռներէն ու դաշտերէն: Հունտերով ծոցւորած արտերն ու սարաէզները ճերմակ թանցր վերմակով կը ծածկէր եւ կը պլլէր դանոնք՝ դաւակը օրօրոց դնող մօր մը խանդաղատանքով:

Այսպէս, առանց բացառութեան Սր. Յակորի շարթուն լեռ լէնճ (3) ճերմակ կը դառնար: Մարդիկ տանիքները քերելու ատեն կըսէին իրարու, «Սուրբ Յակոր իր մօրուքը ճերմկցուցեր է, ամմա՛ շնորհքով ճերմկցուցեր»:

* * *

Այդ օր բոլոր Յակորներուն բխբիկը օրն ի բուն ծըխողի մը պէս գիբկ գիբկ մուխ կը փչէր առտուընէ մինչեւ իրիկուն անընդհատ: Յայտնի էր որ վարը մեծ պատարաստութիւններ կը տեսնէին: Որախճանք կար բոլորին ալ տունը: Ամբողջ ցորեկը եփել թափելէն կիներուն հոգին կիլլէր: Կերակուրները պատրաստելէն ետք տանը բոլոր անկիւններն ալ կը մաքրուէին, տոշակները, կապերտները, բարձերուն երեսները առանձինն խնամքով կաւլուէին եւ կը յարդարուէին: Գուրսիին ծածկոցները կը նորոգուէին, եւ կրակն ալ անոր տակ՝ անսպակաս կըլլար:

Իրիկուան դէմ հրաւիրեալները նարինջ մը, կարմրատուն հազարի խնձոր մը, կամ գոյնդգոյն մոմ մը դրպանին դրած՝ արտօրնօք կը մտնէին ներս, եւ սովորական խօսքերէն ետք քուրսիին շուրջ կամ անդին սէտիքներուն վրայ կը նստէին յայտնի լրջութեամբ, եւ կըսպասէին որ սեղանը դրուի, անոր շուրջ բոլորուին մարդիկ, դուրբուն (4) ու փարջերուն մէջէն կարմրուկ գինին դրւլայ, որ ատեն հիւրեր, իրենց բերած նուէրները, տան տիրոջ եր-

(3) Լեռ լէնճ—լեռ լանջք

(4) Դալ—դրամէ շինուած գինիի աման

կարելով իրարու ետեւէն կըսէին,

—Անունովդ ծերանաս, Յակո՛ր աղբար,

—Շնորհաւոր տօնախմբութիւնդ, Յակո՛ր խնամի,

—Տունդ ու տեղդ չէն ու խէնէտան մնայ, Յակո՛ր փե-
սայ,

—Շատ տարիներու հասնիս, դրացին,

—Անունդ տէրն ըլլաս, Յակո՛ր աղա,

—Արեւդ պոռքրտամ (5) Եէկէ՛ն աղաս:

Այս մաղթանքները միշտ մէկ մէկ կամ երկու երկու
գաւաթ գինիով պիտի վարձատրուէին անպատճառ: Յա-
կորին, այսինքն, օրուան հիւրընկալին աւաղ պարտակա-
նութիւնն էր ըսել, «Պմողաց անոյշներ»:

Երբ գաւաթներուն ձեռքէ ձեռք շրջադայութիւնը
կարաղնար, յանկարծ «Ալլա՛ . . . ա՛ . . . » կը բարձրանար
ձայն մը, կերկերուն, երկարող եւ խանդավառ, ինչ որ
իրական ուրախութեան եւ խրախճանքին սկսած ըլլալը
կը մատնէր: Ա՛լ աչքերուն գունդերը դիւրութեամբ կըս-
կըսէին դառնալ իրենց առանցքին վրայ. դինին հաղար
անգամ կանուչնար, դղումներն ու փարջերը շուտ շուտ
մատան կը մաղէին ու կը վերադառնային արտօրնօք: Գա-
ւաթները հնչել կը ջանկութեամբ շրջան կընէին շրթուն-
քէ շրթունք, բայց կոկորդներուն կրակը չէր մարեր եւ
մարելիք ալ չունէր:

Քիչ ետք, ա՛լ աշխարհը կը դադրէր դառնալէ: Դուր-
սի բուրն ու ձիւնը ի դուր կը վրվոյային թղթուած պա-
տուհաններու ճեղքերէն . . . : Մարդիկ իրենց բերանը
երկարած կարմրտուն աղբիւրի մը շրթունքներուն, կը
ծծէին բոլոր դարերուն խելքը, բոլոր լեռներուն կայտառ
երազը, անոնց անմահ երիտասարդութիւնը նաեւ: Յաւը
խնդուն ազադակներով մահուան կը դատասպարտուէր
հոն, ձոր ու բլուր հարթ ու տափարակ կը դառնար: Եր-
բեմն վշտազին հոգիներ՝ այսօր, օրհնուած գաւաթով մը

(5) Արեւդ պոռքրտամ—կեանքովդ երջանկանամ:

կը մօտենային փոքրիկ մահուան, այսինքն անհո՞ւն, ան-
վախճա՞ն ինքնամոռացման մէկ պաշտելի փշրանքին... :

Եթէ կիսավարժ կամ, դուն ըսէ, ճարտար քանոն մըն
ալ թրթուար ու ջութակի մը մետաքսէ ձայնը քակուէր ճը-
պտին տակէն, կանչողի մը կերկերուն եւ երազող խա-
ղերն ալ կը միանային դինարբուքի աղմուկներուն, ողե-
ւորութիւնը իր բարձրադոյն աստիճանին կելլէր եւ կը
յորդէր դոց պատուհաններէն դուրս: Սոթթուած թեւերով
պարողներ կը նետուէին առաջ աշխոյժով ու եռանդով
ընփ լեցուն: Ամէնքն ալ, բայց անշուշտ անոնք որ կրնա-
յին ոտքի կենալ, կը մասնակցէին պարին. ճերմակ թաշ-
կինակներ ի ձեռին, տաքցած, քրտնած եւ հեւ ի հեւ: Մէ-
կը պուղի (6) վրայ կը քալէր, ուրիշ մը կը տտողտար (7)
հատ մըն ալ ծունդերով դետինը ծեծելէն արագ թռիչներ
կը փորձէր, ամէնքն ալ իրենց ձեւով, իրենց ուղած եղա-
նակներով:

Անդին ուրիշներ, կաս կարմիր այտերով, խրախճան-
քը իրենց աչքերուն եւ հոգիին տիրած ամբողջ, չէին
բաժնուէր սեղանէն, կանգնելու փորձ մը վտանդաւոր
կրնար ըլլալ ի հարկէ. ասոր համար ծալլապատիկ նրս-
տած՝ կը շարունակէին պարսիւ դաւաթները, ամէն ան-
դամին ալ իրենց զթին առջեւ մաղթանքի հաղար հեղ
կրկնուած խօսք մը մըմոայէն:

Ու երբ աչքերը այլեւս կըսկսէին սառ ու պպուծ (8)
դառնալ, լոյսն ու մութը, պատերն ու առիքը մէկ տեսա-
կով եւ մէկ շափով տեսնել, յանկերդ մը կիյնար մէջ տեղ,
եւ շրթունքէ շրթունք կը թուէր ճամբան կորսնցուցած
ճնճղկայ մը պէս,

—Էսի խմենք, հատ մըլ խմենք վերջ ընենք. է՛... է՛... :

Ժամեր կանցնէին, կերակուրները կրկին ու կրկին
անգամներ սեղանին վրայէն կրակտուն կերթային ու

(6-7)—Խաղի ձեւեր եւ անուններ:

(8) Պպուծ—ապակի

տաքնալէ վերջ սեղան կը վերադառնային, բայց անոնց երեսն ալ շատ հայոց չկար, դինին ծխայն կը թաղաւորէր մինչեւ ուշ ատեն, երբ հեռաւոր լեռներուն ետեւէն լոյսի բարակ վարադոյր մը հետզհետէ կը պայծառանար ու կը տարածուէր. աստղեր վար կը նայէին ու խնդալէն կը մարէին ետեւէ ետեւ . . . շրթունքներ տակաւին կը շարունակէին կակազել,

— Էսի խմենք, հատ մըլ խմենք վերջ ընենք . . . :

* * *

Այսպէս, Սուրբ Յակոբ կը հեռանար կերթար ընդհանուր ուրախութեան եւ խրախճանքի հեղեղ մը ձգած իր ետեւ, դինիի բոլոր բողոզները բռնած եւ կոկորդներուն մէջ լեցուցած: Տակաւին, դալ տարին ալ, նոյն օրն ու շարաթը, կրկին դալու խոստումն ալ կար եւ պատրաստակամութիւնը: Իրա՛ւ ի՛նչքան բարի էր մեր սուրբը:

* * *

Ո՛ր, ալեւոր Սուրբ, անոյշ ծերունի, ե՞րբ պիտի վերադառնայիր մեզի անգամ մըն ալ: Ե՞րբ պիտի շողացընէիր դէմքդ իր պայծառ եւ մաս մաքուր ժպիտով, երբոր հիմա ձիւնի անտէր փոթորիկները կը կատղին մեր լեռներուն վրայ ու մեր ծխանները այսպէս լքուած, միամիտնակ որբերու նման սառեր են եւ շնչելէ դադրած դիակներ դարձեր:

Ո՛ւր մնացին մեր հին օրերը, բա՛րի Սուրբ, մեր սուռներուն հին երազները, մեր եկեղեցիներուն անոյշ պայծառութիւնը, աղւոր լոյսերն ու գունաւոր մոմերը, որոնք հիմա, սա մեր օտարօտի՛, ցուրտ սրտերուն յատակը հիւանդ, սառա՛ծ ճրագներուն տրտմութիւնը կը պլպլան լոկ եւ անիմանալի ու խորթ ցրտութիւն մը կը տարածեն մեր հոգիներուն ամենէն խորունկ խորշերուն եւ արձատներուն մէջ:

Մենք կորսնցուցինք քեզ եւ քեզի հետ մեր սիրտը, դուն ալ մոռցեր ես մեզ, լքեր ես մեզ այլեւս . . . :

Աս քանի տարի է ա'լ չես երեւցած մեզի, այլևոր Սուրբ, անո՛յշ ծերունի: Աս քանի տարի է որ կորուսեր ենք քեզ եւ մեր սեղաններուն շինութիւնը, մեր սրտին եր-
բը:

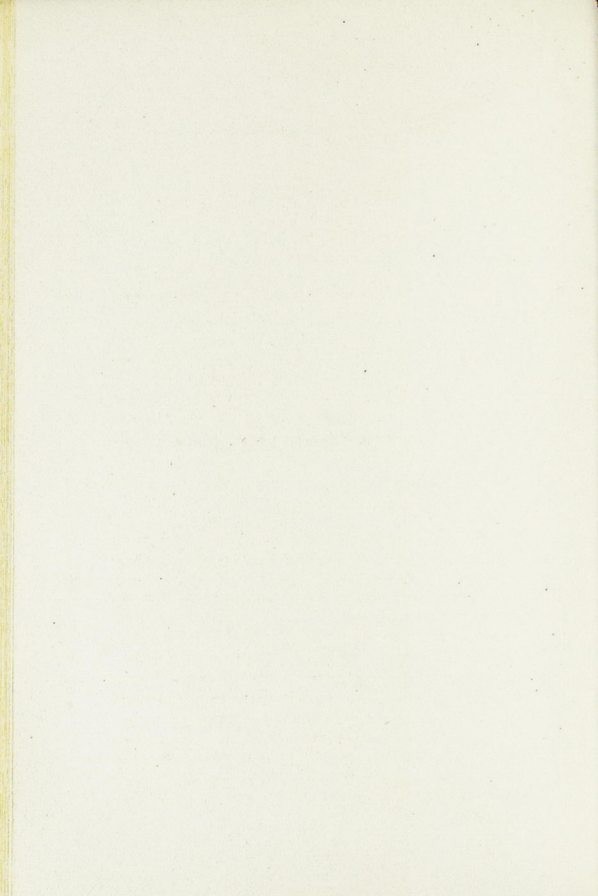
Գայի՛ր, անգամ մըն ալ գայի՛ր, գթառատ Սուրբ, գայի՛ր մեզի հետ մնալու համար ցվերջ: Մեր փարթամ ու կեղծ կառուցումներն առնէիր ու անոնց տեղ տայիր քու փայտէ շրջանակով պատկերդ միայն եւ քու վաղեմի՛ մութ ու խոնարհ անկիւնիդ մէջ կանգնած հարազատ խաչ մը, մաքուր ժպիտ մը երկարէիր մեր աչքերուն: Գայիր հեղ մըն ալ, եւ մեր ապուշ իմաստասիրութիւնն առնէիր ու անոր տեղ տայիր քու բարի աչքերուդ ճառագայթը լոկ:

Հին լեռներուն ցնծագին ձիւնը փչէիր մեր երգիքնե-
րուն. գիշերն երկարէիր մեր դինիի սեղաններուն վրայ, փարջեր դլդլային մեր կուրծքերն ի վար, կապանքը քակ-
ւէր, ծանրութիւնը փետուր մը դառնար, վերջոր փշրուէր, մեր ձեռքերուն մէջ ձիւնէ դնդակի մը պէս:

Գիտես դուն, գթառատ պատկեր, հրաշագործ Սուրբ, իմ մանկութիւնս էր որ ճանչցաւ քեզ, երբ քու առջեւդ կեցած աղւոր խնդրանքներ կը փսփսայի ականջիդ, ու դուն մտիկ կընէիր անմասն համբերութեամբ: Դուն լը-
սէիր զիս հիմա ալ, վերադարձնէի՛ր ինծի իմ հին օրե-
րու թոթովանքները, յետին վանկ մը դէթ, յետին բաղ-
ձանքներու ստուերը դոնէ:

Տայի՛ր ինծի, ի՛նչ կըլլար, տայիր ինծի իմ ծաղկուն պատմուճանիս եւ կարծրուկ կօշիկներու օրերը, եւ կամ հին, օրհնուած սեղանէդ գաւաթ մը դինի որ զիս մանկա-
ցընէր պահիկ մը միայն . . . :

ԿՈՅՐ ԹՈՉՆԻԿԸ

ԿՈՅՐ ԹՈՉՆԻԿԸ

(ԱՆՏԱՌԻ ՀԵՔԻԱԹ)

Կարսուած սրբուհիի մը յիշատակին

Միրանի կուրծքով փոքրիկ թռչուն մը , օր մը , ծառերու շուքին տակ լացաւ իր սիրականին կորուստը :

Արցունքը անոր աչքերուն լոյսը մարեց ու բիբերուն տեղ թողուց զոյգ մը մութ խողովներ իրոնք վիշտին դուռներն եղան ու ա՛լ փակ մնացին կնքուած դերեղմանի մը պէս :

Աշնան պառաւն էր եկեր դուրսը եւ իր քայլերուն տակ ամէն ինչ աւերեր , հիւանդացուցեր էր , բայց անտառի այս անկիւնը չէր հասեր տակաւին . ուր վայրի խոտեր դարուսէն կը մնային նոյն թարմութեամբ ու կենդանի կանանչով :

Փոքրիկ թռչունը հոն գացեր էր իր մանուկ օրերուն եւ հոն սներ ու մեծցեր էր , բոլոր ծառերուն վրայ թառեր , մտերմութիւն հաստատեր էր անոնց հետ :

Իր գլխուն ոսկին՝ այդ տեղի արեւն էր տուեր , կուրծքի ծիրանին առեր էր Ապրիլի առաւօտներուն ժպտուն ծիածանէն , վայրի ծաղիկներն ալ մէյմէկ կոկոն դրեր էին անոր փետուրներուն վրայ : Իր երգը բոլորովին նրման էր հովերու զուարթ շունչին , երբ առտուան դէմ կ'անցնին տերեւներու խնդազին ծափերուն ընդմէջէն :

Առաւօտ մը անտառի մոռցուած այդ անկիւնին վըրայ ծիրանի կուրծքով փոքրիկ թռչունը դտաւ իր սիրականը:

Ճառագայթ մըն էր այդ սիրականը, որ արեւէն վար եկած էր ու այնքան սիրեր էր աշխարհի այս անկիւնը, որ ալ չէր վերադարձեր արեւակին, փոքրիկ թեւաւոր մըն էր հիմա, ոսկի գլուխով արեղերքի մը սիրտը:

Պաղաղ ու դեղեցիկ այդ անկիւնին մէջ անոնք սիրեցին զիրար: Գտան որ իրենց մտերմութիւնն ու սէրը հինէն կուղային, շատ հինէն, երբ կեանքին զգեստը չէին հաղեր տակաւին եւ իրենց փոքրիկ մարմինին տարբերը կը դռնուէին լուսինին ու աստղերուն մէջ, կամ ծովուն ու երկինքի կապոյաներուն զիրկը:

Հիմա, փափուկ իրենց մարմինին մէջ՝ այդ տարբերէն ամէնքն ալ, ամէնքն ալ կը տենջային իրարու. երջանիկ դող մը անցաւ կտուցէ կտուց, իրենց հողին փոքրիկ լըծակներու պէս խառնեցին իրարու եւ երդեցին մէկը՝ այն ամէնէն անուշ երգերէն զոր հեռաւոր, մոռցուած անտառները միայն կ'ունենան: Ոսկի գլուխ ու ծիրանի կուրծք ունէին անոնք, իրենց տունը շինեցին երեք ճիւղերու միացած կէտին վրայ ոսկի շիւղերով, ոսկի երազներով: Փոքրիկ աղբիւրներու նման՝ անոնց կտուցներէն երգ ու համրոյր հոսեցաւ, որոնց համար հով ու տերեւ լոեցին եւ ճիւղէ ճիւղ ու ծառէ ծառ տարին անոնց հովւերգութիւնը:

Լեռներու արգանդն սպառեցաւ առուակներ հոսեցընելով, հեռաւոր կատարներուն ձիւնը հալեցան արեւին տակ, լճակներ ցածքեցան անտառին մէջ, բայց ծիրանի կուրծքով թռչուններուն սիրտը, որ մատնոցէ մը աւելի մեծ չէր, հոսեցաւ անսպառ. երգ ու խնծիղ տարածեց. աւելի խորացաւ, ու աւելի յորդեց:

Մշտահոս նուազն էին անոնք այդ աղուոր անկիւն-

նին մէջ: Մտուերը հոգի առին, փշոտ խոտերը աննման ծաղիկներով բացուեցան, ու կայծոռիկներ շարեցին իրենց թերթերուն:

Նրկինքի լուսաւորներէն մինչեւ պուրակին բարի սողունները սիրեցին ծառերուն այդ երկու երգեցիկները: Թունուոր օձերն անգամ իրենց սրտին մէջ առին փշրանքները՝ անոնց երգին ու դորովանքին եւ իրենք ալ փորձեցին համբոյրը չկասկածուած սիրտերուն ու խոստովանութունը դոր ծիրանի կուրծքով եւ ոսկի գլուխով երկու սիրահաններն ունէին:

Օր մը, դեռ ձմեռ չեկած, արիւնոտ կտուցով ուրուր մը անցաւ անտառին վրայէն: Անոր թեւերը գիշերի մը պէս ցուրտ շուք մը տարածեցին հոն: Սարսափ մը ինկաւ վերէն:

Ուրուրը սիրել չէր գիտեր: Անոր կտուցը համբոյրի համար չէր: Ասոր համար անոր չար հոգին սեւ ճակատադրի մը պէս իջաւ վար, քանդեց բոյնը ծիրանի կուրծքով երկու թռչուններուն եւ անոնցմէ մէկը բզիկ բզիկ ըրաւ իր ճանկերուն մէջ:

Սիրականը խելայեղ՝ իջաւ գետին, թափթփող փետուրներն հաւաքեց, ճիւղէ ճիւղ թռաւ, վազեց անոնց վրայէն խելազար աղջնակի մը պէս. բոլոր էակներուն ու տարրերուն աղաչանք ուղղեց: Անոնք մոլթով եւ կսկիծով յեցուեցան ու բան չպատասխանեցին:

Ու փոքրիկ թռչունը լացաւ անհուն գիշեր մը, գիշեր մը ամբողջ:

Առաւօտուն երբ արեւը դժուար վերելքէ մը ետք հորեղանին վրայ դրաւ իր գլուխը, ծիրանի կուրծքով թըռ-

չունը կորսնցուցեր էր իր աչքերը:

Կուրցիք էին անոնք ու մութ մութ խոտոչներ դարձեր:

Այդ օրէն ի վեր, կը պատճէր անտառներուն բարի մամիկը, թռչունը կ'ապրի, որովհետեւ անոր վիշտը մահ չունի:

Անիկա կ'ապրի բոլո՛ր սիրտերուն մէջ որոնք ճանչցեր են վիշտը: Անիկա կ'ապրի բոլո՛ր արարածներուն հետ, որոնք աշխարհն են կորուսեր սիրահանի մը ետեւէն . . . :

Անթիւ են այն աղջիկները որոնք գուրգուրանքով բանտարկեր են այդ կոյր թռչունը իրենց կուրծքին մէջ, աւելի շատ է թիւը այն գեղջուկ տղաքներուն որոնք անկար թռչունին հոգին են դրեր իրենց երգերուն յատակը:

Ասոր համար անոնց շունչը իրիկուան տժգոյն շողերուն կը նմանի: Ու մթնշաղին՝ մեղմ հովերը փշատիններուն մէջէն անցնելու ատեն այդ վիշտին չմեռնող արձագանգն է որ կը տարտղնեն, կ'ըսէր բարի մամիկը անտառին վշտոտ հէքիաթը վերջացնելու ատեն:

Ո՞ՒՐ ԳԱՑԻՐ, ՎԱՐՊԵ՛Տ
ՌՈՒԲԷՆ ԶԱՐԴԱՐԵԱՆԻՆ

ՈՒՐ ԳԱՑԻՐ, ՎԱՐՊԵ՛Տ

ՌՈՒԲԷՆ ԶԱՐԴԱՐԵԱՆԻՆ

Մեռնելէս ետքը քա՛ր քոզ ըլլամ բայց աչք մը
ունեմամ որ տեսնէ, սա՛ խոտը քոզ ըլլամ, բայց,
սիրտս ինծի հետ քոզ ըլլայ, սա՛ մացառիմ փու-
շը քոզ ըլլամ, բայց, լեզուս տեղն ըլլայ որ սիրե-
լիմերս անցած ատեն հետերնիմ կարեմայ խօսիլ
միայն . . .

Ռ . Զ .

Մաստառի բարձունքէն առիւր երազդ, Վարպե՛տ, եւ
անոր դայարիքներուն վրայ ընկողմանած քաղցիր ան-
բարբառ մրմունջները ծիլ ու ծղօտներուն, քարին ու խո-
տին, մեր ծովակին ու լեռներու կուսազեղ լուսնկային:

Այդ սրբազան խորանէն լսեցիր երգը՝ սաւառնող հո-
վերուն որ կուզան ու կ'անցնին չքնաղ առաւօտներու
կուրծքէն ու կը դողացնեն դաշտերէն վեր մառչցող թու-
փերն ու ծառերը, թափառական թռչուն հողիները:

Հո՛ն, լիաթօք շնչեցիր անհունը, Վարպե՛տ, եւ հե-
ռաւոր հորիզոններուն լայնքը տեղ տուաւ պարմանի հո-
գիիդ, անցար անոր կոյս ոլորտները ու իտէպլին սրբու-
թիւնը անմատչելի աստղերէն հոսեցաւ կուրծքիդ սափո-
րին: Ու լեռը կրօնքդ եղաւ, պաշտեցիր անոր բարձունք-
ները, անկէ առիւր չափը՝ բոլոր մեծութիւններուն, երան-
գը՝ բոլո՛ր գեղեցկութիւններուն եւ անճառելի դաշնա-
կութիւնը՝ ազատութեան երգերուն: Դաշտերուն վրայ
սողացող արարածներուն ստրկութիւնն ու տառապանքը
եկան վերը, քեզի՛, Վարպե՛տ, տեսար երազ չունեցող

սրտերուն խեղճութիւնը, ու խեղճութիւնը՝ փառքի պատ-
ւանդաններէն զուրկ՝ եղկելի հոգիներուն:

Պճեցիր զուլալ ջրվէժներուն զովութիւնը, ցնցեցիր
զանգրապէղ ճակատդ եւ եղեգէ դաւաղան մը ձեռքիդ՝
վար իջար ինչպէս Սաքիա Մունին, Երազատես Հնդիկը,
որ վայրի բարձրութիւններէն քաղեց սրբութեան պատ-
գամները ու իջաւ մինչեւ տափարակ դաշտերուն թշուա-
ռութիւնը:

Մեր սեղծ հորիզոններուն տուիր նոր երգեր, նոր
գեղգեղանքներ, անհասանելի վեհանձնութիւնը՝ հալա-
ծական դամբոններուն, լեռներու Եղնիկին մշտակայտառ
Նրազը, լքուած, մենաւոր ծառերուն ողբերգութիւնը,
մեծ չարչարանքը՝ բոլոր պանդխտիկ, հայրենարադձ հո-
գիներուն: Վառեցիր ճրաղը ծովակին սիրատենչիկ
հարսներուն, ու «Վա՛յ անոր որ այժեամին, հալածական
ցեղիդ՝ նշան կը բռնէ . . . » ըսիր առաքեալներու կրակէ
շունչով . . .

Առաւօտ մը երկաթէ տրեխներ ոտքերուդ՝ հրաժեշ-
տի անհուն թախիծդ լացիր «Հօրենական Տունիդ» անոր
հողին ու քարին, յիշատակներուն, սէրերուն, պատրանք-
ներուն ամէնո՛ւն, ամէնո՛ւն . . .

Հայրենի հողերէն հեռու, դարիպ կտուրներուն տակ
չաղեցիր կաւը, ձեւ տուիր անոր ու թրծեցիր հողիդ ա-
մենէն տաք բարախումներուն մէջ: Վառեցիր նուիրական
բազինը ու անոր փառարանութիւնը տարտղնեցիր բոլո՛ր
ծագերուն: Ձեղուն ու կենսալիւր լոյսը, լոյսը Արուստտին
եկաւ քեզի, Վարպե՛տ, ու անձկագին փարուճով հնչեցու-
ցիր պապենական փանթիռը սէրին ու գինիին, ուժին ու
գեղեցիկութեան, բնութեան, կնանքին ու անոնց ամէնուն
եղբրական մահուան . . .

Արեւելքի ցեխազալար ստրկութիւնը պոռացիր
Սթամպուլի Դուռներուն, պատգամեցիր մեծ ճշմարտու-
թիւնն ու խորհուրդը, եւ իրենց հեշտախտաւոր թմբիրին
մէջ տքացող կեղծ իշխանաւորներու ճակատին նետեցիր

որպէս ուժանակ՝ արթնցող սերունդներուն ցասումն ու անարգանքը . . . :

Սեւ օրերուն էր, հեռաւոր հայրենիքէն՝ սարէ սար, ձորէ ձոր անցած ձեռքերդ համբուրելու եկայ Վարպէ՛տ, դուժեր ունէի, մթազնեցար ինչպէս անձրեւող գիշերը. եւ վաղայաջորդ իրիկունն իսկ տարուեցար անպատում փոթորիկէն՝ բռնաւար՝ շրջապատուած արեւին եօթն անգամ անարժան՝ դիակեր արարածներով . . . :

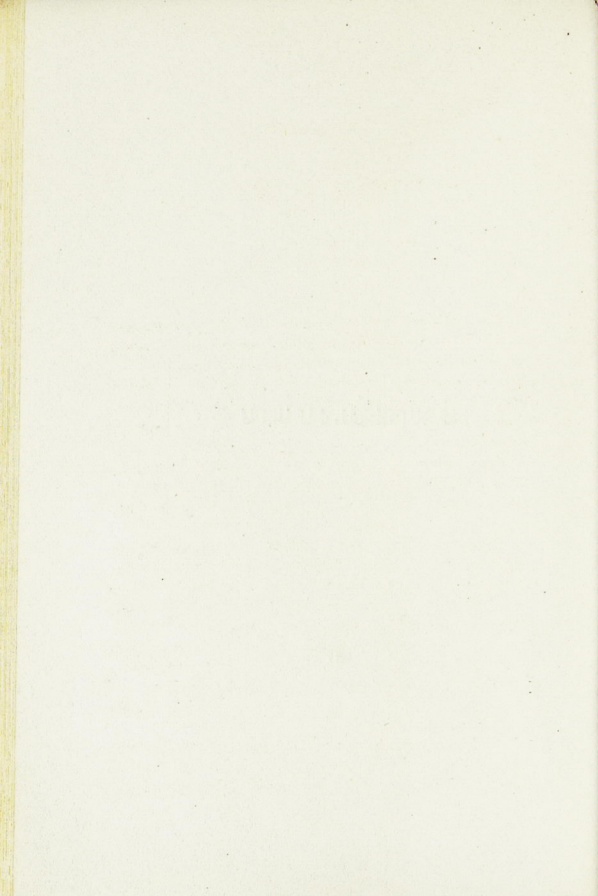
Ո՞ւր գացիր, Վարպէ՛տ, ո՞ր ճամբաներէն անցար, ո՞ր քարերուն ու ծառերուն ըսիր վերջին խօսքդ, ո՞ր հորիզոնին նայեցար վերջին անգամ, մօտեցա՞ր արդեօք Մայրենի Հողիդ՝ որուն Նրաղը պաշտեցիր որպէս Աստուած եւ ծնրադրեցիր անոր դարբիրներուն իբրեւ քուրճ եւ իբրեւ յաւիտենական ուխտաւոր . . . :

Տեսա՞ր արդեօք հեռուէն սիրական Մաստառդ հեղ մը միայն, անոր յաղթ ու խրոխտ կատարը գոնէ որ քու հաւատքդ ու պաշտամունքդ կազմաւորեց :

Լսեցի՞ր հայրենի հովերուն ու գետերուն ալիքները որ հաղար հաղար կոյսերուն ու մանկիկներուն աղաղակները շալկած՝ եկան այրելու, ա՛խ, բիւր անգամ խոցոտ օրհասականի ականջներդ . . . :

Մեռնելէդ ու քար դառնալէդ ետք պիտի ուզէի՞ր տակաւին աչք ունենալ ու տեսնել զարհուրանքնե՛ր Վարպէ՛տ, զարհուրանքներ, զարհուրանքներ, որոնք, գիտե՛մ, ամիսներով փոթորկեցին անթաղ ոսկորներուդ խղճմտանքը . . . :

ԻՄ ԳԱՐՈՒՆՍ, ԻՄ ՍԷՐՍ . . .

ԻՄ ԳԱՐՈՒՆՍ, ԻՄ ՍԷՐՍ . . .

Քար-կապան սառերուն տակ ճնշուած գեղջկական քաղաքն ու անոր լեռները կ'սկսէին զիչ մը շունչ առնել երբ ձմեռուան խոժոռ ու ալեհեր սլառաւը, չորս հինգ ամիս, մեր տուններուն վերի անկիւնը, բուրդէ տոշակներուն վրայ նստելէ ետք երեսն առած կը հեռանար վերջապէս, կ'երթար լալկան աչքերով, չես գիտեր ո՛ւր, դէպի ո՛ր ճամբաները:

Արեւը ամէն օր զիչ մը աւելի կը տաքնար: Վերելի կապուտակ ծովուն վրայ ճերմակ ու անօսր սաւաններ կը լողային հիմայ թափառիկ ու վէտվէտուն փրփուրներ թափելով իրենց ետեւէն:

Հալքը կ'սկսէր, եւ լեռները քնարներ կը դառնային հազար լարերով, հազար թրթռումներով: Վերերէն իջնող ջուրերը երկար ճպոտներու պէս իրենց լոյծ հասակը կը քսէին լեռներու կուրծքին երգերու եւ վանկերու անհատնում խոխոջներ վազցնելով դարովար:

Վարը, Պուրայվա հովիտին մէջ, առուակներ զիրար գտած ջոյրիկներու պէս իրարու կը փաթթուէին հնչեղ համբոյրներով: Անոնց կուզային խառնուելու նաեւ քաղաքի ծամածուռ փողոցներէն շտապող մեծ ու փոքրիկ հեղեղներուն գորչ երիզները:

Գարնան անձրեւներու ատեն մանաւանդ Ասորոց Ձորէն գետ մըն է որ կ'անցնի, կ'ըսես. այնքա՞ն կը լայննար տղմուտ ու հողագոյն ջուրը ու ամենհի ցասումով կը գո-

ուար ինչպէս փոթորկած բաշերով առիւծ մը :

Չորին երկու կողմը, դիմացի Քարն ու Բերդըն բարձրաբերձ ապառաժները, դէմ դէմի ցցուած, հսկայական եւ մշտաբաց երախ մը կը ձեւացնէին, ուրկէ կ'անցնէր հեղեղը բարկաճայթ եւ պատիպատ դարձուած քներով : Բարձրկեկ ապառաժներէ կը ցատկէր վար : Սինամուտի կամուրջներուն տակէն կ'անցնէր փրփրուն հեւքերով մինչեւ անոնց կտկորդը լեցուած . ու քիչ մը անդին մամուպատ բարձունքէ մը վիթխարի ջրվէժ մըն ալ կախելով կ'իջնար դաշտ, քովի զեղը երկուքի կը բաժնէր եւ մոլեգին արբեցութիւնով կը փուռէր մօտիկ ու մինչեւ հեռաւոր արտերուն արգաւանդ իզութիւնները :

Լեռներու ձիւնին միապաղաղ սպիտակութիւնը քիչ քիչ կը շերտուէր, կը կիսկուտուէր եւ այսպէս կը հալէր կ'անհետանար : Նորածիլ թաւիշի գմայլելի վէտովէտումը ապա կը տեսնուէր անոր տակէն : Ամէն օր քիչ մը աւելի կը թանձրանար այդ վառող կանանչը : Քարերն անգամ մամուռներով կը շիկնէին եւ հողի կոշտ գուղձերուն վըրայ, քանի մը շիւղի եւ պուտ պուտ ծաղիկներու մէջէն գարունի նորազարթ երազներ կը ժպտէին անո՛յշ, անո՛յշ աչքերով :

Նրկար ձմեռ մը ամբողջ, մերկ ու մսկոտ ծառերուն հետ դողդղալէ հտք, մեր մանկական հոգիները անպատում երանութիւնով կը շողային ամէն անգամ որ աչքերնիս թղթուած պատուհաններու ծակերէն դուրս ձգած կը յառէինք դէպի այդ սիրական ու ընտանի բարձունքները, ուրկէ գարունը տարիներով երազուած աղջնակի մը բի՛ւր անգամ պաշտելի պչրանքներով պիտի դար, լեցուն սէր իր կուրծքէն ու լեփ լեցուն համբոյր իր շրթունքներէն մեզի տալու :

Ամէն տարի, Մարտի առաջին շաբթուն այսպէս կուգար ան, այդ սիրուն աղջնակը, կուգար անծանօթ ճանապարհներէ, կամաց կամաց : Նախ կ'աւլէր լեռներուն ձիւնը, աշխոյժ ջրիկներու անհամար քրքիչներ կը վազ-

ցընէր վար, կը սրբէր ամիսներէ ի վեր ժանդոտած երկինքը, առաւօտներուն կուտար սիրահար աչքերուն խոնաւ մշուշը, կէսօրին մարգարիտներու վերածելով դայն կը թափէր մատղաշ ծիլերուն ու ծղօտներուն գլխուն: Ապա վրձին մը ձեռք առած, մերկ հողերուն համար ծաղկուն պատմուճաններ կը նախշէր, ու թոյլ կուտար որ մենաւոր հովիտներու խաղաղութեան մէջ իր շունչին հիւսիսակն ու շրթունքներէն թափթփող թիթեռնիկները խաղան իրարու հետ երկար ու արեւոտ ցորեկներ:

Ի՞նչպէս ընել տակաւին դարնան իրիկուններուն գովքը գեղին մէջ կամ մշուշներով խորունկցած դաշտերուն գիրկը:

Հեռաւոր սարերն ու քարերը կը բերէին ընդհատ ու կերկերուն արձագանդը ժամուն զանգակին, որ խոնարհ բարձունքէ մը կախուած, գլուխը մէկ աջ մէկ ձախ ճօճելով կը պօռար բարեպաշտ հոգիներուն երգը, ամէն առաւօտ, ամէն իրիկուն, անխախտ: Եկեղեցին կը լեցուէր ամէն տարիքէ ժամուորներով, նորագարձ ծիծեռնակները իրենց սուր ճիչերով ու դաշտերուն միջատները խրուպոտ բզզիւններով կը մասնակցէին սրբազան երգեցողութեան որ գեղջկական դմբէթներու տակէն կը բարձրանար խունկով ու երազով առլցուն:

Անդին, հեռաւոր հորիզոնին վրայ, արեւը կարմիր երեսներով ժպտուն հարսի մը պէս ծիրանի անկողիններու մէջ ննջելու կ'երթար, մինչ իրիկնամուտի նախիրը յոններուն ու դաշտերուն առոյգ կաթը կը փոխադրէր գեղ, բիւր բառաջերու, կանչերու խառնիճազանչ ու վէտովտուն ժխորի մը ընդ մէջէն:

Ինչքա՞ն բարի էր գարունը այն ատեն, ինչքա՞ն շէն՝ անոր առաւօտն ու իրիկունը եւ ինչքա՞ն յղի՝ անոր դիւթական գիչերները . . . :

Այն տարին, երբ սիրտս նոր ու անանուն արեւի մը

տակ հասունցաւ, դարնան սպասեցի խոռով ու հիւնադա-
գին անհամբերութեամբ, ամէն վայրկեան թշուառ ու ա-
մէն վայրկեան երջանիկ, այրող ու փայփայող հնհնուք-
ներուն բովանդակ խոռվքը կուրծքիս :

Գարունը աննման եղաւ այդ տարին, իր աստուածա-
յին գեղեցկութիւններուն մէջ կրկնապատկուած, քառա-
պատկուած եւ տարածուած մինչեւ խոնարհ ու անծանօթ
անկիւնները, կանաչ փրփուրներով յորդած ձորակներն
ու ծործորները, լեցուած դարատափներուն վրայ, եւ ա-
նոնցմէ տակաւին վեր, մինչեւ անաւուտ (1) լեռներու
խտամբեր ու անկոխ բարձրութիւնները :

Երազուն մշուշ մը փաթթուեցաւ աչքերուս. կուրծ-
քս երգով ու թրթռումներով սկսաւ հոսիլ շերամի մը
պէս որ իր տունը կը շինէ սիրաւը քակելով :

Որովհետեւ գողջուկ հոգիով աղջնակ մը կը սիրէի,
շատ դազտնի եւ խորունկ աղապատանքով : Իրկար ասե-
նէ ի վեր ճանչցեր էի զինքը : Այդ դարնան ինկայ իր հո-
գիին մէջ :

Մեր թաղին մէջ, մեղի շատ մօտ, փոքրիկ պարտէզի
մը աղջիկն էր ան, աննման ծաղիկներու հետ մեծցած, ա-
նոնց շուքերուն մեկանոյշ խորհուրդով լեցուցած իր սեւ
ու խոշոր աչքերը, որոնք զոյգ մը անյատակ ու հրաշա-
ղեղ լճակներու նման քով քովի, վարդի թերթերուն պէս
դողաւոր այտերուն վերի գին, յօնքերու բարակ հարցա-
նիշերուն տակ կըստանային հէքեաթային գեղեցկութիւն :

Պարտէզին բոլոր իրերը իրենց ունեցածէն տուեր էին
անոր լիառատ նուէրներ :

Աւազանին մէջ վաղող աղբերակը իր դաղդղացող վը-
ճիտ երգը դրեր էր անոր ձայնին մէջ. պատերէն վար սո-
ղոսկող բաղեղներուն յորդառատ խուրճը թափուեր էր ա-
նոր գլխուն վրայ օձադալար հիւսկէններով, որոնք ամէն
վայրկեան կը փայփայէին անոր կունակը, ծոծրակին լու-

(1) Անաւուտ—ամայի, անծանօթ :

սաւոր երեսակը, ու պաղատադին փարումով անոր շատրրուանող ուլին բոլորտիքը կը դառնային, խօշական համբոյրներու տակ կարմրած, ոսկէ թերերու հրաչէկ զանգուրներ դարձած:

Շուշաններն ու մանիշակները կանուխէն խօսքի բրունուեր էին անոր հետ ու սորվեցուցեր էին գաղտնիքը մաքուր ու շիկնող գեղեցկութիւններուն եւ այն պաշտելի շքանորհը, զոր զոյգ մը տերեւներուն տակ իրենց գլուխը խոնարհած ծաղիկներ կ'ունենային:

Կը սիրէի այդ աղջնակը, խենթ ու խելաւ երազներով, նոր արթնցող տղու չկասկածուած անձնուիրութեամբ:

Վախկոտ էի, բոլորովին երկչոտ հոգի մը, ինչպէս կ'ըլլան անտէր մնացած մատղաչ եղնիկները անմտերիմ լեռներուն վրայ:

Շրթունքներս անոր անունն անգամ փսփսալու անդօր էին, վախնալով որ պատուհանէս անցնող անգաղտնապահ հովեր չար ականջներու կը քսուին օր մը չէ օր մը:

Միայն սրտիս հետ խօսեցայ առանց շրթունքներս շարժելու: Հոգիիս ամբողջ տաքութիւնով փայտայեցի սէքս, շոյեցի դայն, ծածկեցի կուրծքիս ամենէն խորունկ յատակին մէջ ինչպէս աստղիկ մը ամպոտ երկինքներու աղջամուլին խորը:

Սիրեցի խաղաղութիւնն ու մութը հէքեաթներ հիւսելու համար: Ծերունի մամս փնտռեցի որ պատմէ ինձի տղայ օրերու հէքեաթները, սէքերը, արկածները ու տակաւին ուրիշ աղուոր, շա'տ շա'տ աղուո՞ր բաներ:

Գիշերները, պատուհանիս առջեւ, Հոգիս փոքրիկ մանուկի մը պէս կուլար, կուլար անվերջ, կը պաղատէր իր սիրականին համար, ինչպէս որբուկ մը որ իր մայրը կ'ուզէ հեկեկանքներով խեղդուած, ինչպէս կորսուած թռչուն մը որ որբալով կը փնտռէ ծառերուն արու սիրականը:

Իրիկուններն ու ամէն առտուանց կանուխ լեռներուն գացի, ապրիմ-չապրիմներուն խորհուրդ հարցուցի, հը-

բանունկներուն հետ խօսեցայ. նամակներ դրեցի, խոտե-
րուն եւ քարերուն տակ դրի դանոնք, յուսարով որ երբ սի-
րականիս ոտքերը անցնին այդ տեղուանքէն թուղթի կը-
տորներուն յանձնած քաղատանքներս լեղու պիտի ելլան
ու պատմեն անոր իմ սէրս, թշուառութիւնս եւ կրակէ ա-
ղապատանքներս :

Իրաւ ալ, օր մը, թուղթին կտորը, լեռներուն վրայ
խօսեցաւ անոր իմ սէրս : Նոյն օրը հոգիով լեցուած նայ-
ւածքներս անոր աչքերուն յատակը դտան, թափառական
թուչունի մը պէս որ իր բոյնը կը վերադառնայ վերջապէս
լալազին երջանկութիւնով :

Ա՛լ իմս էին սէրը, արեւը, բոլոր լուսաւորներուն շո-
ղը, լեռներուն ու հովիտներուն անանուն ծաղիկները, ա-
նոնց բոլոր դաղտնիքը, բոլոր ուրախութիւնը : Միջատ-
ները իրենց մրմունջերուն մէջ քաղցր էին, հովը բիւր ան-
գամ անոյշ, կապոյտը շա՛տ, շա՛տ խորունկ : Անոր ժպի-
տը տեսայ տիեզերքի բոլո՛ր իրերուն վրայ փռուած :

Ուղեցի որ մեր արեւի աշխարհին մէջ ամէ՛նքն ալ,
ամէ՛նքն ալ ասրին, երջանիկ ըլլան : Օձերն ու կարիճնե-
րը քարերու ծանրութեան դատապարտուած ըլլալնուն
համար հողիս լացաւ անոնց համար, լոյսէն ու զարունէն
անոնց գրգանքը վիշտ մը, հեծեծանք մը բերաւ սրտիս :

Ուղեցի որ ամէնքն ալ սէր ու սիրական ունենան, ի-
րենց երազով ու մշուշով շաղուած սիրտը բերեն ինծի,
դարման մուրան ինձմէ. իմ երջանկութիւնս պիտի կրնա-
յի բաժնել ամենուն ալ, բոլորին բաժակն ալ պիտի լեցնէի
իմինէս, ի՛նչ փոյթ, իմ սիրտս տակաւին պիտի մնար
լեփլեցուն :

Գարո՛ւնս էր եկեր, գարո՛ւնս, ծովէն բաժնուող առ-
ւակին պէս հոսեցուցի երգս. ուղեցի որ երգելով սպառեմ,
քամեմ սիրտս, այնքա՛ն աւելի լեցուեցաւ եւ այնքա՛ն ա-
ւելի խորունկցաւ ան :

—Որո՞ւնն էր այդ անծանօթ ձեռքը, ըսէ՛ ինծի վա-
ղընջական օրերու սիրո՛ւն աղջնակ, որ քակեց հոգիս,

բացաւ զայն արեւներուն ու թողուց որ ծովերուն բոլոր
ծփանքները անցնին սրտիս :

—Ո՞վ էր որ տարաւ հողիս, անանուն ծերերուն վը-
րայէն, ու հասցուց զայն գարունին, անոր երազներուն,
խորհուրդին, լուսաւոր թրթռումներուն, կանաչ-կակաչ
փրփուրներուն, չքնա՛ղ եւ համբուրելի՛ պատրանքնե-
րուն :

Ձգիտցայ ես ատիկա, ու չեմ ալ գիտեր հիմայ : Մեծ
մամիկա ալ չկայ որ մեղրիկ բառերով ըսէ ինձի այդ ամե-
նէն քնքոյչ հէքեաթին զաղտնիքը :

Առանց բառի ու վանկի սէրս սնանեցաւ, մեծցաւ : Ալ
անկարող էի կրել զայն, ո՛ւր, որո՛ւ ըսէի կարօտս, մեր
երկրին մարդիկը չար էին սիրողներուն համար. անոնց
դատաստանը ահաւոր բան էր :

Գարունն ու ամառն ամբողջ լեռներուն զացի, ծլած
ծաղկած բարի խոտերուն հարցուցի, որպէսզի գոնէ ա-
նոնք ըսէին ինձի ինչ որ սիրականիս ոտքերը իրենց մօ-
տէն անցնելու ատեն փափսացեր էին :

Անոնք ըսին ինձի անոր աչքերուն խօսքը, որովհետեւ
իմ պատկերս տեսեր էին հոն որ կ'այրի . . . : Հեղ մը
չհամբուրեցի այդ աչքերը, հեղ մը չմօտեցուցի իր ման-
րիկ ահանջները իմ կուրծքիս, որպէսզի լսեր իր սրտին
ընտանի երգը, երբէ՛ք լսուած, երբէ՛ք երգուած :

Միւրոյ անլեզու երազներով ապրեցանք օրեր, ամիս-
ներ ինչպէս զոյգ մը թիթեռնիկներ կ'ապրին վարդենիի
մը բոլորտիքը առանց խօսքի ու բարբառի : Օր մը, ա-
շունէն առաջ մրրիկ մը եկաւ, կարմիր ձիւն բերաւ մեզի
ու կարմիր սուգ մըն ալ, անոր ետեւէն . . . Կործանեց,
աւլեց բոլո՛ր, բոլոր շէները ու անոնց կտորուանքները նե-
տեց անծանօթ անապատներ : Միւտ սրտի մօտ՝ ու քար
քարի վրայ չմնաց, մարն զմանուկը մոռցաւ :

Բոլո՛ր սիրականները զիրար չհամբուրած բաժնուե-
ցան . . .

Բոլոր սիրտերը իրենց ճառագայթներուն զերեզման եղան . . .

Ես ալ մեռած մը, նետուեցայ անհուն ճանապարհներ, ազպտուն տերեւի մը պէս որ կ'երթայ փոթորիկն ո'ւր որ ուզէ, ինչպէս որ շարժի . . . :

* * *

Հիմայ ծովեր ու լեռներ կը բաժնեն զիս մեր դաշտերէն, սիրական բլուրներէն, ուր ապրեցայ տարիներ, կուժկոյրուկ ու Բամբոս փնտոելով, թիթեռնիկներ Հալածելով ժպտադին, ու աւելի ետք՝ սէրերուս ետեւէն վազելով Հեւ ի Հեւ, տղու արցունքներով, յոյսով ու տարակոյսով, մինչեւ որ, զարնան ոսկեղէն ճամբաներուն վերայ տակաւին՝ գտայ իմ թշուառութիւնս :

Երազներու սիրատո՛ւն ճանապարհ, ուր զգացի միայն անցնող երջանկութիւններուն բոյրը, ու ապրեցայ վիշտն ու անոր սեւ մրուրը լոկ :

Հողիս միշտ մանուկ, գաղտնի հեծեծանքով կ'աւրի տակաւին թշուառութիւնը որ կարօտէն է ծներ, իմ լեռներուս կարօտէն, սէրերուս կարօտէն :

Անո՛ց յիշատակը իմ միակ մտերմութիւնս է . անոնց Հետ եմ ամէն օր, կ'երազեմ, կ'երգեմ ու կը սիրեմ զանոնք, այնքան տաքուկ աղապատանքով որքան այն գարունին մէջ իմ հողիս զգաց . . . այդ անլեզու իրերն ու քարերը իմ քոյրերս ու եղբայրներս եղան, իմ սէրերուս վրայ խօսեցան երկա՛ր, իմ սրտէս ու երջանկութենէս բան մը կը պահեն տակաւին : Ինչպէս կրնամ մոռնալ ես զանոնք . . .

Սմէն օր կը փնտոեմ ես զանոնք . անծանօթ անցորդներու կը Հարցնեմ . անոնք զիս չեն ճանչնար, ուսերնին կը թօթուեն ու կ'անցնին զարմացած :

Եկուորները, սակայն, կ'ըսեն թէ մեր զեղին զարուսը փախեր է շատոնց, անոր տեղ ծպտուած պառաւ մը

կուզայ հիմայ ուշ ատեն, հաղիւ Ապրիլին, խորշոմած շրթունքներ ունի, ու խոթոռ ժպիտ մը, որ լացի շատ կը նմանի. կ'ըսեն թէ կանաչներ փաթթեր է գլխուն որոնք մեռելներու ծաղկեպսակը կը յիշեցնեն . . . :

Կ'ըսեն թէ անիկա կը թողու որ ձիւնը լեռներուն վերայ մնայ շա՛տ երկար: Մայիսին, ծաղիկներու տեղ դեղին կաղչնայի ընտանիքներ կը ցանէ հոս հոն, ու ինք, այդ պատուը, մկնիուշի ու տատասկի շուքերուն տակ նստած տխուր, տխուր եղանակներ կ'երգէ . . .

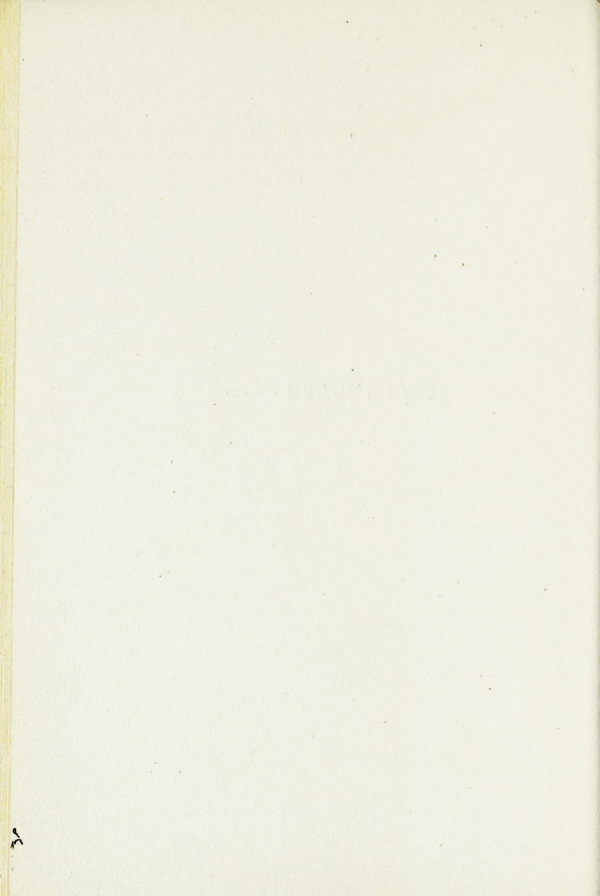
Առուակներու ձայնին մէջ դրեր է կորսուած քոյրիկներուս հեկեկանքը: Լուսնկային գլուխը՝ ծուր է, ու անոր դէմքին քսեր է տխրութիւն մը որ ճիշդ գլխաւորնին կորուսած պէ՛մուրատ հարսնուկներուն վիշտը կը յիշեցընէ . . .

Ինչպէս ըսէի տակաւին մեր լեռներուն սգաւոր մեռութիւնը, զրկուած մանկական խաղերէն, պարմանի սէրերէն: Հապա անոնց մահագին լռութի՛ւնը, որ իջեր է ամայի բարձունքներէն վար, ինչպէս ոգի մը, դացեր է շէներն ու շինկանի հովիտները, գեղերը, անոր աղբիւրները, մինչեւ մարած օճախներուն ու թոնիրին բոլորտիքը . .

Ու տակաւին կը պատմեն շա՛տ բաներ, շատ բաներ:

Ըսին նաեւ թէ պարտէզին աղջիկը ա՛լ էր ծաղիկներուն քով չիջնար, փոքրիկ աւազանին եղերքը էր մազերը չի սանտրեր: Սգաւոր խորհուրդի մը պէս, կանացի ըսուեր մը միայն կը թափառի աւերակ ամուներուն մէջ եւ աւազանին շուրջ, որ ա՛լ ջուր չունի . . . :

Վա՛խ, հին օրերու գարուն, վա՛խ, հազա՛ր վախ, հին օրերու կաթոգէին սիրական . . .

Անոնց աչքերուն մէջ անսովոր կրակ մը կ'իյնար ու սմբած այտերուն վրայ կենդանի բան մը կը վառէր ամէն անգամ որ սարէն ձորէն բերուած խօսքերէն ետք կ'ոլորուէր, կը բոլորուէր նորէն Քեռիին խօսքը կը բացւէր . . .

—Քեռին 'տի դայ, 'տի դայ . . . Հէմ շա'տ մօտ ատենէն, մինակ՝ Տէրը տա'ր, քիչ մըլ ողջ մնայինք եւ մարմնաւոր աչքով տեսնայինք էտ օրը, խանդավառուած կը խօսէր ծերունի մը, Սառնեցոց Խաղար Աղբարը, որ մեր թաղի տարիքոտ քաղաքադէտներու խումբին կը պատկանէր եւ անոնց մէջ ամենէն բանդէտն ու Հեղինակաւորը ճանչցուած էր :

Շիտակն ըսես, Խաղար Աղբար արժանի էր այդ համբաւին, անոր տրուած յարգանքը՝ պարապ տեղը չէր : Նախ, ժամուն ամբողջ արարողութիւնները, «Տէր եթէ չրթունս իմ բանաս»էն մինչեւ «Օրհնեալ եղերուք»ը գոց դիտէր, եւ մանաւանդ լրադիր կը կարդար, կը քաղէր քաղաքական լուրերը որոնք իրեն համար գաղտնիք չունէին, կրնար ամէնքն ալ բացատրել կամ գուշակել ճշդութեամբ :

Ծերունիները, մեր թաղին մէջ, որոշ դասակարգ մըն էին իրենց յատուկ նախասիրութեամբ ու քմայքներով եւ պատերուն տակ սարքած գրեթէ ամենօրեայ հաւաքոյթներով, ինչպէս մանուկներունը՝ իրենց խաղերով ու կրօններով, կամ ժմնած պատանիներունը՝ խնթ ու գաղտնի սէրերով :

Այլեւս բանէ դործէ դադրած մարդիկ էին անոնք, միայն Հանդիստի համար ապրելու սահմանուած: Ասոր համար իրենց կեանքին մնացեալ բաժինը կը վայելէին անսահման դուրգուրանքով, դաւաթ մը հին ու հազուադիւտ գինիի պէս՝ պուտ առ պուտ, մի՛ դուցէ կաթիլ մը իյնար գետին, կամ փշրանք մը խուսափէր իրենց կախ կախ շրթունքներէն:

Ժամանակին օր ու արեւ տեսեր էին, բանե՛ր, դատե՛ր, այդի ու պարտէզ մշակեր, առեր, տուեր էին, սէր ու սիրական ունեցեր, հա՛, չմոռնանք ասիկա, տալու դուռնայով կարգուեր էին, ծլեր ծաղկեր, զաւակներ հասցուցեր էին, եւ հիմա ալ անոնց տաք կամ պաղ շուքերուն տակ քաշուած կ'ապրէին անշշուկ: Եւ եթէ անպատճառ պիտի դար, կը սպասէին որ խաղաղիկ մահ մը դար եւ առնէր տանէր գիրենք էնդիի աշխարհ:

Տարուան դրեթէ երեք եղանակներուն բարի արեւին ետեւէն կը վազէին մօր մը փէշերուն փակած մանուկներու պէս. դաշտը ըլլար թէ թաղին մէջ, ճեփ ճերմակ կամ ճաղատ դուռնին կը բանային անոր տաքուկ ճառագայթներուն, ու անոնց դուլերը ծծելու ատեն երջանիկ «օ՛խ . . . » մը կը քաշէին իրենց կոկորդէն՝ անսահման երջանկութեամբ լեցուած, գինովցած:

Ձմեռն ալ տան ամենէն տաքուկ անկիւնը իրենցը կըլլար, քուրսիին (1) կամ թոնիրին վերեւ ուր ցորեկը մըրափելով կամ քը՛խ, քը՛խ հազալով, գիշերն ալ խուռուլ խուռուլ քնանալով գարուն կամ գերեզման կ'իյնային:

Երկինքի ու արքայութեան վրայ գովեստով կը խօսէին, անկէ եկողէ մը աւելի վստահութեամբ ու եռանդով, սակայն գիրենք հոն հրաւիրող հրեշտակէն կամ սա-

(1) Գուրսի—փայտաշէն քառակուսի մեծ աթոռ մը, որուն տակ հողէ ամանով կրակ կը դրուէր ու վերմակ մըն ալ աթոռին վրայ: Մարդիկ անոր շուրջ կը բոլորուէին ոտքերնին երկարած մէջի կրակին:

տանային կը սարսափէին, կ'ատէին զանոնք սրտանց: Միակ մխիթարութիւնը՝ գերեզման դացած բարեկամներու խումբն էր: Անոնք որոշ գիտէին թէ իրենց համար մահուան դուռը անդամ մը որ ճղրտար, գիմաւորելու եկողներուն մէջ շատ սիրելի դէմքեր պիտի երեւնային, ծնողք ըսես, ազգակա՛ն ըսես, գործի՛ ընկեր, խնամի՛, դրացի՛, ամէ՛նքն ալ, ամէնքն ալ հոն պիտի ըլլային, մեծ խրախրճանք ու հարսնիք պիտի սարքէին:

Այս իրողութեանց առջեւ Գաբրիէլ Հրեշտակապետին դէմ անոնց ունեցած վախը կը մեղմանար, յաճախ կը փարատէր կ'անհետանար բոլորովին: Ա՛լ դառնուկ կը դառնային, գլուխին ծռած, ձեռքի գաւաղանը դետին ծեծելով կամաց կամաց կ'ուղղուէին գերեզմաննոց: Նախ կը հանդիպէին Հոգեհանգիստը(2), գլուխին բաց ու ձեռքերնին ծալլասարսիկ «Հայր մեր» մը կը մըթմըթային ու ապա վախով ու երկիւղով կ'ուղղուէին դէպի իրենց գերեզմանները: Հոն կ'աշխատէին երկար ժամեր, հողերը քարերը կը հաւաքէին, փլած, փլիլկած մասերը կը նորոգէին, դուրդուրոտ հօր մը պէս՝ որ քնացող մանուկներուն վերմակները կը շտկէ, անոնք իրենց հողին կը դնէին այդ հողակոյտերուն մէջ: Ամէնքն ալ մեռելնեւրուն անուռով կը կանչէին, «էսի պապան է», «էսի անան է», «էսի մէսուս, պըճըլիկ Ակոբն է», «էսի հարսան է»... այսպէս, բոլո՛րն ալ իրենց կարգին:

Գերեզմաննոցը ուրիշ ընտանիք մըն էր մեր ծերերուն համար, այդ անխօս քարերը, հողի կոյտերը լեզու, սի՛րտ, դէմք ու հոգի ունէին, գիտէին վշտանալ՝ երբ քիչ

(2) Հոգեհանգիստը—մէկ կամ աւելի քահանաներու գերեզմաններէն կը բաղկանար, գերեզմաննոցի մուտքին վըրայ, խոշոր տապանաքարերով: Հասարակ մեռելները թաղելէ առաջ նախ Հոգեհանգիստին վըրայ կը դրուէին մէկ երկու վայրկեան, որ ատեն միայն անոնց հողին կը հանդէսը երկինքի մէջ:

այցելութիւն ըլլար, երբ իրենց վրայի քարերը թափթփելին կամ փունջ մը կանանչ խոտ, ծառի ճիւղիկ մը զլանային ապրողները: Ասոր համար մեր պապերուն սիրական զբաղումն էր շարաթը անգամ մը գոնէ հողը դրուած սիրելիներուն այցելել, անոնց հալը վախտը հարցնել, ու յետոյ որոշել իրենց ալ տեղը, ոտքին ու գլուխին ճիշդ կողմն ու դիրքը, որովհետեւ, մի՛ արասցէ, երբ մեռելին գլուխը արեւածագին հակառակ կողմը ըլլար, անոր հոգին կը դատապարտուէր դժոխքի ու տարտարոսի դրզուս բոցերուն:

Այս աշխատանքներէն ետք անոնց ընելիքը կը մնար առտու իրկու ժամ երթալ աղօթել, բարեխօս սուրբերուն շարաթները, պահք եւ ուտիք օրերը յիշեցնել նոր ժմանծներուն, տանը այս ու այն անկիւնները փոքրիկ նորոգութիւններ ընել, ծառ-ծաղիկի ջուր տալ, թոռնիկներուն հետ զրօսնուլ մնացեալ ժամերուն ալ բրուտ Մամաս աղբօր խանութին առջեւ հաւաքուիլ ուր շատ դանդաղ արեւ մը կը պառկէր առտունէ մինչեւ իրիկուն:

Հաճելի էին այս հաւաքոյթներն ալ: Կը խօսէին հինէն ու նորէն, թազաւորաց հաշտութեան, աշխարհի խաղաղութեան վրայ: Կը ճանչնային տասներկու խաչապաշտ աղօթքը, մանաւանդ Հայոց Քեռին, մեր տէրն ու պաշտպանը, Ռուսը, մնայուն նիւթ մը կը դառնար: Ժամերով կը խօսէին անոր վրայ, հին օրերէ հասած պատմութիւններ կը քակէին, Հայոց հանդէպ՝ անոր ունեցած սիրոյն անթիւ ապացոյցները կը թուէին: Օրթոտոքս Եկեղեցիին կը մօտենային, թէ՛ւ բաւական դժուարութեամբ, ապա Խրիմեանին շուրջ կը դառնային, անոր հետ կ'երթային խաչապաշտ աղօթքուն, կը վերադառնային յաղթութեամբ, կը գծէին, կը չափէին եւ վերջապէս Քեռիին շնորհիւ Հայոց գահը կանգնելով անոր վրայ ճահիլ թաղաւոր մը կը նստեցնէին. Զարին ամենէն դեղեցիկ աղջիկն ալ կ'նստեցնէին, ասով Հայաստան Ռուսիոյ խնամի կը դառնար եւ կամաց կամաց կը դօրանար,

իր թշնամիներուն կողն ու ոսկորը կը կոտրտէր :

Այս որոշ ասպացոյցներուն առջեւ Քեռիին գալուստը Քրիստոսի երկրորդ գալստեան նման ստոյգ ու բացա-
յայտ բան մը կը դառնար :

Այդ բաց ու դրեթէ ամենօրեայ ժողովներուն մէջ, շատ լաւ կը յիշեմ, իրենց որոշ տեղն ունէին Սէք Ափարը՝ իր ձեռքի փայտին պէս երկար ու չոր հասակով, Կար Ամուն՝ բարի ու աւրուած աչքերով, խոշոր ու մեծդի Մղսի Պէյրոս խնամին, Տեփան Աղբարը՝ որ իր զաւակ-
ները կըթելու համար մինչեւ իր հասակին ծովը աշխա-
տեցաւ եւ այդ տերտով ալ դերեղման մտաւ : Կար տա-
կաւին Պէշլըկանց Առաքել Աղբարը որ չէզէջքուի պէս
կը շարժէր, քայլելու ատեն կը վազէր, շարաթը վեց օր
ազուոր կ'աշխատէր, Եօթներորդ օրը, կիրակի առտուն
իր տանը արիչին տակ, մէզէով լեցուն ասիսէի մը շուրջ
կը պարպէր ճերմակ ջուրը, զոյգ մը դաւաթով, հին օրե-
բու եարը իր դէմը առած : Բարի ու լուսկեաց Երեմիա
տղբարն ալ չմոռնայինք, Սահակենց Սահակ աղբարը,
Չոր Թութենց Պետօն, եւ տակաւին ուրիշ քանիներ, ո-
րոնք դպրոց վազող տղոց պէս հետզհետէ իրարու փտե-
ւէն դացին շփի շխտակ դերեղմաննոցին լեռը եւ հոն մէկ
մէկ քար առնելով իրենց վրայ՝ իրարու մօտ ալ պառկե-
ցան, սիրայօժար եւ անշարժ հոն մնալու համար մինչեւ
ահեղ դատաստանին փողը :

* * *

Մեկնողներուն ետեւէն դեռ ծերերու հարուստ բազ-
մութիւն մը կը հաշուէր մեր թաղը : Անոնք ալ հիններուն
ճամբայէն կ'երթային շխտակ եւ անոնց խօսքովն ու յիշա-
տակովը օրը իրիկուն կ'ընէին : Ամէն անգամ որ ժամուն
դանդակը ընդհատ ընդհատ կուլար, մարդ մը մեռեր էր .
դէ՛շ նշան, անոնք բնադդարար կը զգային որ իրենցմէ
մէկն է, խուճբին մէկ անդամը թերեւս : Ու

—Աստուած իր մեղքերը երեսին շղարնէ :

—Երկնային փառաց արժանացնէ ,

—Դժուրքի հոտ չառնէ . . . : Ու տակաւին շարք մը ուրիշներ ալ, որոնք կը տեղային իրարու ետեւէն եւ իրարու խառնուած :

Մեր ծերերուն մէջ Սառնեցոց Խաղար Աղբարը ամենէն տարիքոտն էր եւ ամենէն ալ տինճը :

Խաղար Աղբար՝, մ'ըսեր անցնիր : Երկար տարիներէ ի վեր թաղի ծերակոյտին պետն էր : Իր անունը շա'տ տեղեր գացեր էր : Գեղ, քէնտ դիտէին կը ճանչնային զինք . շատ խաթրով, անուշ մարդ էր : Երկար փէշերով զըպունի մը մէջ կը փաթթէր իր կարճ ու ծոած հասակը որուն վերեւ զոյգ մը յոգնած եւ բարի աչքեր կը պճլտային ձեթով շինուած մեր ճրագներուն պէս :

Արհեստով կօշկակար էր Խաղար Աղբարը : Կաշիէ գողնոց մը մէջքին, թեւերը սօթթած՝ առտուն կանուխ կ'երթար եւ իրիկունը մթնշաղին կը դառնար տուն :

Կը հաշուէր որ եօթանասունը՛հինգը շատոնց անցած էր, որովհետեւ ժածի տարին կարգուեր էր, եւ այդ ատեն քսան տարեկան մը ըլլալու էր :

—Պօ՛յ, պօ՛ս, չարճ, կատարեա՛լ, կ'ըսէր Խաղար Աղբար երբ իր հին օրերը կը յիշէր, մանաւանդ հարսնիքին օրերը : Դուռ դրացի, ամէնքն ալ հիացեր, մատ խածեր էին Խաղար Աղբօր չուխայէ շալվարին, սրբմայով հիւսուած չէփքէնին վրայ . . . մինչեւ անգամ հարսը իր երեսին իջնող սեւ փուշին մէկ կողմ նետեր էր իր աչքերուն կարօտով գգուելու համար Խաղար աղբօր աննման շալվար . . .

Է՛հ, հին օրե՛րը, ի՛նչ օրեր . . .

Խաղար Աղբար անդաւակ չէր մնացեր, ծլեր, ծաղկեր էր, մեծցուցեր էր զաւակները եւ իր ձեռքով տուն տեղ ըրեր էր, թոռնիկներու տիրացեր՝ եւ անոնց մօտ կ'ապրէր խաղաղութեամբ ու երջանիկ, Հայր Արրահամու սեղանով օժտուած եւ օրհնուած :

Ծերութիւնը կամաց կամաց մօտեցաւ անոր, շատ անդամ ալ լաւ դրացնի մը պէս թողուց որ Խաղար Աղբօր կորովը մնայ անոր ստքերուն ու բազուկներուն մէջ, որովհետեւ բարի ծերունին մաքուր կեանք մը ապրեր էր, հայալ վաստակ ու աշխատանք կատարեր էր միշտ :

— Ծօ՛, տղաք, կ'ըսէր իր աշկերտներուն, շիտակ պատը չիփլիբ, լա՛ւ, գործ ըրէք, դսր (3) ճամբայէն մի՛ ծրօիք, յաջողութիւնը օր մը չէ օր մը կուզայ ձեզ կը դըտնայ : Ես այսչափ բան դիտեմ, ա՛յսչափ :

Իրաւ ալ, հայ, տաճիկ, քիւրտ քուլա ամէնքն ալ անսահման վաստակութիւն ունէին Խաղար Աղբօր վրայ : Ամառը՝ կալի կութի օրերուն՝ Քիւրտերուն տրեխ, կօշիկ կարելու կարկտանելու ատեն հաւատարիմ գործ կ'ընէր. ուրիշներուն պէս փինան (4) շըրէզով չէր փակցներ, եւ ո՛չ ալ յետոյ աշկերտները կը դրկէր անոնց ետեւէն որպէսդի փրթած, ինկած փինաները հաւաքելով առնեն ետրերեն, ինչպէս ուրիշ արհեստակիցներ կ'ընէին :

Մտքով ալ սովորական դէմք մը չէր Խաղար Աղբօր : Աղուօր կը կարգար եւ առանց ակնոցի : Լրագրին բոլոր գիրերը իր աչքերուն տակէն կ'անցնէին քանի մը անգամ : Տասնըհինգ օրը հեղ մը, բացառիկ մարդոց թերթ կուզար Պոլսէն, Խաղար Աղբար ճար ճարակ կ'ընէր մէկ երկու հին թիւեր ձեռք կը ձգէր, գուրգուրանքով կը դնէր դանոնք իր ծոցին մէջ, քանի մը անուններ միտք կը պահէր եւ կը սկսէր իր ճառերուն :

Երբ այլեւս իր դաւակները սկսան հողալ զինք, Խաղար Աղբար կամաց կամաց շուկայէն կտրուեցաւ եւ նրւիրուեցաւ ազգային ծառայութեան :

Նեռուէ հեռանց յսեր, շշուկներ առեր էր յեղափոխականներու գործերէն : Անոնց մասին հրապարակի վրայ՝ դադոնաբար խօսելու ատեն չէր ուղեր շատ առաջ երթալ, աչքով յօնքով խորհրդաւոր նշաններ կ'ընէր, ը-

(3) Դոր—շիտակ :

(4) Փիւնա—կաշիէ կարկտան (թրք.) :

սել ուղեւում համար թէ խոհեմութիւն չէր իր գիտցած բո-
լոր բաները ըսել ամէն տեղ . . .

Իր՝ յեղատիոսութեան հետ ունեցած առնչութեան
փաստացի ապացոյցն ալ տալու համար կը սկսէր դուրսը
ճօճելէն երգել .

Գարեգին է անունդ գիտեմ,
Վերքերով լի սիրտդ գիտեմ,
Սրտիդ դարման վրէժն էլ գիտեմ . . . :

Հիացումի եւ ապշութեան քար լուսթիւն մը կը տե-
րէր իր շուրջ: Պաղար Աղբար մեծ մարդ էր, յեղատիոսա-
կան մարդ էր, քա՛ջ մարդ էր: Աս երգը կասկած չէր ձը-
գեր ստոր:

Իր խօսքերուն ամենէն սիրելի, ամենէն համով մասը
մեր Քեռիին գալուն շուրջ կը դառնար, ուղղակի կովկա-
սէն, հայկական դաւառները դրաւելու, Հայոց կործանած
գահը հաստատելու համար:

Այդ շարթուն երբ լրագիրը Ռուսիոյ մասին բան մը
գրած ըլլար, Պաղար Աղբար շատ խորհրդաւոր կը դռնէր
եւ ժամերով բեռներով բացատրութիւն կուտար: Եթէ
խօսք մը, բառ մը խիչ չըլլար անոր նկատմամբ, Պաղար
Աղբար համար այդ լուսթիւնն ալ առաւել եւս խորհրդա-
ւոր էր, թէեւ իր աչքին ամէն ինչ պարզ էր եւ որոշ, ինք
ամէն բանի կը հասցնէր իր խելքը:

Ու մէկէն .

—Քեռին՝ տի գայ, տի գայ. կեցէք որ աչքովնիդ
տեսնէք ու հաւատաք, կ'եղբակացնէր՝ անուշ կերակուրի
մը հոտէն հնհնացող յողմած ճամբորդի մը սէս:

Եթէ ողորմելի մէկը կասկածի ու թերահաւատու-
թեան բառեր թոթովէր կամ կիսկատար տարակոյս մը
յղանար, Պաղար Աղբար հոգիին մէջ կրակ կ'իյնար, բա-
ռերը կուգային անոր կոկորդէն բարձրադադակ, աչքերը
բոցեր կը դառնային եւ արեւոտ երազներու շողերով կը

տաքցնէին իր շուրջն հաւաքուած ծերունի հոգիներուն մսկոտ բազմութիւնը:

Ու իր տեսութիւնը հաստատելու համար զօրաւոր փաստեր ունէր Յայտնութեան Գրքէն, մանաւանդ Դանիէլ Մարգարէէն: Աս վերջնոյն մարգարէութեան վերջին համարներէն մին կ'առնէր, հոն «գաղան» բառը զործածուած է եւ անոր անկումը նախատեսուած: Գաղանը անկասկած՝ Տաճիկն էր, Մուհամմէ'տը, որուն գրեթէ թրւանշանի վերածելով եւ զանոնք զումարելով կ'ունենար՝ հազար երեք հարիւր երեսուն եւ հինգը, այսինքն տաճկաց թուին 1335ը, որ ատեն ինչպէս մարգարէն հաստատապէս կ'ըսէ, գաղանը պիտի իյնայ եւ իր իշխանութիւնը վերջ պիտի գտնէ, անշուշտ մեր Քեռիին ձեռամբ:

Շփոթութեան եւ տարակոյսի բոլոր խօսքերը վերջ կը գտնէին երբ մանաւանդ Սաղար Աղբար յաղթանակով մէջտեղ կը դնէր Յայտի Մարգարէութեան եւ Յայտնութեան Գրքէն որոշ համարներ որոնք հաւասար ուժգնութեամբ եւ վճռականապէս Դանիէլ Մարգարէին խօսքերը կը հաստատէին . . .

Երբ այնինչ կիրակին, Տէր Մարկոս քահանան ալ իր քարոզին մէջ ակնարկութիւն մը ընէր այդ մարգարէին եւ անոր գաղտնի կործանման մասին, Սաղար Աղբար ուրախութենէն ինքզինք կը կորսնցնէր, մեծ երջանկութեամբ կը նայէր իր շուրջ եւ կը փնտռէր իր տարեկից ծերունիները որոնք արդէն ծանօթ էին այդ ճշմարտութեան՝ չընորհիւ իր բացօթեայ ժողովներուն: Անոնց աչքերուն յատակը կը նայէր առանձին հաճոյքով: Ինք դիտէր որ ինքն էր շիտակը, հը՛ միւս պարապ դուրս առարկողները, գրքէ, աւետարանէ լուր չունեցողներ պարզապէս:

Իրիկունը քարոզէն ետք, շիտակ տուն կը դառնար աւելի հրամայական եւ աւելի լուրջ: Տնեցիք յայտնապէս փոխուած կը գտնէին զինք, բայց կը գուշակէին որ անկասկած Քեռիին գալստեան մասին նոր փաստ մըն ալ զրտած ըլլալու էր Սաղար Աղբար . . . :

Այս գուշակութիւնը, իրա՛ւ ալ, քիչ ետք կը ստուգուէր: Այցելու դրացիներ՝ Պաղար Աղբրանց տունը, այդ դիշեր, անօթի ականջներով կուգային եւ կուշտ ու կուտ կը մեկնէին, քթերնուն առջեւ փսփսալով:

—Աստուած ձէնիկդ լսէ, Դանիէլը ի՛նչ բարեխօս ըլլայ քեզի, արդա՛ր մարդ:

* * *

Պաղար Աղբոր համբերանքն ու փաստերը ձաշելիք բաներ չէին: Ո՛չ օրերը եւ ո՛չ ալ տարիները կրցան փըշրանք մը պահեսցնել անոնցմէ:

Այսպէս, ծերունին յուսաց, սպասեց, խօսեցաւ, բացատրեց երկար տարիներ: Անցաւ ութսունին վրայէն. հինգ մըն ալ դւտորեց, իննըսունին բարեւ տուաւ: Իր հաւատքը ա՛լ աւելի ուժովցաւ, անառիկ բերդ մը դարցաւ: Անկարելի, անհնարին էր որ Դանիէլի նման մարդարէ մը սխալէր եւ կամ Յայտնութեան վկայութիւնը սո՛ւտ ըլլար: Մեղա՛յ:

Ամառուան տաք ու խաղաղ օրերէն մէկն ալ, սեւ լուր մը, սեւ ուրուրի մը պէս, դեղերէ, քաղաքներէ անցաւ, լեռներ ու ձորեր կտրեց մինչեւ մեր թաղերն ու փողոցները հասաւ:

Արտակարգ յուզումով լեցուեցան բոլոր տունները: Մեծ պատերազմ հռչակուած էր: Պաշտպաշտ ազգեբը իրարու դէմ ելեր էին:

Կարմիր թուղթերով զեկոյցներ փակցուցին պատերուն վրայ, նոր բացուած վէրքերու պէս: Տալուլն ու զուռնան ամէն կողմ սկսան սլոռալ: Մարդիկ վախով ու դողով կ'երթային կուգային, շշուկներ, խօսքեր կը փոխանակէին, անձանօթ սարսափ մը կար օդին ու ջուրին, անխօս իրերուն մէջ անդամ:

Պատերազմը լա՛ւ, բայց թուրքերն ալ պատրաստութիւն կը տեսնէին անանուն շուարքով ու մտատանջութեամբ:

Պաղար աղբար հիմա յայտնապէս դրազած էր: Տարիները ուսերէն սեղմեր ու ծուեր էին անոր մէջքը, դըժ-
ւար կը քալէր, բայց իր ոտքերը օրուան ժխորին ու աղա-
ղակներուն տակ նոր ուժ եւ եռանդ առեր էին: Օրը քա-
նի մը անդամ շուկայ կ'երթար կուգար: Լուր կը բերէր,
լուր կը տանէր տունը մնացող ծերերուն եւ կնիկներուն:
Ամէն օր քիչ մը աւելի անհամբեր կը դառնար, հացը չէր
ուտեր, կը լափէր: Կը խօսէր բարձր ու հեւքոտ, ոտքերն
ու ձեռքերը մշտական դողի մէջ:

Քեռին ճամբայ ելլելու վրայ էր, Դանիէլ մարդարէն,
ու յետոյ ինք, կը յաղթանակէին, կարելի՞ էր դիմանալ:

Գիշերուան քունը փախաւ, ցորեկը արդէն վայրկեան
մը հանդիստ չունէր, բայց երջանիկ էր, կեանքին ամենէն
անուշ օրերը կ'ապրէր:

—Քեռին՝ տի դայ, Քեռին՝ տի դայ, պատրաստ եղէք,
մեղմ ու խորհրդաւոր ձայնով կը խօսէր Պաղար Աղբար,
դուռ դրացիին, մեծին պղտիկին, ամէնուն: Ձէր ուղեր
որ ո՛չ մէկը զրկուի, անմասն մնայ, եկեղեցիէն բաժնուած
չնորհաց հացին, սրբութեան նման:

Երբ մէկին զաւակն էին տարեր զինուորի անունով
կամ ամուսինը, եւ կամ, երբ բանակին պէտքերուն հա-
մար խանութն էին պարպեր, ամէն ինչ թալլեր տարեր,
Պաղար Աղբար կը մխիթարէր զանոնք, կը թելադրէր որ
տարուած իրեղէններուն եւ ապրանքին մանրամասն ցան-
կը պահեն: Ապա ասոնց դատը կը տեսնար, հազար խոս-
տումներ կ'ընէր, ազատութիւն, հարստութիւն կը խոս-
տանար ու կը բաշխէր ամէնուն: Քեռիին դալուստը՝ ա-
նուշ շաքարահատի մը պէս կը դնէր լեղի եւ թթու բե-
րաններուն մէջ, ամէնքն ալ կը բուժէր, երջանիկ մարդու
կը վերածէր:

Փողոցներէն անցնելու ատեն անցորդներուն կը նա-
յէր մեծ կարեւորութեամբ, եւ կը զայրանար որ անոնք
զինք չէին կեցներ ու հարցներ թէ իրա՛ւ, Դանիէլ Մար-
դարէին խօսքը պիտի կատարուէ՞ր, կամ զազանը պիտի

իյնա՞ր . . . Քեռին պիտի դա՞ր . . . :

Բայց երբ ծանօթ մէկը դէմը ելլէր ու

—Պազա՛ր Աղբար, ի՞նչ լուր, հարցնէր,

Աշխարհը ողջ առողջ՝ Պազար Աղբոր կուտային: Անիկա իր սրտին տոպրակը կը բանար, կը խօսէր ու կը խօսէր, քանի կը խօսէր այնքան ըսելիքները կը շատնային: Իննըսուն տարուան համբերող հողին կրնա՞ր լռել միթէ. Քեռիին պատկերը մօտեցեր, իրականութիւն մը դառնալու վրայ էր այլեւս:

Երբ կովկասեան ճակատին վրայ Ռուսեթուրք առաջին կռիւներուն լուրերն ալ եկան, Պազար Աղբոր դաւաթը յորդեցաւ.

—«Շանը սատկիլը երբ մօտենայ՝ մղկիթին դորդան (5) կ'աղտոտէ . . . » կը խօսէր սրամտութեամբ, ըսել ուզելու համար որ այս դէպքը վերջնական հարուածը պիտի տար գազանին:

Ու կրէին կը քակէր մարգարէութեանց կծիկը: Բառերը զերար կը հրմշտկէին կոկորդին մէջ ու կը կլորուէին կը մնային ըզուրիս վրայ: Յուղումէն՝ նեղը կը մնար, ըսելիքներուն շարքը կը կորսնցնէր, շատ հեղ բառերն ալ կը փախչէին տակաւին շրթունքներէն դուրս չեկած. այն ատեն աջ ձեռքին երկու մատները դէպ ի վեր շտկելով եւ՝ սարսափահար նապաստակի մը մշտաշարժ ականջներուն պէս մէկը ետ մէկը առաջ կը տանէր ու կը բերէր, ու կը պօռար.

—Երկո՛ւ շարաթ, միա՛յն երկու, կը հասկնա՞ք, Քեռին հոս պիտի ըլլայ . . .

Երբ անձկութիւնը կը շատնար ու կիներ խումբ խումբ հաւաքուած տէրտերնին կուլային,

—Մի՛ լաք, մէ՛րս, քո՛րս, Աստուած մենձ է, միթէ վերը բանճա՞ր կը քաղէ, չի՞ տեսնար ասոնք: Չէ՛, չէ՛, մեղա՛յ, յերկինս եւ առաջին քո, հրեղէն դօրքիդ խուր-

(5) Դորդա—Գաւիթ, բակ:

պահ ըլլիմ, Ամենակա՛լ Տէր, մեղա՛յ :

* * *

Շարաթներ ու ամխներ կ'անցնէին . . . բայց Քեռին չէր երեւնար : Պաղար աղբօր համբերութիւնը իր կուրծքին տակ կը սեղմուէր՝ փոքրիկ պարապի մը մէջ ճնշուած օդի ահագին քանակութեան մը պէս :

Ա՛լ հացէ ջուրէ կտրեր էր, գիշեր ցորեկ խօսելու, բացատրելու տուեր էր ինքզինք : Ամենէն զօրաւոր փաստերը կը բերէր, սակայն տաւին Քեռին չէր երեւնար . . . անձկութիւնը սրտին կը զարնէր : Թաղեցիներուն, մեծին, պղտիկին հաստատ խոստումներ տուեր՝ իրական դուշակութիւններ ըրեր էր. դիմանալիք բան չէր աս :

Հնհնուքը քանի մը օր անկոյի՛ն ձգեց մեր ծերունիին : Իրացի կնիկներ ըսին որ այդ բաները պահ մը մոռնայ, քիչ մը հանդիստ ընէ : Բայց Պաղար Աղբար չէր կրնար իր հաւատքին դաւաճանել . . . աւելի՛ բուռն եւ աւելի՛ փափաքով կը խօսէր, կը կարդար ու կ'աղօթէր գիշեր ցորեկ :

Օրը նո՛ր՝ ցաւերը, հալածանքները նո՛ր : Քեռին կ'ուշանար աւելի՛ն. «կը հեռանար», «ծեծ կ'ուտէր», «ետ կ'երթար», «կը փախչէր», այսպէս կ'ըսէին հեռադիրները : Մոսկալի բան էր : Պաղար Աղբար այժմ իր բուռն պայքարը դարձուցեր էր այդ լուրերուն դէմ : Իր փաստերուն բոլո՛ր բանակը շարժման մէջ դրեր՝ սուտ կը հռչակէր դանոնք : Իր մղածը աւելի զօրաւոր ճակատամարտ մըն էր, ուրկէ՛ դուրս կուգար միշտ յաղթական :

Երբ Թուրքերուն յաջողութիւնը անձկութեամբ ու սարսափով չըջան կ'ընէր շրթունքէ՛ շրթունք,

—Ձէ՛ արեւը սիրեմ չէ՛, մի՛ հաւատաք. սո՛ւտ է, սո՛ւտ. Թուրքին նետածը թօփ է՝ Քեռիինը փաթաթէ՞ս : Ձէ՛, էտ լուրերը հոս կը շինուին, հոս կը գրուին, մի՛ հաւատաք . . .

Բայց դրացիները իրաւունք ալ ունին, կը մտածէր ներսանց պահ մը, կը թուլնար ինքն ալ, սրտէն սեւ ջուր կ'երթար, կաթուածի նոպաներ կ'ապրէր, բայց թիչ ետք հակառակ ալիքներ կուզային եւ ապահով եղերքներուն կը տանէին դինք:

—Ձէ', կը պօտար, ինքզինքին, չըլլալիք բան է, Քեռին 'տի դայ, 'տի դայ, եւ ես աչօքս պիտի տեսնեմ ու Սիմոն ծերունիին պէս պիտի խնդրեմ Աստուծոյ՝ «Տէ՛ր, արձակեա՛ դժառայդ քո . . . »:

—Բայց ո՛ւր է, երկու շարաթ ըսիր՝ վեց ամիսը անցաւ, դեռ բան մըն ալ չկայ եւ չպիտի ալ ըլլայ, սկսան խօսիլ թաղեցիք ծաղրանքով եւ նոյն ատեն սաստիկ սըրտնեղած:

Ծերունին այդ խօսքերը հալած կապարի պէս կ'առնէր իր փոքրիկ ականջներուն մէջ: Անանուն տազնապէն՝ աչքերը կը մշուշուէին, լալազին աղօթքներով անկողին կ'երթար եւ յաճախ աղուո՛ր, բարի երազներով կ'արթննար մխիթարուած, ուժովցած: Նշանաւոր երազներու ատեն կէս գիշերին կ'արթննար, անպատում հրճուանքով կ'արթնցնէր բոլո՛ր տնեցիները, մեծէն մինչեւ պզտիկը եւ անոնց կը պատմէր, կը բացատրէր իր երազը. եթէ մեկնութեան ատեն փոքրիկ շփոթութիւն մը ունենար, երազահանը իր մօտն էր արդէն, ձեռքը անոր կ'երկարէր ու մռխով պլպլացող ճրագի մը ծերունի լոյսին տակ կը դտնէր բոլո՛ր բաներուն ճշգրիտ նշանակութիւնը, առաւօտուն ալ իր մօտիկ ու հեռաւոր բարեկամներուն կուտար աւետիսը:

Իսկ տարակոյս յայտնողներուն,

—Ի՛նչ անմիտ մարդիկ կան աշխարհի վրայ, կը մըրտածէր, իր ներսէն ախ մը քաշելով:

* * *

Ժամանակը կը քալէր . . . բայց Քեռին դամուեր, կեցեր էր սահմանին վրայ:

Եկան շարձարանքի եւ սպանութեանց օրերը, գլխատու՛մ, կախաղան, բանտարկութիւն: Այս զանգուածային աքսոր: Պատերազմի լուրերը մոռցան մարդիկ. թերթ, դէրժ կրակը նետեցին եւ անհնարին սարսափը գրտան իրենց աչքին առջեւ տնկուած, շա՛տ ու շատ մօտիկ:

—Աստուծոյ բարկութիւնն է ելեր, կրակէ կարկուտ է զրկեր. վա՛յն է եկեր գլխնուս, կուլային կնիկները հեծեծանքով երբ էրիկ մարդիկ ամբողջ բանտերը լեցուեցան . . .

Քեռին Կովկասի ներսերը կը քաշուէր եւ հոգ չէր ըներ թէ քիչ մը վար իր քեռորդիները ի՛նչ տապալտուկներ կ'անցընէին: Ուրիշ գիւղեր արդէն պարպուած, աքսորուած էին, դեռ մերը կը մնար գալիք օրերուն:

Պազար Աղբար լուռ էր եւ չէր կրնար իր շուրջիններուն նայիլ, բառ մը խօսք մը ըսել անոնց: Աճէնքն ալ մրրիկի բռնուած ճնճղուկներու պէս անկիւնէ անկիւն կը փախչէին, ճար մը, ճարակ մը կը խնդրէին կապուտիկ Աստուծո՛մէն:

Երբ Պազար Աղբօր լացին կամ հաղին ձայնը դար, —Մուրս ի վրադ, ցնդա՛ծ, ո՛ւր մնաց Քեռիդ, Դանիէլ Մարգարէդ, կը խօսէին թաղեցիք զգուանքով:

Պազար Աղբար կը լսէր ատոնք, բայց չէր պատասխաներ, եւ առանձինն քաշուած,

—Վա՛յ ինձ, վա՛յ ինձ, Տէ՛ր թաղաւոր, թաղաւորաց թաղաւո՛ր, ամենակա՛լ, ամենակարո՛ղ, ին՛չ կ'ըլլայ, հէ՛մի հէնց մատդ շարժէ՛. հրեղէն զօրքէդ. շա՛տ չէ, հազար մը էս կողմ զրկէ՛: Դուն հոգա՛ մեզ, դուն դա՛տ դատաստան ըրէ. տես մեր վիճակը, ամենողորմ, դուն քու մումուզիկիդ (6) տակ առ մեզ . . .

Ու կ'իյնար, կը փղձկէր արցունքի հեղեղներու մէջ՝ ծունկ չօքած, երեսանկեալ, ճակատը դետին զարկած . . .

(6) Մումուզիկ—Թիկունք, հաւին ձաղերը պաշտպանելու իմաստով կը գործածուի առ հասարակ:

Տե՛ս որ Աստուծոյ պատասխանն ալ կ'ուշանար : Շա՛տ զարմանալի, շա՛տ զարմանալի, իրա՛ւ որ :

Կէս օր մը, ինքն ալ, մէկէն կայծակի զարնուածի պէս խռովքի մը մատնուեցաւ : Աչքերը խոշոր խոշոր բացաւ իր տեսածներուն հաւատալու համար, կակաղեց, անհասկնալի հայհոյութիւններ մը թմրթաց եւ կլորած լեղուով ինկաւ փողոցին մէջ եւ ա՛լ չկրցաւ ոտքի ելլել :

Յաջորդ առաւոտ աչքերը լոյսին առջեւ փակ մնացին, կուրցան, խաւար եւ աղջամուղջ դարձան :

Թաղին կնիկները, իրենց ցաւերուն մէջ իսկ մեղքցան բարի ծերունիին, եկան անոր քով, տաք ջուր դրին, պաղ ջուր զարկին, կոնակէն արիւն առին, ականջներուն ետեւ տղրուկ ձգեցին. լոյսը յամառեցաւ, ա՛լ ետ չդարձաւ երբեք :

Պազար Աղբար Աստուծոյ կամքը օրհնեց, անոր զօրութեանը ապաւինեցաւ, որովցետեւ դիտէր որ ասոնք ամէնքն ալ իր բարիքին համար էին . . .

Երկու քայլ, ահա աւելի վատն ալ Եկաւ վերջապէս : Աքսորն ու թալանը :

Էրիկ մարդիկ, տասներկուքէն եօթանասուն տարեկան, անխտիր, տարուած էին, շա՛տ կարճ ժամանակի մը համար միայն, ու ա՛լ չէին երեւցած . . .

Այժմ թաղերն ու գիւղերը կը պարպուէին եւ կը քանդուէին, մեծ հեղեղի մը յանձնուած շիւղերու, տերեւներու պէս :

Պազար Աղբոր շուրջիներն ալ տարին, մինչեւ օրօրոցին թոռնիկը : Ա՛լ իր մօտը մարդու շունչ չէր հեւար, դաւաթ մը ջուր տուող չկար : Շուք մըն էր ինքն ալ, անխմանալի՞ ոգի մը, որ վերը՝ Աստուած, վարն ալ Քեռին կը փնտոէր ձեռքերը աղակուրտելէն (7) . . .

(7) Աղակուրտել—Ձեռքերը երկարելով եւ իրերը շօշափելով բան մը փնտուել. կոյրերու համար կը գործածուի միայն :

Ու լացաւ ծերունին, աչքերը՝ մութ քարայրներու պէս աղի կաթիլներ թափեցին վշտի սեւ լճակներուն վրայ: Դէմքին չորցած մկանները լացի կծկումներ չէին ցոյց տար. միայն անձայն արցունքներ կը զլտորէին այտերէն վար տարիներու կսկիծով տաքցած, կրակէ կարկուտներ դարձած:

Մէկ-երկու օր ետք աւերակներու այս անկար ծերունին ալ բռնեցին ու իրրեւ վտանգաւոր յեղափոխական, շղթային դարկին ու խառնեցին աքսորական խումբերուն:

Պազար Աղբար իր փայտին կրթնած, կորաքամակ, առանց բառ մը արտասանելու՝ դնաց, լացով ու արցունքով սպառած բոլորովին:

Ուղեկիցներ կը պատմեն թէ անիկա շատ կարճ ճամբայ մը միայն դնաց, որովհետեւ բարի մահը քիչ մը անդին դրկարաց կը սպասէր իրեն:

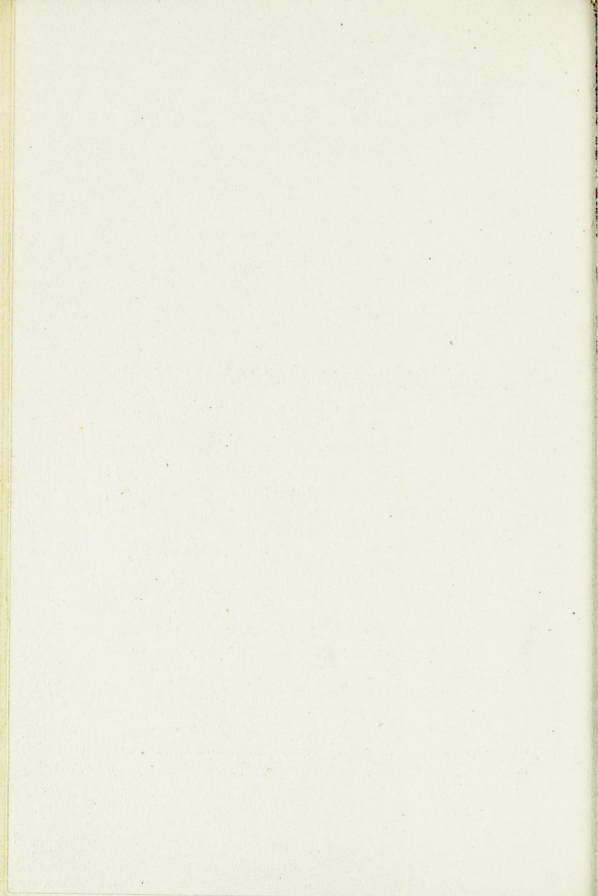
Միայն, կ'ըսեն, Պազար Աղբար ամէն քանի մը քայլը կանգ կ'առնէր, ետին կը դառնար, հզօր ճիղով մը աչքերուն կոպերը կը բանար եւ իր քովիներէն կը խնդրէր որ անոնք ալ դառնային եւ հեռաւոր հորիզոնին նայէին, բայց աղէկ մը նայէին, սո՛ւր, սո՛ւր աչքերով, տեսնելու համար թէ . . . Քեռին իրենց ետեւէն չէ՞ր հասներ արդեօք:

* * *

Է՛, Պազար Աղբար, պէճուրատ դացիր, իրա՛ւ, իրաւ որ պէճուրատ: Քեռին քեզմէ ետքն ալ շատ ուշացաւ, շա՛տ: Տես որ ոսկորներդ անգամ ափիկ մը հող դերեզման չեղան: Հէ՛ր յախ, ի՛նչ աւեր աշխարհ ըլլար սա մեր արեւինը . . . :

Դուն հիմա ինդին, գոնէ Աստուած ողորմէր հողւոյդ, հաղա՛ր, հազար ողորմէր, բարի ծերունի . . . :

ՍԻՐԱԿԱՆԻՆ ԵՏԵԻԷՆ

ՍԻՐԱԿԱՆԻՆ ԵՏԵԻՆ

—Ես կերթամ այս ճամբայէն՝ անոր հետքերը դըտնելու համար, ըսաւ պատանի ուղեւորը, որովհետեւ ինծի պատմեցին թէ անիկա օր մը այս տեղերէն անցաւ:

Պատանին ճամբուն եղերքը կեցաւ իր ճակատը սըրբելու համար ու տեսաւ կախարդ պառաւ մը որ մեկնողներուն բախտը կը դուշակէր եւ ճամբան ցոյց կուտար քանի մը ստակի փոխարէն:

—Չէ՛, ըսաւ պառաւը իր ուլունքներուն նայելով, քու սիրականիդ ճանապարհը չէ աս. աղջիկը զոր կը փնտռես, այս տեղէն չէ անցած եւ չպիտի անցնի, անոր եւ քու ճամբաները անջատ են, աղւոր պատանի ես դուն, մի՛ վատներ քայլերդ ու սրտիդ երազները, այս ճամբուն վախճանը քու սիրականիդ չի տանիր, մշուշ կայ այն տեղւանքը, վախ կայ ու կայծակ կ'երեւի հոն:

—Ես գտեր եմ անոր հետքերը պառա՛ւ, քու կախարդանքդ սուտ է եւ ուլունքներդ կեղծ: Ըսէ՛ դեռ ո՛րչափ քալելով պիտի հասնիմ իմ սիրականին, խօսեցաւ տղան պաղատադին:

Ճամբաներուն պառաւը խոժոռեցաւ, անոր աչքերը աւելի խորունկ դացին ուլունքներուն մէջ եւ դուրս եկան յաղթանակով:

—Քու սիրականդ հոս չէ, յիմա՛ր. անոր ոտքերը այս հողերուն վրայ չկոխեցին. ե՛տ դարձիր, այս ճամբան պիտի առնէ քու արեւը, մաղերդ պիտի տօգունին եւ աչքերուդ կրակը պիտի մարի տակաւին վախճան չհասած: Շատ ու շատ երկար է այս ճամբան, քու ճակատագրիդ

աղջիկը անդիլի բլուրներուն ետեւ, աղւոր ապարանքի մը մէջ կըսպասէ քու վերադարձիդ :

—Ես չեմ սիրեր զայն, պտտա՛ւ, այդ բլուրներուն ապարանքը իմ սրտիս մէջ տեղ չունի. ես կապոյտ բլուրներուն աղջիկը կը սիրեմ եւ անոր համար կը քայլեմ այս ճամբան, ըսաւ պատանին տիրութեամբ ու արցունքներով . . .

—Չսիրտի դտնես զայն, պնդեց վհուկը անդթութեամբ. կապոյտ բլուրներուն աղջիկը ուրիշի մը համար կուլայ. դարձի՛ր անոր որ բլուրին ետեւ փոքրիկ ապարանքի մը կանանչներուն տակ քեզի կըսպասէ, այս ճամբան կը տանի քեզ հոն հաւատարիմ առաջնորդի մը պէս. հետեւէ՛ ա՛նոր :

—Ես կ'ատեմ այդ ճամբան. ես կ'ատեմ ապարանքն ու անոր իշխանուհին, ես կ'երթամ իմ սիրականիս ետեւէն. ես դիտեմ անոր հետքերը :

—Որո՞նք են անոր հետքերը, ըսաւ ճամբաններուն կախարդը իր ուլունքները դետին ձգելով բարկութեամբ :

—Մատղաչ բարտիները ու անոնց ոտքերէն անցնող սառուակը, անոնց սառ շուքը որ հոգիներ կը զովացնէ, վայրի շուշանները, կանանչ խոտերուն փունջը, հեռաւոր լեռներուն կապոյտը, լուսինն ու աստղերը, բոլոր թըռչուններուն երգը, ամէնքը, ամէնքը իմ սիրականիս հետքերն են :

Անոր՝ այս տեղերէն անցնելու ատենն էր որ բարտիները հասակ առին թափառական ճամբորդը հովանաւորելու համար : Ան իր դրկին փայտայանքն ու հանդիստը ծառերու հովանիին էր որ բաժնեց, որպէսզի քալելէն յոգնած ճակատս չկէր, ու սրունքներս կենդանանան անոնց մէջէն անցնելու ատեն : Իմ սիրականս իր խօսքերը ծառերու տերեւներուն տուաւ, անոնց տակէն անցնող պատանիին խօսելու համար . . . Այս ճամբուն վրայ կուրծքիս զարնուող հովը անոր դրգանքն ու համբոյրն է որ կը բերէ ինձի հեռաւոր մանիչակազոյն լեռներու ստորոտէն :

Պատանին կուլար ու կը խօսէր յալիշտակուած, անոր բիրերը կը վառէին, ու գանդուրներու ծայրերէն քրտինքի կաթիլներ հոսելով աղամանդի հատիկներու նման կը փայլէին մագերուն ծայրը:

Պատանին շա՛տ կը սիրէր: Անոր սիրտը լեցուն էր երազով, թրթռումով, սիրով ու ճառագայթով:

Պառաւը մեղքցաւ:

Վերցուց կախարդական ուլունքները, համրեց գանոնք եօթը անգամ, եօթը ըղձանք մեռցուց սպտանիին մէջ, եօթը տառապանք դրաւ անոնց տեղ, կը չհասկցուած աղօթքներ մըթմըթալով ճամբու դրաւ սպտանին . . .:

Գուցէ եօթը տառապանքով գանդրագեղ տղան գըտնէր իր սիրականը, մտածեց պառաւը:

Պատանին քալեց իր սիրականին հետքերուն վրայէն. շատ գնաց, քիչ գնաց, տարինե՛ր տարինե՛ր գնաց, մաղերը արծաթ ու մոխիր դարձան, բայց կապոյտ լեռներուն աղջիկը չգտաւ ան, որովհետեւ նէ ուրիշ ճամբաներու վրայ իր սէրը փնտռելէն մեռեր էր պէմուրատ . . . :

ԶՆԱՍԿՑՈՒԱԾԸ . . .

ԶՆԱՍԿՑՈՒԱԾԸ . . .

Սորհուրդը շա՛տ ծանրացեր է աս իրիկուն իմ սենեակիս մէջ ու կուրծքիս վրայ :

Աճէն կողմէն խաւարը ներս կը խուժէ ու քիչ քիչ կը թանցրանայ : Ա՛լ գրեթէ անտեսանելի կը դառնան իմ շրջապատի առարկաներս , որոնց անլեզու մտերմութիւնը իմ փոքրիկ իմ միակ մխիթարութիւնս կը կազմէր :

Անձրեւ մըն ալ հանդարտօրէն կը մաղուի դուրսը : Ծառերը կուլան մութին մէջ , գետինը սեւ լճակի մը կերպարանքն ունի : Յուրտ ու խոնաւ շունչ մըն ալ կը տարածուի մութին ետեւէն ու կը ճնշէ ճիւղերուն վրայ կրծկրտած թեւաւոր հոգիները եւ միւսը նաեւ՝ որ մենաւոր անկիւնի մը մէջ կծկտած կերազէ լոյսը :

Ոչ գոռում կայ վերը , ո՛չ ալ կրակէ օձեր կը սողան ամպերու կուրծքին :

Անհատնում անձրեւ մը կը տեղայ յաւիտեան լացող ձօր մը պէս որ շուղեր մխիթարուիլ : Կաթիլները շուարքով կը դարնուին պատուհանիս ապակիներուն , փոքրիկ թռչուններու մեղմ կտցահարումին պէս եւ տարօրինակ երգ մը կը շինեն , նման աղաչաւոր ու շուարած այն հոգիներուն որոնք ապաստան փնտռելու համար ակամայ կերթան , կը յամենան սիրական տուներու եւ հոգիներու մօտ . . . :

Ես մինակ եմ սենեակիս մէջ ու բաժնուած , կտրուած աշխարհէն : Երբէք իրերը այսքան օտար եւ խոժոռ չէին եղած իմ շրջապատիս մէջ : Անոնց նայե՛ր էի ես մտերիմներու նման , երբ լոյս կար ու արեւ : Հիմա երբ բնու-

թիւնը կը հեւայ ու շրջապատս մութին մէջ կը կորսուի, ես անծանօթ առեղծուած մը կ'ըլլամ, իսկ անոնք անհամբո՛յր օտարականներ, չհասկցուածներ . . .

—Ո՞վ, ըսէք, ո՞վ անջատեց իրարմէ, ո՞վ հեռացուց իմ առարկաներուս պայծառ ու տաքուկ դիժերը, անոնց մտերմութիւնը ինծի հանդէպ, անոնց անլեզու համակըրանքը զոր ցոյց կուտային ամէն անգամ որ երջանիկ աչքերով կը մտնէի իմ փոքրիկ տունէս ներս:

Մութը ջատուկ պառաւ մըն է, որ կուզայ թաղիքէ կօշիկներ հազած, անշո՛ւնչ, եւ իր թեւերուն տակ կը պահէ աւեր ու քոսս:

Ո՞վ պիտի բերէ լոյսը՝ իմ խցիկիս ու հողոյս:

Աւտուն երբ արեւ կար ալեկոծ, աշխոյժ ծով մը ունէի պատէն կախուած: Կոհակներ լեզու ունէին ու փոթորիկը քերթուած մըն էր: Ես կը սիրէի զայն կարգալ անոր երանդներուն մէջ սուղուած, բայց հիմա կորսուած է ան, սեւ կէտ մը, չհասկցուած մը միայն:

Այդ ծովին քով՝ ձմեռ մըն ալ կար, ձիւնի վերմակին տակ քնացած դիւղ մը: Անիկա նման էր իմ մանկութեանս օրրանին ուր ապրեցայ բարի ու միամիտ երազներ, գեղջուկ անակի մը մէջ, անհոգ եւ բոպիկ ոտքերով, խարտեաչ մազերս հովերուն:

Մութը, հիմա, անոր ալ վրան քսեր է իր սեւ վրձինը եւ ամէն դոյն ու իմաստ առեր տարեր:

Նոյն իսկ իմ սիրական գրքերս, սեղանին վրայ, չրկան: Թակոր ու Վարուժան հոն էին, ինքզինքնուն մէջ ամփոփուած, կորսուած: Կնոջ մը շուշանէ մերկութիւնն ալ, որ Գութը կ'անձնաւորէր քարէ մարմինով, մեռեր է խաւարին յատակը: Ինչքան կը սիրէր զիս այդ մարմարը ինչքա՛ն, ինչքա՛ն:

Կը թաղուիմ աթոռի մը մէջ ինքզինքս ալ կորսնցնելու համար: Անձրեւը կը թափի անսահման խորութեան մը մէջէն: Ապակիներուն վրայէն անհամար կաթիլներ կը գլտորին վար իրարու ետեւէն. ո՞ր սիրտն է որ կուլայ

պատուհանիս տակ այսպէս անընդհատ . . . :

Ու աչքերս կը պղտորին :

Անձրեւին հատիկները այսքան տխուր չէին եղած ,
ի՞նչ անցած ըլլար անոնց սրտէն :

Ես ջուրին այդ աղւոր կաթիլները ճանչցայ մեր լեռ-
ներու աղբիւրին մէջ , զուարթ էին անոնք ու ժպտուն :
Տղոց պէս կը քրքչային շարունակ , ու ծաղիկներու բա-
ժակին մէջ նստած՝ աղամանդ կըլլային : Աղջիկներուն
լոգանքը կը պսակէին մարդարիտէ անթիւ շարոցներ դար-
ձած ու անոնց քունքերուն ու այտերուն հետ կը խաղային
շա՛տ անոյշ կատակներով . . .

Այդ կաթիլները հիմա ինչո՞ւ պիտի լային , ինչո՞ւ
հեծեծէին ապակիներու վրայ :

Կրկին չհասկցուածը , չհասկցուածը :

* * *

Սենեակիս պատերը ալ սահման չունին , ամէն դիծ կը
մեռնի , ամէն երեւոյթ կը հալի խաւարին մէջ , ու իրենց
հետ բոլո՛ր ընտանութիւնը , բոլո՛ր մտերմութիւնները իմ
չըջապատիս :

Ձոյդ մը աչքեր սակայն , փոքրիկ պատկերի մը վը-
րայէն կը յառին ինծի , չեն մարեր անոնք մօտիկ ու բո-
ցավառ աստղերու պէս , ու կը թափանցեն սրտիս եւ ու-
րախութեան շող մը կը տարածեն անոր մութ խորշերուն
մէջ :

Ո՛ր , այդ աչքերը , մշուշով լեցուն այդ սեւ աչքերը
զոր խելայեղօրէն սիրեցի օր մը , իմ երիտասարդ արեւ-
ներուս ամբողջ ճառագայթները նուիրելով :

Այդ աչքերը գեղջուկ աղջնակի մըն են : Ես ինծի հետ
տարի զանոնք հեռաւոր դաշտեր ու լեռներ անցնելու ա-
տեն , ուրախ կամ տխուր ժամերուս կրեցի զայն , սեղանիս
վրայ պահեցի խաւարս լուսաւորելու համար :

Գեղացի աղջիկ մըն էր ան , որ գիտեր ժպտիլ իր բի-

բերու ամենէն խորունկ յատակէն եւ գիւղերու տարազին մէջ փաթթելով իր աղւոր մարմինը՝ սովոր էր իր ուսին դնել կուժը, ջուրով եւ խոստումներով առցուն . . . :

Ես զինք ճանչցայ երբ՝ դպրոց կերթար, փոքրիկ աղջիկ մըն էր, միամիտ հոգիով սրբուհի մը, որ կրցաւ չբխօսիլ իր հոգիէն: Քալեց ինծի հետ ձիւներու վրայէն, իր ոտքերը նման էին փոքրիկ տատրակի մը: Իր աչքերը ժպիտով լեցուեցան երբ նշմարեց աղու մը սիրտը որ իրեն համար կուլար . . . :

Ո՞րք են հիմա անոր աչքերը, ո՞ր պատուհաններէն կը վառին, ո՞ր ճամբաներուն կը դառնան եկւորի մը ուղին լուսաւորելու համար:

* * *

Սենեակս բոլորովին մթներ է ալ, բայց պատկերին աչքերը անվերջ, անխարան կը վառին, եւ կուզան ինծի, անհունին մէջ զիրար դտած երկու կարօտներու պէս:

Անձրեւն ու մուժը մարեցին երկինքի բոլո՛ր լուսաւորները բայց անոր աչքերուն ճառագայթը մնաց սեղանիս վրայ ինծի, իմ հոգիիս երկարած:

Ես իրմէն հեռացայ օր մը զինքը գտնելու համար: Ինք սպասեց երկար, ես չվերադարձայ:

Ճակատագիր մըն էր այս, յիմար ճակատագիր մը զոր պառաւ մը դժեց. սեւերու մէջ փաթթուած խաւարին պառաւը որ վատ շրթունքներ ունէր եւ հեռաւոր հորիզոններու ետեւ թողուց անաղմուկ հեկեկանքներ:

Հիմա ամէն ինչ վերջացած է:

Ես անստոյգ ճանապարհներէ կերթամ, ինքն ալ իրը, չես գիտեր ո՛ր անծանօթին ի խնդիր կամ ո՛ր մշուշներուն ընդ մէջէն, երբ ամպերը կը փլչին դուրսը եւ խաւարը կը սեւնայ ու ամէն բան միակտուր ածուխի մը կը վերածէ . . . :

ՆԵՐՔ ԻՆՏԻ, ՄԱՅՐԻԿ . . .

ՆԵՐԷ՛ ԻՆԾԻ, ՄԱՅՐԻԿ . . .

Մուսուտուն շատ կանուխ, երբ հեռաւոր, մթամած հորիզոնին վրայ լուսաւոր ծով մը կը մեծնար ու կը ծաւալէր հեաղհեաէ, ուրկէ զիչ ետք արեւը պիտի դար թազով ու փառքով, Գրիգոր արթնցաւ իր խռովալից ջուռնէն, բացաւ իր թեւերը, շիւց աչքերը յօրանջքի ծանր շարժումով մը, եւ ջանաց թօթաիւլ առտուան քաղցրագոյն ջուռնը. ապա ընդոստ շարժումով մը մէկդի նետելով թմբութիւնը ոտքի կանգնեցաւ, հազաւ գեղացիի կապան ու դլխուն դրաւ արախչինը, բոպիկ ոտքերով քալեց վար տանիքի աստիճաններէն եւ զգոյշ ու կշռուած քայլերով ինկաւ փողոց:

Գեղը անսահման խաղաղութեան մը մէջ կը քնանար, զարնան ասողերը՝ դիշերն ի բուն իրենց ոսկի թարթիչներէն վար տխրութիւն թափելէ ետք սկսած էին կամաց կամաց անհետիլ:

Գրիգոր աներկիւղ անցաւ ամայի փողոցներէն, լրտութիւնը չկրցաւ սոսկում մը թափել իր պատանի սրբտին մէջ. կուրծքը պահեց իր սովորական հանդարտ տըրտփը եւ քայլերը շուարքոտ խարխափումներ չունեցան: Անվտանգ դուրս ելաւ գեղէն:

Գարնան վերջի օրերն էին, ցուրտը չկար ա՛լ, գետիւնը թիզ մը բարձրութեամբ խոտերով ծածկուեր էր արդէն ու ամէն ծառի վրայ տերեւները հասունցեր մեծցեր էին: Երբ գեղի անմիջական պարտէղներէն ալ անցաւ լոյսը բացուեր էր արդէն, առտուան այն գեղատեսիլ պահն էր ուր բնութիւնը արթնցած կ'ըլլայ պայծառ ու թարմ գե-

ղեցկութիւններու մէջ եւ հիւսիսակը աննման դուրդու-
րանքով երազ ու բոյր կը տարտղնէ ամէն կողմ: Արեւ
չկար տակաւին, զովութիւնը աշխոյժ կենդանութիւն մը
բերաւ Գրիգորին վրայ, փարատեցան բոլո՛ր տո՜գոյն մը-
տածումները զորս թեթեւ մութը կրնար ներշնչել իրեն:
Տեսիլքը՝ որուն նուիրուած էր, այժմ յստակ եւ դիւթիչ
կը դառնար ինչպէս դարնան արշալոյսը: Իր հոգին աւե-
լի ուժ զգաց, կորովը՝ տիրական կամք մը դրաւ իր քայ-
լերուն մէջ, ա՛լ երազի ետեւ չէր վազեր այլ իրականու-
թիւնն էր զոր հետը առած կ'երթար:

Հինգ կանգունաչափ բարձրացած կը թուէր արեւը՝
երբ լերան ստորոտը զուլալ ջուրի մը եղերքը նստաւ:
Պէտք ունէր քիչ մը ինքզինք ամփոփելու եւ մտածելու
իր հետեւելիք յանդգնութեան վրայ:

* * *

Գրիգոր տասնեւհինգ տարին լրացուցած, գեղացիի
անվախ հոգիով եւ ժամանակէն առաջ հասակ առած տը-
ղայ մըն էր: Փոքրիկ տարիքէն կորսնցուցած ըլլալով իր
հայրը՝ իրմէ մեծ երկու եղբայրներուն հետ սիրտ սրտի
աշխատելով իր վզին ձգուած բեռը կանուխէն ըմբռնած
էր: Երբ դաշտի աշխատանքներէն ետք եղբայրները
քրտնաթոր տուն կուգային, ինք սրտի տեսակ մը անձ-
կութեամբ լեցուած կը սրտմտէր անոնց դէմ որ տակաւին
կը շարունակէին աշխատանքը տան մէջ առանց իր օգնու-
թեան պէտքը զգալու եւ կը թողուին որ ինք հանդարտ
սրտով դպրոց երթայ կամ խաղերով զբաղի: Եղբայրա-
կան այս գուրգուրանքը իր մէջ անհանգստութիւն մը ըս-
տեղծեր էր եւ հետզհետէ դժգոհութեան փոխուեր, որուն
պատճառաւ թողուց դպրոցն ալ ու եկաւ եղբայրներուն
օգնելու: Թոյլ ու անհոգ տղոց անտարբերութիւնը չունէր
ան արդէն այլ խոհականութեան այնպիսի հասունութիւն
մը որով կրնար շատ բան տեսնել, կշռել եւ հետեւեցնել:

Սյուսպէս կանուխէն՝ ի՛նք վարժեցուցեր էր իր անձը պարտքին ու պատասխանատուութեան :

Երկու եղբայրներէն դատ Գրիգոր ունէր նաեւ քոյր մը, տարիքով իրմէն փոքրիկ եւ վաղաճաս ծերութիւնով ընկճուած մայր մը : Հօրերնուն մահուընէն ետք մայրը իր ամբողջ գորովը տուեր էր իր զաւակներուն, դեղացի կնոջ շարքաշ աշխատանքով, յոգներ ու տքներ էր եւ միշտ զաւակներուն հոգիով կաղդուրուած՝ կրցեր էր մեծցնել դանտնք :

Իր հանգիստի օրերը կը մօտենային, կը մտածէր, երբ մեծ տղան քսան տարեկանն անցաւ . երկու տարեկան փոքր էր միւսը : Ալ հիմա արտ եւ պարտէյ կրնային առանց առաջնորդի վարել, ցանել, մշակել եւ դաշտային բոլոր աշխատանքները կատարել իրենց ժամանակին : Գեղին մէջ շատեր նախանձի տեսակ մը թունաւոր աչօք կը նայէին այս ընտանիքին որ երկար տարիներ որբի եւ որբ-եւայրի կեանքին ամբողջ դառնութիւններուն տակ կորովի տոկունութիւն մը ապացուցած՝ կրցեր էր վերջապէս հանդիստ եւ անվրդով յարկի մը քաղցրութիւնը ապահովել :

Մայրերնին երիտասարդ էր տակաւին երբ ընտանիքին հայրը քիւրտերու դաւաճան գնդակին զոհ գնաց մօտաւոր գեղէ մը դառնալու ատեն, իր քաջութիւնը բայց մանաւանդ խոջախ եւ վեհանձն էր իկմարդու ընաւորութիւնը մօտիկ ու հեռաւոր գեղերուն մէջ համբաւ ձգեր էր եւ այդ համբաւը մահուընէն ետքն ալ երկար տարիներ յիշուեցաւ եւ բերնէ բերան խօսուեցաւ :

Մտէն դարնուած այս երիտասարդ կինը սեւ չիթ մը փաթթեց ծնօտին, զսպեց իր ներսէն պոռթկացող զգայնութիւնները, յայրատ նայուածքներու չպատասխանեց եւ նոյն իսկ լուրջ առաջարկներու առջեւ փակեց իր սրտին դռները, ամփոփուեցաւ խրճիթին մէջ եւ իր էրկան թողուցած տունով ու արտով նուիրուեցաւ փոքրիկներուն : Անոնց մէջ ջանաց դնել իր ամուսնին գեղջկական մաքուր

Հողին, մեծութիւնը, քաջութիւնը որոնք անոր այդ եղբայրական մահէն ետք ամէն օր կը մեծնային, կը շատնային իր կնոջական սրտին մէջ եւ պաշտելի յիշատակներ կը դառնային:

—Չորս պղտիկներն ալ մաղի տակ (1) են դեռ, խեղճ կնկուկ, կ'ըսէին գեղեցիք երբ այրի մնաց ան, Աստուած կար ու կարողութիւն, համբերանք տայ իրեն:

Իրաւ ալ տարիները համբերանքով սահեցան, ո՛չ մէկ ջուշգուհանք (2) լսուեցաւ կնոջ շրթունքներէն, իր վղին ծանրագոյն լուծ մը անցուած գեղի անասուններուն լուռ բայց զիտակից համակերպութեամբ տարաւ բոլոր այդ զրկանքները, բերնէն կտրեց զաւակներուն կերցուց, կարկրտնեց, լուաց, նորեց եւ անբաժին չթողուց զանոնք. գեղի նախնական վարժարանն անգամ կրցաւ զրիկել զանոնք քանի մը տարի, քիչ մը դրել կարգալ, քիչ մըն ալ հաշիւ սորվելու համար:

Իր հարսնութեան սնտուկը տարիներու ընթացքին կամաց կամաց դատարկացաւ: Ձեռք ձեռք զգեստներ՝ որոնք ի՞նչ երազներով շինել տուած էին իր մարանքն ու ամուսինը, մէկիկ մէկիկ կտրեց ձեւեց եւ տարուէ տարի իր զաւակներուն նոսրոր շորեր կարեց: Արտերը վարձու տուաւ, բանջարեղէնները ինք մշակեց, հաւ եւ կով պահեց, զմայլելի տնտեսութեամբ կոկիկ մաքուր եւ չարքաշ ընտանիքի մը համբաւը շինեց որուն գեղի բոլոր կիներուն հետ շատ ու շատ այրեր ալ մատ կը խածնէին:

—Հալալ ըլլի կնիկ, պէպախտ գլխաւորդ ողջ ըլլար տէ տեսէր, կ'ըսէին ամէնքը հիացած:

Օրինակ մըն էր, իրաւցնէ, ամբողջ գեղին առջեւ, թէեւ նախնածողներ ալ դռնուեցան որ չարախօս շուկներ փոխանակեցին ականջէ ականջ եւ խորհրդաւոր նայ-

(1) Մաղի տակ ըլլալ—Պղտիկ, մանուկ, հաւերու ձագերուն ակնարկութեամբ:

(2) Ջուշգուհանք—Դժգոհութիւն:

ւածքներ թարթեցին այս կնոջ անօրինակ անձնուիրութեանը եւ տնտեսութեան մասին :

Երկու գաւակները քսան տարիքը դեռ նոր անցած էին երբ ընդհանուր պատերազմին լուրը սեւ մուխի մը գծին պէս քաղաքէ քաղաք ու անկէ ալ դէպի գեղ ճամբորդելով հասաւ հոս : Ամէնքն ալ սարսափով համակուեցան, անորոշ սարսափով մը անշուշտ որովհետեւ ընդհանուր պատերազմին իմաստը կշռող ոչ ոք կար, նոյն իսկ գեղին փորձառու եւ տարիքոր իմաստունները տեսակ մը ըսկեպտիկ ժպիտով մը դիմաւորեցին լուրը սկիզբէն :

— Եղածը բան մը չէ, յարգի բոց մըն է որ որքան տարածուն ըլլայ այնքան շուտ կը մարի, կը տրամաբանէին անոնք, մանաւանդ Պալքանեան արագ կոիւններուն պատմութիւնն ալ դեռ թարմ էր մտքերնուն մէջ :

Շարաթ մը հազիւ անցած՝ կարմիր թուղթեր, որոնք վատ նշանի մը պէս փողոցներու անկիւնի վրայ փակցուած էին, խիստ հրամաններով կը հրաւիրէին լճէն վեր բոլոր այրերը որպէսզի «հայրենիքի ծառայութեան մտնեն», անսաստողները մահուան պատիժով պիտի իյնային :

Գեղին վրայէն սգաւոր հով մը փչեց, բոլոր տուններուն դպաւ, բոլոր սրտերը խշխշջուց : Երկինքէն կրակ մաղուեր էր, կ'ըսես, բոլորին ալ վրայ, ամէն սիրտ հառաչանք մը՝ ամէն կուրծք կսկիծ մը կը մխար :

Գեղին բոլոր երխտասարդներուն հետ Գրիգորին երկու եղբայրներն ալ գինուորադրուեցան, առաջին խումբը շարաթ մը ետք մեկնեցաւ գեղէն լացի եւ շիվանի անսպասում համերգի մը մէջ :

Մարդիկ սկսան ըմբռնել աղէտը երբ երխտասարդները խլուեցան տուներէն եւ արտերէն ու տարուեցան անծանօթ սպանդանոցներ :

Այրիին տանը առիքին տակ երեք հոգի մնացին հիմայ: Գրիգոր զգաց թէ ինքն էր որ այժմ նախասնամական դեր պիտի առնէր իրենց տան մէջ, իր փոքրիկ կուրծքին տակ մեծ հոգիի մը հեւքերը խնամեց եւ նոյնը զգացուց իր մայրիկին ու քոյրիկին որոնց աչքերը, աղբարիկներուն ձեկնելէն ետք առեր էին ա'յն տեսակ փայլ մը որ ցոյց կուտար թէ արցունքները շա'տ մօտ էին ամէն վայրկեան: Գրիգոր քաջալերեց, մեծ մարդու պէս խորհրդակցեցաւ իր մայրիկին եւ քոյրիկին հետ, սրտապշտողեց զանոնք եւ ամէն օր ինք մինակը քաղաք երթալով կերակուր տարաւ իր եղբայրներուն եւ թարմ լուրեր բերաւ քաղաքէն:

«Ութ օրէն ազատ պիտի ձգեն», «15 օրէն տուն պիտի դառնան», «չատ հանգիստ են», «պատերազմը դադարելով վրայ է», «Թուրքը չպիտի կուռի», այսպէս տակաւին շատ ու շատ յուսալից լուրեր քաղեց, գեղը բերաւ, ամէն իրիկուն հաւաքուող կիներու եւ մանկիկներու բաղձութեան մը առջեւ կրկնեց զանոնք, իր խելքին կարելի հետեւութիւններն ալ աւելցուց անոնց՝ ամենէն դժբախտ իրականութեանց վրայ անգամ յոյսի ճերմակ ամպ մը ձգել ջանալով միշտ:

Օրեր եւ շաբաթներ անցան, դէպքերը տարօրինակ եւ անսպասելի ուղղութիւններ կ'ստանային, ամէն օր մըթնոլորտը աւելի խոժոռ եւ խստամբեր կը դառնար, մարդիկ փախչող երէկը կը փնտոէին շարունակ:

Քաղաքէն գեղ ու գեղէն քաղաք Գրիգորին երթեւեկը կկոցի արագութիւնն ստացեր էր, որովհետեւ իր աղբարիկները բաւական մարդեր ու որոշեր էին զրկել ճակատ: Լուրը կայծակի մը պէս զարկաւ առ հասարակ ամբողջ դեղին ու այս ընտանիքին գլխուն, այսքան անձկութեամբ ու զրկանքներով մեծցուած երկու որբեր, ուրիշ հազարաւորներու նման պիտի երթային կռիւի եւ հոն դոյզ մը աժսնագին կապարով պիտի իյնային դիապատ . . .

Անհնարին բան էր այս, խենդենալիք բան էր:

Այրին Երկու ձևքերով դըլուխը ծածեց, ծունկերուն շարկաւ, լացաւ եւ կողկողազին աղաղակներ բարձրացուց, դեղին մուխքարից եւ մեծերուն դնաց, աղաչեց, պաղատեց, լացաւ, դռնէ մէկը վերադարձնէին տուն, «մաղերս կը ծախեմ պէտէլը կուտամ» ըսաւ, «անչափահաս են միւս զաւակներս եւ հայր ալ չունին, անօգնական են, սիրտ չունի՞ք դուք, Աստուած չունի՞ք . . . »:

—Այդ օրէնքները չեն անցնիր հիմայ, պոռացին շահան հայհոյանքներու մէջ եւ վռնտեցին այրին երբ անիկա վիշտի գերազոյն վայրկեաններու մէջ արդարութեան եւ աստուածային պատուհասի խօսքեր ըրած էր կորովի համարձակութեամբ:

Կէս մեռած տուն վերադարձաւ այրին, փակուեցաւ իր խրճիթին մէջ եւ երգեց մէկը այն երգերէն որոնք կըրնային ովկիանոսներուն յատակը ծաղիկներ դառնալ կամ մթամած երկինքի մը խորունկը թաղուիլ, ոսկի աստղերու նման նուաղելու համար:

Օր մը Գրիգոր հեւքով ու արցունքոտ աչքերով դարձաւ տուն, ոչ իսկ կրցեր էր եղբայրներուն զգեստեղէն, հաց կամ կտոր մը դրամ տալ որովհետեւ ամէնքն ալ նախորդ դիշեր տարած էին առանց նախապէս իմաց տալու:

Սուգի նոր ու թանցր խաւար մըն էր որ կ'իջնար եւ կը լեցնէր խրճիթն ամբողջ, տան կարասիները, բողոզներն ու աննշան իրերն անգամ լեզու ելեր, կուլային եւ իրենց տխուր շունչը կը խառնէին հէք աղջնակին, պատանիին արցունքներուն եւ վշտահար այրիին որ կ'երգէր,

Իմ բազդս է ծներ սեւ քարին վրայ

Իմ բազդս է նստեր սեւ սարի վրայ . . .

Թրթռուն ու լալազին ձայնով մը գեղջուկ կինը հողի կուտար իր երգերուն, որոնք բարակ մետաքսէ դերձանի մը պէս կը քակուէին անոր կուրծքէն եւ փոքրիկ սենեակին մէջ դարձդարձիկ պտոյտներ գծելով կ'երթային փոք-

րիկ աղջկան եւ պատանիին ականջէն վար, կը լիաթթուէին անոնց սրտին եւ արցունքներուն ամենէն վճիտը կը հոսեցընէին դուրս:

Քանի մը շարաթներ լացի միակտուր պատարադի մը պէս անցան: Պատերադմը կը սաստկանար, զինուորի ցաւերը տեղի տալ սկսան աւելի մեծ եւ անկրելի վիշտերու, գեղը դատարկացաւ, բանտերը լեցուեցան զուռազուռ:

Ահաւոր ճղնաժամը կ'սկսէր. . .

* * *

Գրիգոր պահ մը իր կաթողին մօր եւ քոյրիկին խանդակաթ դուրգուրանքին տակ պահուած մնաց իրբեւ տնոնց միակ ճրագը, որուն խաւարումը անառաւօտ աղջամուղջի մը վիճը պիտի նետէր հէք այրին եւ աղջնակը ու հոն քարացնէր զանոնք իրբեւ նոր Նիորէ:

Գրիգոր կ'ըմբռնէր այս, կ'ըմբռնէր նաեւ դուրսի փոթորիկը: Քանիցս ձօրմէն խնդրեր էր թողուլ տունը եւ փախչիլ, լեռներ ու ձորեր կտրել եւ հասնիլ հայկական բանակ՝ որուն շուկն ու պատմութիւնը չես դիտեր որ հովերէն եկեց ու տարածուեր էր բոլոր գեղերուն եւ գեղացիներուն մէջ:

Այս յանդուգն քայլին մտածումն անգամ սարսափ աղբեր էր մայրիկին որ իր կաթողին զաւակը թեւերուն մէջ առած արցունքի հեղեղի մը մէջ թրջեր էր, եւ խելագար փարումներով ջանացեր արգելել այդպիսի որեւէ փորձ:

—Ձէ', հաւրուս, չէ, զիչ մըլ կեցիր, զիչ մըլ, Աստուած ողորմած է, մեռնինք մնանք միասին բլլանք:

Տղան ա'լ չէր դիմանար, ինչպէս պիտի կրնար լքել իր մայրն ու քայրիկը, ինչպէս պիտի մոռնար անոնց լալազին ու գլխիկոր աղաչանքը: Ապա երբ կ'առանձնանար սիրոյ եւ անձուերութեան հերոսական պոռթկումի մը

մէջ կը մտածէր վտանգի մը պարագային քաջի պէս մեռցընել եւ յետոյ մեռնիլ :

Այս դժգոցումին զեղեցկութեանը քով իր պատանի միտքը սակայն բնածին եւ պայծառ տեսողութեամբ մը կ'առաջնորդէր զինք աւելի յանդուգն փորձի մը, կը մտածէր, երեք օր քալելով անցնիլ արտասահման դտնել հայ բանակը եւ անոր պատմել զուլումի բոլոր մանրամասնութիւնները, գտնել իր եղբայրները եւ անոնց հետ կըուլիլ եւ զեղը հասնելով փրկել իր հոգեհատորները :

Այս մտածումը լուսաւոր հաւատքի մը պէս առաջնորդեց փոքրիկ հերոսը, ու գիշեր մը երբ վշտին ու արցունքին տարապայման յոգնութիւնը փակեր էր իր քրոջ եւ մայրիկին աչքերը, ելաւ անկողնէն եւ անշշունչ հետեւեցաւ իր ծրագրին . . .

Առուակին եղերքը, ձորին մէջ, ուր նստեր էր հիմա մտաբերեց իր եղբայրները, ապա զեղին բոլոր անցքերը, իր տունը, մանաւանդ մայրն ու քոյրիկը, որոնք չպիտի կրնային գտնել զինք իրենց վշտաթաթաւ աչքերը բանալէն ետք, . . . ի՞նչ սուգ, ինչ շիվան :

Ձգաց որ սիրտը կուռի եւ աչքերը կը խեղդուին պըտըտը արցունքներուն մէջ, անգամ մըն ալ խմեց զով ջուրը եւ զեղուն հոգիով անգամ մըն ալ նայեցաւ բլուրին տակ իրենց զեղին, եւ քալեց վաղուան հեռապատկերով ուժով-ցած :

Ճամբան բոլոր փորձանքները նախադգաց, արգիլեց անոնց վերահաս հարուածը : Մթութեան մէջէն յառաջացաւ, սողոսկեցաւ, խոտով ու ջուրով սնանեցաւ, քարերու ծերպերուն մէջ անցուց մութ ժամեր, օր մըն ալ թնդանօթներու ձայնին ուղղութիւնը բռնած՝ գտաւ հայ բանակը :

Հիմա ինք փրկուած էր ա՛լ, պէտք էր փրկել իր զեղը ,

յաղթանակով մտնել հոն եւ գերադոյն ուրախութեան սրտազեղումի մը մէջ, որ պիտի փոխարինէր տարիներու ամբողջ արցունքները, դտնել իր մայրիկն ու քոյրիկը, սեղմել զանոնք իր կուրծքին խելայեղ ու ցնծուն աղապատանքով մը, եւ ժպտիլ անոնց եւ խնդացնել զանոնք կուշտ ու կուռ երջանկութեամբ մը:

Կորիւնի մը պէս կուռեցաւ Գրիգոր, հերոսական յանդգնութիւններ փորձեց, շան մը լակոտին նման առջեւը ձգած՝ հալածեց մահը, անոր սպառնալից ու ժահրոտ մօտաւորութիւնը արհամարհեց մարտիրոսներուն աննուաճ քաջասրտութեամբ եւ առաւօտ մը, հայ բանակին հետ մըտաւ իրենց դեղը:

Անթաղ գերեզման մըն էր դեղը, կիսափուլ տուներ միայն ու ծուխեր հոս ու հոն՝ խարանի մը պէս մայր հողին զարնուած:

Գրիգոր հեւասպառ ու քրտնաթաթաւ հասաւ իրենց փողոցն ու տունը, կիսով կործանած էր եւ կը մխար, «իմ մօրը վիշտն էր այդ ծուխը» մտածեց, ու ներս անցաւ անանուն տենդով մը լեցուած ոտքէն մինչեւ դուռիս:

—Մայրիկ պոռաց դողդոջուն եւ սրտապատառ ձայնով մը, պատասխան չկար: Գրիգոր խելադար ուրուականի մը պէս անցաւ յառաջ, կոկորդը լեցուեցաւ սրտին խորէն շատրուանող հառաչանքներով եւ խեղդուկ լաց մը բարձրացուց ամենի աղաղակով մը, որուն տակ քարերն անգամ շարժեցան . . .

Ձղջաց Գրիգոր վերջին պահուն մայրն ու քոյրիկը ձգած ըլլալուն համար, անոնց հետ մէկ ճորի եւ մէկ փոսի մէջ սպաննուած չըլլալուն համար . . . : Պղտոր աչքերով սողոսկեցաւ կիսափուլ տնակին ներսի մասերը, անկրբելի մտածում մը կը սառեցնէր իր սիրտը: Երբեմն հրճուանքի տարտամ զգացումի մը կը փոխուէր այդ սարսափը երբ կը մտածէր յանկարծ մայրը եւ քոյրիկը դտնել եւ քաջ զինուորականի համազդեստով նետուել անոնց

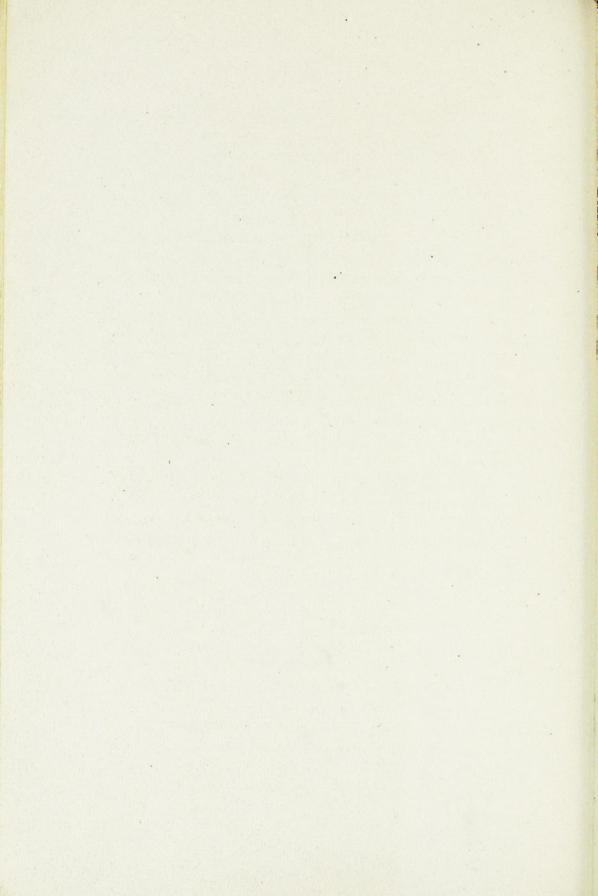
գիւրկը եւ բացատրել անոնց իր վերջին փախուստին միակ նպատակը . . .

Երբ աչքերը մութին վարժուեցան տեսաւ մարդկային մարմին մը որ երկարած էր պատին տակ . . . Գրիգոր մօտեցաւ եւ մէկ ոստուծով փարեցաւ անոր, իր կաթոգին մայրն էր եւ տակաւին կենդանի . . .

Վերցուց անոր գլուխը եւ առաւ իր զրկին մէջ, «մայրի՛կ, մայրի՛կ» հեկեկաց այնպիսի ձայնով մը որուն մէջէն կուրծքը կը քակուէր կարծես, եւ սիրտը դուրս կուգար պատառ առ պատառ . . .

Այրին չէր պատասխաներ, չէր ալ կրնար պատասխանել, ծանրացած թարթիչները հազիւ կարողացաւ կէս մը վերցնել, տեսաւ իր տղան, Գրիգորը, եւ օրհասականի յետին ու անանուն երանութիւն մը շողացուց աչքերուն խորէն, եւ լուսանկարչի ապակիին պէս բերբերուն մէջ առաւ տղուն պատկերը որովհետեւ իրթեւերը չէին կրնար ընել այդ, եւ զգուեց զայն իր մարող հոգիին բովանդակ գորովանքով:

—Ներէ՛ ինծի, մայրիկ, ներէ՛ ինծի, աղաղակեց Գրիգոր խեղդուկ ու կցկտուր ողբով մը ու ալ չկրցաւ շարունակել իր խօսքը, արցունքի կրակէ կաթիլներ հոսեցան իր տանջահար մայրիկին գլխուն վրայ որ սկսած էր սառիլ:

ԱՐՑՈՒՆՔՆԵՐԸ

ԱՐՅՈՒՆՔՆԵՐԸ

«Իմ աչքերս այլևս չեն տեսներ այս գարունը, ո՛չ ալ անոր արեւն ու կանաչ կակաչ դաշտերը, ըսաւ երիտասարդ հովիւը, որովհետեւ իմ բիբերս լեցուն են պատկերովը այն հեռաւոր կոյսին զոր անցեալ տարի ճանչցայ երկու ճամբաներուն միացած կէտին, հեռաւոր լեռներուն ստորոտը:

«Իմ սիրտս ա՛լ չճանչնար երջանկութիւնը՝ տղու օրերուս, երբ փոքրիկ ուլերս հաւաքած լեռներն ի վեր կը մազլցէի, կուրծքս հովերու խաղին տուած:

«Ես կը ճանչնամ սէրը, ես կը տառապիմ հիմա, այն աղւոր աչքերով աղջկան հաճար որ ինծի նայեցաւ խորո՛ւնկ խորո՛ւնկ գիշերուան մը պէս եւ իր հոգիին աստղերը թափեց իմ աչքերուս մէջ հրթիռներով խաղացող պատանիի մը նման . . .

«Ի՛նչ խօսեցաւ ինծի ան, աղւոր աչքերով աղջնակը, չեմ գիտեր, բայց հովերը, որոնք կ'անցնին մտերիմ լեռներու կատարներէն, կը բերեն ինծի մրմունջը անոր շրթունքներուն, եւ կը հեծեծեն ինծի հետ՝ անոր բռներուն անհասկնալի խորհուրդին տակ . . .

«Կ'ուզեմ վազել այդ մտերիմ հովերուն ետեւէն ու կուրծքս տալ անոնց որոնք հեռաւոր, մանիչակազոյն լեռներու ստորոտէն կ'անցնին ամէն օր, եւ կ'ուշանան երկու ճամբաներուն միացած կէտին վրայ, ուր աղւոր աչքերով աղջկան հանդիպեցայ . . .

«Ես հովիւ եղայ երբ սէրը չէի ճանչնար, աղջկան աչքերուն կախարդանքը չէի գիտեր, անոր ժպիտին թըրթըռումները չէին ցնցեր իմ հոգիիս յատակը: Կապոյտ

բլուրներուն ստորոտը, երկու ճամբաներու միացած կէտին վրայ տեսայ այս ամէնքը, այս ամէնքին ծանրութիւնը այդ օր նստաւ շրթունքներու վրայ, աչքերու վրայ, հոգիիս բոլոր միջոցներուն մէջ, ա՛լ տիեզերք չունիմ ես, ա՛լ բիրերս կոյր են ու շրթունքներս թոթով...»

Կուլար հօտաղը, իր փոքրիկ դառները թողուցին կանաչ խոտն ու առուակը եւ մօտեցան իրենց աղւոր մաղերով հավիւին, նայեցան անոր լութեամբ, եւ ճանչցան անոր տիրութիւնը որ կը վաղէր սրինգէն հառաչող եղանակներուն մէջէն:

Փոքրիկ թռչուններ ալ լսեցին լեռներու տղուն լացը, կեցան ծառի մը օրօրւող ճիւղին վրայ որ քրոջ մը բարի բազուկին պէս կերկարէր պատանիին դլխուն դով օդ ու սիոսիանք տալու համար:

— Իր դժբախտ սիրուն համար է որ կ'ուլայ, ըսին, մեղքցան անոր վրայ, ու դացին երկինքի բոլոր թեւաւոր էակներուն պատմելու այդ աղւոր մաղերով տղուն վիշտը . . .

— Ես իմ երգս կուտամ ըսաւ սոխակը, եթէ տղան կրնայ իր հոգիին երջանկութիւնը գտնել:

— Ես իմ աչքերս կուտամ, ըսաւ մատաղ տատրակ մը, եթէ տղան կրնայ զաղբեցնել իր լացը:

— Ես իմ ժպիտս կուտամ ըսաւ ոսկի դյուխով թրուչնիկ մը, եթէ պատանին կրնայ մոռնալ իր վիշտը . . .

— Ես իմ սիրտս կուտամ, ըսաւ բարի, քնքոյշ ճնճրուռուկ մը, եթէ պատանի հովիւը կրնայ սիրել զիս . . .

Պատանին լսեց ամէնքը, աչքերը աւելի լեցուեցան արցունքով, իր երդը աւելի ողբաճայն սկսաւ հեկեկալ, սարերու լանջքին լացաւ մինչեւ կէս գիշեր, որովհետեւ միայն աղւոր աչքերով այն աղջիկը, որուն հանդիպէր էր կախարդական լեռներուն ստորոտը, երկու ճամբաներու միացած կէտին վրայ, պիտի կրնար բնել իրեն՝ ինչ որ երկինքի բարի արարածները կրնային տալ . . . :

ԱՐԲԻՐԻ ՄԸ ՀԻՆ ՕՐԵՐԸ

ԱՂԲԻԻՐԻ ՄԸ ՀԻՆ ՕՐԵՐԸ

(ԽՈՒՐԱՅԻՄ)

Իմ մանկութիւնս այդ աղբիւրին մտերմութիւնը ճանչցաւ ամենէն առաջ: Երբ ոտքերս, մեր թաղէն դուրս, փոքրիկ հեռաւորութեան մը սկսան դիմանալ, ես հոն կը վազէի միշտ, իմ խաղընկերներու հետ, ամէն առաւօտ եւ ամէն երեկոյ:

Ո՛ր, աղբիւրի մը մտերմութիւնը, անոր անսպառ եւ մշտահոս սէրը, երբ մեր տղայ օրերուն կը մտնեն մեր սրտին մէջ եւ հոն խորունկ անկիւն մը կը պահուըտին ու կը կենան. ապա կը տժգունին ու կը մեռնին կարծես: Ատեն մը ետք սակայն քունէն արթնցող մանկան մը պէս կ'արթննան մէկէն, կը ժպտին ու կանուշան, կը տիրեն մեր սրտին եւ կը լեցունին անոր բոլո՛ր խորշերուն, բոլո՛ր անկիւններուն մէջ:

Գուք կրնա՞ք հեռանալ հին օրերուն այդ անանուն մտերմութենէն. կրնա՞ք թողուլ կաթընկեր սիրականի մը բազումկները երբ հին օրերէն կերկարին անոնք ձեզի դողդոջ ու կարօտադին . . . Եթէ պիտի խօսիք, ձեր սիրտք բացէք, դտէք հոն ձեր լեռներն ու դաշտերը, դտէք ձեր գիւղը, քաղցէք անոր երգիքներուն մէջէն՝ ուր ծնաք. անցէք անոր վազուն աղամանդներուն եզերքէն՝ ուրկէ թրջեցիք ձեր մանրիկ ոտքերը եւ սրբեցիք զանոնք կանանչով ու կակաչով: Գացէք պաղուկ ալի մը քով ուրկէ ձեր զոյգ աիներով խմելու ատեն ժպտեցաք դաշտի աղուոր աղջիկներուն:

Հիմա դուք պիտի գտնէք անոր հինաւորց ժխորէն անոյշ արձագանգ մը ձեր սրտին մէջ, այն օրերուն չափ

մտերիմ ու կենդանի: Անոր երզը սիրելի ստուեր մը պիտի բերէ ձեզի: Հեռաւոր օրերու թոթովանքներ պիտի քակուին ձեր սրտէն, լացեր ու հառաչանքներ նաեւ, թերեւս վախկոտ համբոյրներ ալ՝ որոնք հաստատ խոստումներ յանձնեցին կորսուող հովերուն:

Ես ամբողջ մանկութիւն մը անցուցեր եմ մեր աղբիւրին մէջ եւ անկէ քակուող առուակին եզերքներուն վրայ: Իմ ընկերներուս եւ շարաճճի ուլերուս հետ խաղացեր եմ երկար ու արեւոտ օրեր: Ոտքերս մինչեւ իրիկուն ջուրն ի վար քալեր ու վերադարձեր են: Սպիտակ խիճեր ու խխունջներ փնտուեր եմ հոն տեղուանքը, աւալէ տուներ կամուրջներ շիներ եւ անոնց փլուղումին համար սրտադին արցունքներ խառներ եմ առուակի ջուրերուն:

Խնդուքով ու լացով՝ սիրտս հոն հասունցաւ: Աչքերս անծանօթ քունէ մը արթննալով հո՛ն տեսան աննման գեղեցկութիւններ, կանանչներ, կակաչներ, թռչուն տտախկներ որոնք եկան ու անցան մեր առուակէն, մեր լեռներէն ու բլուրներէն ու այդ ճամբաներուն վրայ թափեցին ամառուան արեւով եփած կաս կարմիր ժպիտներ, անլեզու խոստումներ եւ զուսպ ու անչկոտ քրքիչներ:

Տակաւին այս անոյշ աղբիւրին կապուած ի՛նչ կարօտներ եւ ի՛նչ տենչանքներ, որոնց համար նոր արթնցող մատաղատի հոգիներուն յատակը անծանօթ ու անիմանալի սարսուռ մը կը խլրտի, այլա կեանք ու արիւն կըլլայ եւ կը քայէ մեղի հետ, կապրի մեր բոլո՛ր օրերուն, բոլո՛ր բարախումներուն հետ . . .

Ես տեսայ որ հրաշքի աղբիւր մըն էր մերը, բոլորին առջեւ ալ բարի, բոլորին՝ ալ ասպնջական, բոլո՛ր շըրթունքներուն, բոլո՛ր սրտերուն համար ալ լիառատ:

* * *

Խուրային մեր աղբիւրին անունն էր: Ո՛վ այդպէս կոչեր էր, կամ ինչո՛ւ այդ անունը դրեր էին, չիտա՛կը,

չեմ դիտեր : Միայն դիտեմ թէ շատ սիրուն էր ան : Անունին մէկ վանկն խսկ բաւական էր որ թաղին տղաքները վեր ցատկէին եւ իրենց պճըլտուն աչքերուն խորը երջանիկ ժպիտ մը շողար դիշերուն մէջջէն անցնող կայծոռիկէ մը պէս :

Սուրային՝ կոտորած ու ծամածուռ ձորակի մը վերի անկիւնին վրայ շինուած էր : Գլուխն էր ան կարկաչով փախչող առուակէ օճին : Բանի մը անտաշ քարերով պատ մը եւ կիսածածք մը շիներ էին անոր վրայ : Ձուրը կը վաղէր քարէ ջրդռնէ մը, որ պատին մէջքին հաստատուած էր եւ մշտաբաց ու լայն շրթունքի մը կերպարանքն ունէր :

Յատակը միակտուր, ընդարձակ ապառաժ մը կը պտտկէր սպիտակ ու ճաքուր, որուն վրայ դաշոնի (*) մեծութեամբ եւ անոր խորութիւնով փոքրիկ քառակուսի աւազան մը փորեր էին : Ձուրը կը լեցուէր հոն, եւ անոր երեսէն սուզուելով սալուկ ու ծամածուռ ճամբաներէ կ'անցնէր եւ անհամբեր աճապարանքով ձորակին ու կանաչներուն մէջ ցատկելու ատեն փշուր փշուր կըլլար, մարդարիտ ու աղամանդ կը ցաներ նոր բացուող կակաչներուն գլխուն :

Սմառուան վերջերը, Օգոստոսին, ջուրը կը քիչնար, ճուկի աղբիւր մը կը դառնար, ուրկէ մեր ուլերն անգամ իրենց բարակ դունչերով հաղիւ կրնային լեզուին թըրջել : Ձորակն ամբողջ սուզ կիջնար, իր շէնութիւնն ու երգերը կը կորանցնէր, այցելուները կը ցանցառնային, նախիրն անգամ իր ճամբան ուրիշ ուղղութիւններու վրայ կը դարձնէր, թաղերը մտնելու եւ բոլոր տուններուն բաժնուելու համար :

Աղբիւրին ամէնէն տխուր օրերն էին : Սղաւոր այրիի մը պէս մութ լաչուկ մը ձգած գլխուն անիկա կը պաղէր կը նստէր քանի մը շաբաթ : Տղաքներ ա'լ ղլինքը չէին սի-

(*) Դաշոն—Տաշտ :

րեր, ձորակին բարի սողուններն անգամ դիմացի լեռներն ու քարերը կը բարձրանային ծառերու շուք փնտուելու համար հեալէն:

Աշնան կը կենդանանար ան. անձրեւները իրեն կը բերէին առատ բարիք ու երազ, սէր ու աղաղակ: Տեսնելու էիք անոր օրերը:

Զիւներու եղանակին՝ Խուրային կը հոսէր կերթար ակուններն իրարու դարնող մսկոտ ճամբորդի մը պէս: Իր շուրջ ամէն ինչ ձիւնի սաւանի մը մէջ պառկած քնացած կըլլար: Աղբիւրն ըսես, փոքրիկ հնձեծանքներով կը հոսէր կերթար, ճերմակ թուղթի մը վրայ քաշուած սեւ ու կոտորած գիծի մը նման:

Գարնան՝ անոր ջուրը բուռ բուռ աղամանդ կը դառնար եւ ջրդոնին անցքը պատուելու աստիճան ուժդին ու առատ՝ կը թափէր վար: Ապառաժներն անգամ կը մամռանային, անոնց ճեղքերէն փոքրիկ վտիտ ծղօտներ հասակ առած ծաղիկի գոյնդգոյն աչքերով կը ժպտէին կապուտիկ երկինքին եւ ջուրերուն հետ խաղի կը բռնուէին արեգակով ու լուսնով:

Խուրային կերպեր, կը սլօար, փրփուրներուն մէջ կը կորսուէր: Առաջաստ մտնող սիրականներուն կարօտը կար անոր խելայեղ վաղճին մէջ: Զորին մէջ իջնալէն ետքն ալ՝ աշխոյժ ու զուարթ՝ կանցներ քարերու տրկտիքէն, բարձրաղաղակ կանչուրտուրով կը հետեւէր բոլոր դարձուածքներուն, դրացի կանանչներուն կուտար իր համբոյրներուն ամենէն տաք կարօտը, փոքրիկ բարձունքներէ ցատկելու ատեն անհասկնալի քրքիչներ կը թափէր, կրկին կը վազէր, կրկին կը սահէր եւ ոստոստուն խրնծիղներով կը շարունակէր անծանօթ վախճաններու գայող իր ճամբան:

Խուրային մեր թաղին ճիշդ դիմացն էր, դերիդմանո-

ցի լեռներուն ետեւ, որոնց վրայէն սողոսկող ուղիներէն կանցնէինք եւ կը հասնէինք հոն :

Գարունէն սկսեալ ամառուան մեծ մասը եւ ամբողջ աշնան՝ Պուրային լեցուն կըլլար ամէն տեսակ մարդերով : Կիրակի օրեր հարսնիք կընէին, կըսես : Պժողներու եւ երգողներու խումբեր ջուրին բոլորաիբր կամ կապոյտ քարերուն վրայ՝ ածուներու նման կըորած նստած, երկար եւ օրօրուն եղանակներով կը լեցնէին ձորակն ամբողջ :

Պատանիներու եւ աղջիկներու անհատնում շարոցներ չվերջացող շղթայի մը նման կուգային ու կանցնէին Պուրայի մտրէն դէպի դիմացի քարերը, կամ կը շտկուէին դէպի «Քարէ Սուֆա»ն, եւ կամ աւելի անդին, ճերմակ քարերով կէտկիտուած գերեզմանոցի լեռները :

Բաղմութիւնը շէն ու զուարթ՝ ձորակին բոլոր անկիւններն ու անոր նայող կատարներուն վրայ կը դանդաղէր, կը կենար, մինչեւ որ լուսնկան Խուրէ Պաշիէն փրթէր մէկէն կասկարմիր ժպիտով եւ բարեւ մը տալէ ետք, ամէնուն՝ վեր բարձրանար համբերատար ճամբորդի մը պէս : Անկէ ետքն էր որ մարդիկ կը քակուէին կերթային իրենց Թաղերն ու տուները :

Լուր օրեր, երբ էրիկ մարդիկ շուկայ կըլլային կամ դաշտը, Պուրային աղջիկներուն եւ հարսներուն կը մընար : Պումբերով կուգային, կըսես, առուակը սիրելու համար : Մերկ սրունքներով ջուրերուն մէջ ինկած՝ կը լուային բուրդ, կտաւ, կապերտ ու սաւան, ձմրան վրանոց զգեստներ եւ մաշած շալվարներ : Առուակին հասակն ի վար, մինչեւ Ասորոց Չայը ամէն անկիւն կը գըրաւէին անոնք, կանուխ եկողներ կամ ունեւորներ աղբիւրին մէջ կամ անոր մօտերը, խեղճեր ու աննշան ընտանիքներ ալ աւելի վարերը, ուր որ կարենային լուածքի յարմար անկիւն մը դտնել :

Մերունի մամաներ քարերու շուքին տակ քաշուած պաղ ու թմրած աչքերով կը հսկէին աշխատանքը, կամ իրենց թոռնիկներուն հոգ կը տանէին դժգոհ մըթմըթուք-

ներ ծամծամելով եւ երբեմն ալ անոնց հետ մրափելով :

Անդին, լերան կողին վրայ մատղաշ աղջիկներ լուացւած սաւանները կը փռէին՝ վերեւէն անցնող թռչուն հակներուն հետ ժպտոններ եւ ճուղղուն կատակներ փոխանակելով : Պարտիզական անցորդներն ալ չբաժնուող նայուածքներ կերկարէին այդ սիրուն աղջիկներուն, որոնց երեսը արեւին տակ կայրէր եւ կասկարմիր համբոյրներու փունջ մը կը դառնար :

Իրիկուան դէմ երբ արեւը բերդին ետեւը կանցնէր եւ հեռուէն պայթած թնթանոթի մը բոցավառ դունդը կը շողացնէր, ճաշի ատենն էր ալ : Լերան կողերուն վրայ կլորուած մարդկային զուարթ խումբեր միասին կը ճաշէին աննման ախորժակով, կեանքով ու աշխատանքով աղտոցած :

Մթնշաղին՝ լողանքի ճիչերով կը լինար ձորը : Աղջիկներ ու դեռատի հարսներ իրենց յոգնութիւնը կառնէին ջուրերու յորդահոս փայփայանքին մէջ, խելայեղօրէն իրենց վրայ թափող ջրդոնին կը բանային իրենց կուրծքը եւ անոր սառ զովութեան մէջ կը թաղէին չմարող կրակներ :

Աղբիւրէն վերադարձը լուսնկայով կը լլար :

Անճանաչ մարդերու ստուերներ, ծրարներ իրենց շալակին, ոլորուն ճամբաներէ կը քալէին դէպի տուն : Մեռելներու քաղաքէն անցնելու ատեն անհասկնալի աղօթքներ կը մըթմըթային, վախով ու յարգանքով լեցուն, նայուածք մը քսելով քիչ մը վերը, լերան կողին վրայ պառկող շարք շարք քարերուն, որոնք լուսնի թոյլ ճերմակին տակ քաղցր խաղաղութեամբ մը կը սրբանային : Մամիկներ կըսէին թէ այդ խաղաղ պահուն է որ մեռելներու հոգիները կընկերակցէին անցորդներուն մինչեւ դիւղ եւ սիրելի դէմքեր ու անկիւններ հսկելէ ետք, առտուան դէմ,

կրկին կը վերադառնային իրենց քարէ բնակարաններուն մէջ:

Կէս դիշերէն առաջ Խուրային կամայանար: Մարդ մարդասանք չէր մնար հոն: Երբեմն միայն, ուշ մնացած դգայադիրի գինովներ կը հեւային հոն, փռուած պառկած, կամ կողմնակի երկարած քարի մը տակ: Անոնք ատենը մէկ կը ձգէին իրենց երգերուն կերկեր ու անհաւասար ձայնը որ լուսթիւնը բանալով կը հասնէր մինչեւ մեր եւ հեռուոր թաղերը, տուներն ու տանիքները եւ անոնց վրայ քնացած հոգիներուն մէջ կը թափէր օրօրներ եւ հեշտադին երազներ:

Խուրային հայելին էր մեր զեղջուկ քաղաքին: Անոր հոգիին ու ապրումներուն պատկերը, ըսէիք, սրտին տըրտիւր շխտա՛կ: Վիշտն ու երջանկութիւնը կը միանային հոն: Եթէ անոր մէկ կողմէն գերեզմանոցին տիրութիւնը վար կը սահէր, ետեւէն ալ պարտէզներուն եւ Խուրէ Պաշիի այգեստանին ցնծութիւնը վար կուգար անվերջ: Մուգը շուտով կը մոռցուէր հոն, երջանկութիւնը՝ այն օրերունը եւ աղբիւրինը կըլլար միշտ:

Մէրեր ու խոստումներ ալ կը սնանէին հոն, մեծնալու թէ մեռնելու համար, փոքրիկ դիպուածները թող խօսէին այդ մասին: Այդ ջուրի վճիտ ակին եզերքը տակաւին ի՛նչ ժպիտներ չէին ծաղկեր, ի՛նչ հառաչանքներ, ի՛նչ նայուածքներ եւ ի՛նչ փթթումներ դեռատի հոգիներու, որոնք կուգային ցաւ ու երազ կապելու համար այդ ջուրի ցնծուն ժապաւէնին:

Ու ըսէի դեռ թէ բիւրաւոր տենջանքներ կը թափէին հոն աղբիւրէն պոռթկացող անոյշ ջուրերուն հետ:

* * *

Իմ տղու շրթունքներս ծծեցին այդ անոյշ ջուրերը:
 Իմ տղու հոգիս երազեց այդ անանուն տենջանքները:
 Օր մը, աչքերս աղբիւրին նայեաղը տեսան ու անոր

փրփուրներուն եւ ձեւերուն վրայ ուշացան երկար: Շըրթունքներս փակ մնացին, սիրտս միայն այդ աննման լոյսին ու թրթռումներուն տաղեր նուիրեց: Իիրերուս յատակն ալ լեցուեցան զարնան մշուշով ու զարնան երազով:

Հողիս բացուեցաւ անհուն տեսիլքին:

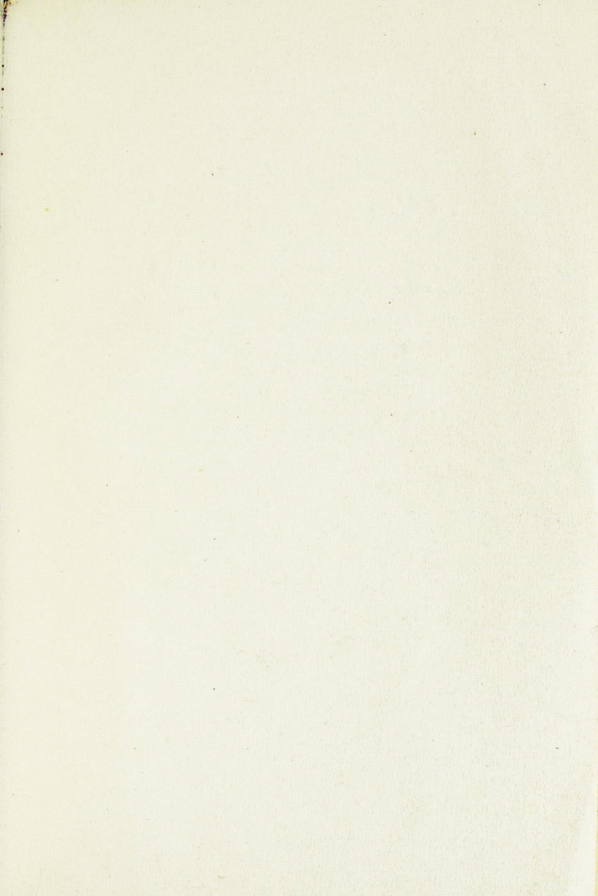
Կուրծքս, իմ մեծ ընկերներուս պէս, ճանչնալ սկսաւ հառաչանքը:

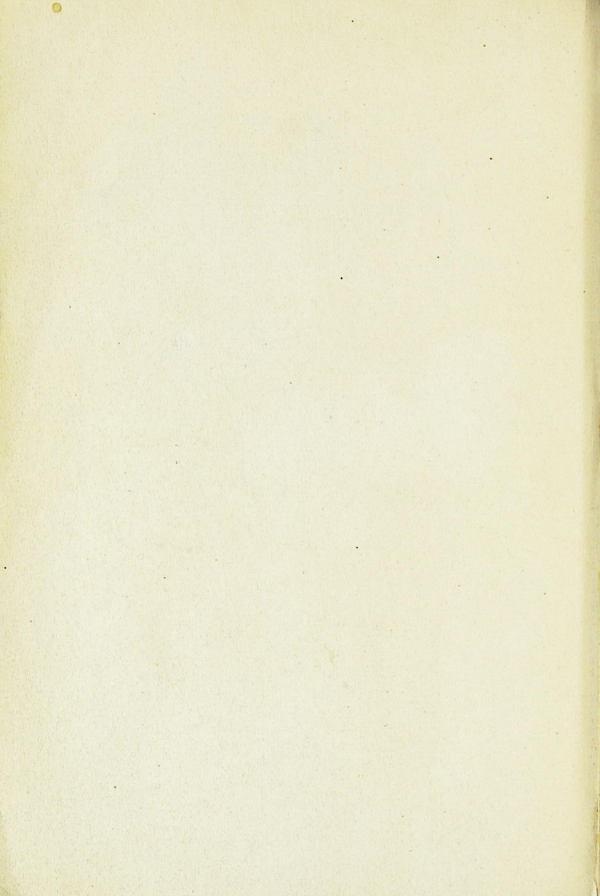
Անկէ ետք, ես թողուցի իմ աւազէ տուներս, խաղերս՝ ջուրերուն եւ ուլերուն հետ, ու մթնշաղին, աղբիւրէն քիչ ձր վար, սեւ քարերուն տկտիքը վիշտով ու կարօտով ըսպասեցի անոյշ ջուրերուն, անոնց ծաղկած փրփուրներուն, որոնք նշենիներուն ճերմակ կոկոններուն պէս, օրօրուելէ՛ն, պարելէ՛ն կուգային իմ մօտ, ապա կը վաղէին վար, կը փախչէին անոյշ նազանքներով:

Ես դիտէի թէ այդ ճերմակ փրփուրները նայեաղնեբու մարմինէն կը քաղուէին, բուռ բուռ վար կուգային՝ իմ հողիիս կարօտը առուակն ի վեր տանելու համար:

Հայրենի՛ աղբերակ, անո՛յշ աղբերակ, հոսէի՛ր ինձի իմ հին առաւօտներուս երազը . . . :

ԳԱԱ Հիմնարար Գիտ. Գրադ.

FL0025975

5 p. 204.1

3992

Պատրաստ են եւ շուտով կը հրատարակուին
նոյն հեղինակին կողմէն

ՀԱՅՐԵՆԻ ՄԵԱՆ—Բ. Շարք

ԹԼԿԱՏԻՆՅԻՆ՝ ՄՕՏԷՆ, Մարտը եւ Գործը

Օ. ՀԷՆՐԻ— Ամերիկեան գրականութեան
հիմնադիրը

Գին 75 սենթ

Ստանալու համար դիմել Հայ կրթական
Հիմնադրութեան

Armenian Educational Foundation
331 Fourth Ave., New York

եւ հեղինակին

VAHE HAIG,
3316 Ventura Ave.,
Fresno, Calif.